

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI

HİTİT SOSYO-EKONOMİK YAPISININ KONUT MİMARİSİNE YANSIMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak Han UĞURLU

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

HİTİT SOSYO-EKONOMİK YAPISININ KONUT MİMARİSİNE YANSIMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak Han UĞURLU

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ**

Yemin Metni

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Hitit Sosyo-Ekonomik Yapısının Konut Mimarisine Yansıması” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

02.06.2023

Adı Soyadı: Burak Han UĞURLU

Öğrenci No: 701847006

Anabilim Dalı: Arkeoloji Anabilim Dalı

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Hitit Sosyo-Ekonomik Yapısının Konut Mimarisine Yansıması
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 67 sayfalık kısmına ilişkin, 02/06/2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Burak Han Uğurlu
Öğrenci No: 701847006
Anabilim Dalı: Arkeoloji
Programı: Arkeoloji
Statüsü: X Y.Lisans Doktora Sanatta Yeterlik

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Serkan GÜNDÜZ

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Arkeoloji Anabilim/Anasanat, Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı'nda 701847006 numaralı Burak Han Uğurlu'nun hazırladığı "Hitit Sosyo-Ekonomik Yapısının Konut Mimarisine Yansıması" konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi /Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../20..... günü-..... saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Arkeoloji Anabilim/Anasanat, Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı'nda 701847006 numaralı Burak Han Uğurlu'nun hazırladığı "Hitit Sosyo-Ekonomik Yapısının Konut Mimarisine Yansıması" konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi /Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../20..... günü-..... saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Arkeoloji Anabilim/Anasanat, Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı'nda 701847006 numaralı Burak Han Uğurlu'nun hazırladığı "Hitit Sosyo-Ekonomik Yapısının Konut Mimarisine Yansıması" konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi /Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../20..... günü-..... saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Burak Han UĞURLU
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Arkeoloji
Bilim Dalı : Arkeoloji
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xii + 125
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ

HİTİT SOSYO-EKONOMİK YAPISININ KONUT MİMARİSİNE YANSIMASI

Hititler, yaşadıkları dönemde Anadolu'da egemen güç olmayı başarmışlardır. Bunun en büyük nedenlerinden biri merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimsemiş olmalarıdır. Bu yönetim anlayışı sayesinde sosyal ve ekonomik alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu tez çalışmasında sosyoekonomik yapının konut mimarisindeki yansımaları incelenmiştir.

Hititlerde sosyal yapıyı irdelemek amacıyla hiyerarşik düzen, sosyal sınıflar ve meslek grupları ele alınmıştır. Hitit ekonomisini ele almak amacıyla Hitit ekonomisini oluşturan unsurlar ve ekonominin yönetimi incelenmiştir. Bunun yanında konut yapıları, kullanılan malzemeler, yapım teknikleri ve konut tipleri olarak ele alınmıştır.

Sosyoekonomik yapının konut mimarisine yansımaları Orta Hitit Dönemi ile başlamıştır. İmparatorluk Dönemi'nde ise Hitit ekonomisinde önemli değişimlerin yaşandığı ve bu durumun Hitit mimarisinde büyük değişimlere sebep olduğu görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Hitit, Sosyoekonomik, Yapı, Konut, Mimari

ABSTRACT

Name and Surname : Burak Han UĞURLU
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Archaeology
Branch : Archaeology
Degree Awarded : Master
Page Number : xii + 125
Degree Date :
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ

THE REFLECTION OF THE HITTITE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE ON THE RESIDENTIAL ARCHITECTURE

The Hittites managed to become to the dominant power in Anatolia during their lifetime. One of the biggest reasons for this is that they have adopted a centralized management approach. In the thesis, the reflections of the socioeconomic structure on the residential architecture are examined.

Hierarchical order, social classes and occupational groups were discussed in order to examine the social structure of the Hittites. In order to deal with the Hittite economy, the elements that make up the Hittite economy and the management of the economy are examined. In addition, housing structures are discussed as materials used, construction techniques and housing types.

The reflection on the socioeconomic structure on the residential architecture started with the Middle Hittite Period. It's seen that there were important changes in the Hittite economy during the Imperial Period and this situation caused great changes in the Hittite architecture.

Keywords: Hittite, SocioEconomic, Structure, Housing, Architecture.

ÖNSÖZ

Anadolu tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hititler de bu medeniyetler arasında önemli bir yere sahiptir. Hitit toplumunu ve kültürünü daha iyi anlamak için sahip oldukları sosyal ve ekonomik yapıyı da incelemek gerekir. Bu tez çalışmasında, Hititlerin sosyal ve ekonomik yapısıyla birlikte halkın yaşam alanı olan Hitit konutları da ele alınmıştır.

Bu tez çalışması boyunca bana desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Serkan Gündüz'e çok teşekkürlerimi sunarım. Bu tez konusunu çalışmamda bilgi ve deneyimleriyle bana her türlü yardımcı olan ve beni yönlendiren hocam Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert'e, tezimle ilgili tavsiyeleriyle yol gösteren, arazide birlikte çalışma fırsatı bulduğum hocam Prof. Dr. Derya Şahin'e teşekkür ederim. Ayrıca ihtiyaç duyduğum anda bilgi ve deneyimleriyle yardımcı olan hocam Prof. Dr. Mustafa Şahin'e, teşekkür ederim.

Çalışmamın başından sonuna kadar araştırmalarımnda ve yazım aşamasında fikirleriyle bana destek olan değerli meslektaşlarım ve arkadaşlarım Hasan Giray Özatalay ve Gökhan İlhan'a teşekkür ederim.

Bu zorlu serüvende olduğu gibi, tüm eğitim hayatım boyunca da maddi, manevi her anlamda bana destek olan ve en zor zamanda bile yanımda duran değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Burak Han UĞURLU

BURSA – 2023

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
İNTİHAL RAPORU	iii
TEZ ONAY SAYFASI.....	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	x

BİRİNCİ BÖLÜM (GİRİŞ)

1. GİRİŞ	1
1.1. KONU	1
1.2. ARAŞTIRMA TARİHİ.....	3
1.3. AMAÇ, METOT VE ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ	7
1.3.1. Amaç	7
1.3.2. Metot	7
1.3.3. Çalışmanın Bölümleri	8

İKİNCİ BÖLÜM (HİTİTLERDE SOSYOLOJİK YAPI)

2. HİTİTLERDE SOSYOLOJİK YAPI.....	10
2.1. HİYERARŞİK DÜZEN	10
2.1.1. Kral.....	10
2.1.2. Kraliçe	11
2.1.3. Prensler.....	11
2.1.4. Panku.....	12
2.1.5. Vali.....	13
2.1.5.1. Askeri Vali	13
2.1.5.2. Sivil Vali	13
2.2. SOSYAL TABAKALAŞMA	14
2.2.1. Hürler	14
2.2.1.1. Kral, Hanedanı ve Saray Görevlileri	14
2.2.1.2. Toprak Kullanım Hakkına Sahip Olan Halk	15
2.2.2. Köleler.....	16
2.2.2.1. Savaş Tutsakları	16
2.2.2.2. Sivil Halk.....	17
2.3. MESLEK GRUPLARI.....	18
2.3.1. Tüccarlar	18
2.3.2. Zanaatkârlar.....	20
2.3.2.1. Dokumacılar	21
2.3.2.2. Metal İşlemciliği.....	23
2.3.2.3. Dericiler.....	24
2.3.3. Çiftçiler	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
(HİTİTLERDE EKONOMİK YAPI)

3. HİTİTLERDE EKONOMİK YAPI	27
3.1. EKONOMİYİ OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR.....	27
3.1.1. Tarım	27
3.1.2. Hayvancılık	28
3.1.3. Ticaret	29
3.1.4. Ev	30
3.2. EKONOMİNİN YÖNETİMİ	31
3.2.1. Merkezi Otoritenin Ekonomideki Yeri	31
3.2.2. Tapınakların Ekonomideki Yeri.....	32
3.2.3. Halkın Ekonomideki Yeri	33

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
(ANADOLU'DA KONUT MİMARİSİNİN GELİŞİMİ)

4. ANADOLU'DA KONUT MİMARİSİNİN GELİŞİMİ	34
4.1. YUVARLAK PLANLI KONUTLAR	34
4.2. DÖRTGEN PLANLI KONUTLAR	34
4.3. AVLULARIN ORTAK KULLANILDIĞI BİTİŞİK NİZAMLI KONUTLAR	35
4.4. ANADOLU YERLEŞİM PLANI	36
4.5. MEGARON FORMLU KONUTLAR.....	37
4.6. HİTİT ÖNCESİ ORTA ANADOLU KONUTLARI.....	37
4.6.1. İlk Tunç Çağı'nda Orta Anadolu Konutları	38
4.6.1.1. Alacahöyük Konutları	38
4.6.2. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu Konutları	39
4.6.2.1. Şupi-aşhu Konutu	39
4.6.2.2. Hattuşa Tüccar Konutları	40

BEŞİNCİ BÖLÜM
(HİTİT SOSYO-EKONOMİK YAPISININ KONUT MİMARİSİNE YANSIMASI)

5. HİTİT SOSYO-EKONOMİK YAPISININ KONUT MİMARİSİNE YANSIMASI	42
5.1. KONUT MİMARİSİ.....	42
5.1.1. Kullanılan Malzemeler.....	42
5.1.1.1. Taş	42
5.1.1.2. Kerpiç	43
5.1.1.3. Ahşap.....	44
5.1.2. Yapım Teknikleri	45
5.1.2.1. Düzset Uygulaması	45
5.1.2.2. Taş Yapım Teknikleri.....	46
5.1.2.2.1. Taşlarda zıvana delikleri ve kenetler.....	46
5.1.2.2.2. Taş blokajlar.....	46
5.1.2.3. Duvar Örme Teknikleri	47
5.1.2.3.1. Kırık Taş Duvar	47
5.1.2.3.2. Düzgün Yontma Taş Duvar.....	48
5.1.2.3.3. Kesme Taş Duvar	48
5.1.2.4. Kapı Sistemi	49

5.1.2.4.1. Kapı mil yatakları.....	49
5.1.2.4.2. Kapı eşikleri	49
5.1.2.4.3. Kapı kilitleri	50
5.1.2.5. Pencereler	50
5.1.2.6. Çatı	51
5.1.2.7. Ocaklar	51
5.2. KONUT TİPLERİ.....	53
5.2.1. Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutlar	53
5.2.2. Koridorlu Konutlar	56
5.3. MESLEK GRUPLARINA AİT KONUTLAR	58
5.3.1. GAL MEŞEDİ Konutu.....	58
5.3.2. Rahip Konutu	59
5.3.3. Zanaatkâr Konutları	60
5.3.4. Sosyal ve Ekonomik Yapılanmanın Konutlardaki Etkisi.....	61
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	62
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA.....	68
LEVHALAR LİSTESİ.....	78
LEVHALAR	84

1. GİRİŞ

1.1. KONU

Anadolu, tarih boyunca birçok imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır. Hitit İmparatorluğu da Anadolu’da iz bırakan önemli imparatorluklar arasında yerini almıştır (Harita 1). Hititlerin Anadolu’ya nereden geldiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Ancak Hititlerin Hint-Avrupa kökenli olduğu ve Anadolu’ya kuzeyden göç ettikleri yönünde görüşler vardır¹. Bu göçlerin ani şekilde olmadığı, aksine uzun yıllara yayılan sistemli bir göç olduğu düşünülmektedir².

Hititlerin Anadolu’ya nasıl ve ne şekilde geldiği tartışma konusu olsa da, Anadolu’da egemen bir güç oldukları su götürmez bir gerçektir. Özellikle MÖ 17. yüzyıla geldiğinde *Hattuša* (Boğazköy)³ başkent olmasıyla birlikte yapılan yeniliklerle Anadolu’ya yeni bir sistem getirilmiş ve yapılan bütün düzenlemeler merkezi yönetime bağlanmıştır⁴. Yapılan bu yenilikler ve düzenlemeler kent krallıkları üzerinde egemenlik kurularak sağlanmıştır. Boyunduruk altına alınan kent krallıklarına, Eski Hitit Dönemi’nden⁵ (Tablo 1) başlayarak, hükümdarların oğullarından görevlendirildiği “*Telipinu Fermanı*”⁶ olarak isimlendirilen metinden detaylı olarak anlaşılmaktadır⁷. Hititler bu kentlere kendi kültürlerini götürdükleri gibi buradaki kültürlerden de etkilenmişlerdir. Böylece Anadolu’daki en gelişmiş medeniyetlerden biri olmuşlardır.

Her alanda merkezi yönetime bağlı olan Hititler, güçlü sosyal ve ekonomik yapıya sahip olmuşlardır. Bu güçlü sosyal zümrenin başında, tanrılar tarafından

¹ Hint-Avrupa dillerinin kökeninin Anadolu’da herhangi bir konuma sahip olmaması ve Hititlerin de bu dile dâhil olması üzerinden bu görüş benimsenmiştir. (Macqueen 2001: 12.) Bedrich Hrozný’nin yaptığı çalışmayla Hititçenin Hint-Avrupa kökenli bir dil olduğu anlaşılmıştır. (bkz. Ünal 2002: 37.)

² Deniz 2015: 238.

³ Eski Krallık Dönemi’yle birlikte başkent olan Hattuša (Boğazköy), Çorum ilinin 82 km güneybatısına, bugünkü adıyla Boğazkale ilçesine konumlanmaktadır. (Çakmak: 2018: 75.)

⁴ Sevinç 2008: 13.

⁵ Hitit kronolojisindeki görüş farklılıkları sebebiyle üç ayrı kronolojik sıralama dikkate alınmıştır. Bryce, “Eski Krallık” ve “Yeni Krallık” olarak iki dönemden bahsetmektedir. Van Den Hout ise “Eski Krallık”, “Orta Krallık” ve “İmparatorluk Dönemi” olarak üç ayrı dönemden söz etmektedir. (bkz. Dinçol 1985; bkz. Bryce 1998; bkz. Van Den Hout 2022)

⁶ *Telipinu Fermanı*: MÖ 16. yüzyılda kral Telipinu’nun kaleme aldırıldığı, o dönemde meydana gelen olayların anlatıldığı bir metindir ve bir kopyası günümüze kadar ulaşmıştır. (Klengel 2002: 414.) Bu metin, yasa olarak kabul edilir ve siyasi, idari, hukuksal nitelikli bir metindir. (De Martino 2006: 41.)

⁷ Söz konusu metnin çevirisi için bkz. Alp 2001: 59.

yönetme yetkisinin kendilerine verildiğini düşünen krallar gelir⁸. Ekonomik yapıya bakıldığında ise ana unsur tarım olarak görülürken, hayvancılık da önemli bir yere sahiptir.

Tüm alanlarda Anadolu'ya önemli yenilikler getiren Hititler, mimari alanda da kayda değer yenilikler getirmişlerse de, bu yenilikler anıtsal yapılarla sınırlı kalmıştır. Kentlerde yapılan çalışmalarda halkın yaşam alanlarına gereken önemin verilmediği görülmüştür⁹. Bu durum sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bu nedenle; saraylar, tapınaklar, tahıl depoları ve sur yapıları gibi anıtsal yapılar hakkında oldukça fazla kaynak çeşitliliği varken halkın yaşadığı konutlar hakkındaki bilgiler son derece sınırlıdır.

“Hitit Sosyo-Ekonomik Yapısının Konut Mimarisine Yansıması” isimli bu tezde Hitit toplumunun sosyal ve ekonomik yönden içinde bulunduğu durum ve bu durumun halkın yaşam alanını nasıl şekillendirdiği incelenmiştir. Bu bağlamda Hitit dünyasının Erken Krallık Dönemi ile birlikte yaşadığı değişimler ve bunun sonucunda ortaya çıkan güçlü devlet yapısı oldukça önem taşımaktadır. Sosyal ve ekonomik düzeninin güçlü devlet yapısıyla nasıl sistemli bir hale geldiğini anlamak için Hitit yazılı kanunlarını ve kil tabletlerini incelemek gerekmektedir. Güngör Karauğuz'un “*Hitit Yasaları*”¹⁰ ve “*Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitapları*” isimli kitapları¹¹ ticaret ve ekonominin yazılı kanunlardaki yerini ortaya koymaktadır.

Sosyal yapının önemini anlamak için ise temel olarak hürler ve kölelerden oluşan sosyal sınıf ve bazı meslek gruplarını incelemek yerinde olacaktır. Yukarıda sözü edilen kitaplarda bazı meslek gruplarına verilen talimatlardan bahsedilmektedir ve bu meslek gruplarının ayrımında yardımcı olmaktadır. Halkın yaşadığı konutlara ait bilgiler sınırlı olsa da, başta başkent *Hattuša* (Boğazköy) olmak üzere bazı yerleşimlerin üzerinde yoğunlaşmak daha uygun olacaktır. Bu yerleşimlerde bulunan konut yapıları, konut yapılarında kullanılan malzemeler, yapım teknikleri ve konut tipleri incelenecektir. Bu yerleşimlerde yapılan kazı çalışmaları ışındaki yayınlar, konutlar hakkındaki incelemede yardımcı olacaktır.

⁸ Bryce 2003: 33.

⁹ Ünal 2003: 154.

¹⁰ bkz. Karauğuz 2018.

¹¹ bkz. Karauğuz 2019.

1.2. ARAŞTIRMA TARİHİ

Hititler, Eski Mısır ve Babil yazılı kaynaklarından tanınsa da, Hitit tarihi hakkındaki somut araştırmalar 19. yüzyılın ilk yarısında, Batılı seyyahların, Anadolu uygarlıklarını keşfetmesiyle başlamıştır¹². Gezgin Charles Texier'in, 1834 yılında gerçekleştirdiği Anadolu gezisi sırasında Boğazköy'de rastladığı *Hattuša* kalıntıları, batı dünyasının dikkatini çekmiştir. Bu sebeple Texier'in yaptığı gezi Hitit araştırmalarında önemli bir yere sahip olmuştur¹³. Texier tüm bu gözlemlerini "*Küçükasya Üzerine*" isimli eserinde aktarmıştır¹⁴.

Batı dünyasından birçok bilim insanının (gezgin, arkeolog, antropolog, vd.) Hitit diyarını ziyaretinden sonra, Boğazköy'de ilk sistemli kazılar 1893-1894 yıllarında başlamıştır¹⁵. Kazı çalışmalarını Fransız arkeolog Ernest Chantre yürütmüştür. Yürütülen çalışmalarda sadece mimari kalıntıların olmadığı, filolojik açıdan, çivi yazılı tabletlerin ortaya çıkmasıyla anlaşılmıştır. Bu tabletlerin büyüklük, içerik ve form bakımından çeşitlilik göstermesi¹⁶ sonraki dönem kazı çalışmaları için önemli bir yere sahip olmuştur.

Hitit tarihi için dönüm noktası olarak sayılabilecek gelişmelerden biri ise 1905 yılında yaşanmıştır. Hugo Winckler ve Theodore Makridi Bey'in öncülüğünde yürütülen kazı çalışmaları sayesinde kalıntıların *Hattuša* ait olduğu saptanmıştır¹⁷. Bu kazı çalışmalarının, diğer bir önemi ise Osmanlı İmparatorluğu adına Theodore Makridi Efendi'nin çalışmalara katılmasıdır. Yürütülen çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde olması, Anadolu'nun içinde bulunduğu durum ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesintiye uğramıştır¹⁸.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde, ilk olarak 1929 yılında İstanbul'da, Alman Enstitüsü açılmış, ardından 1931 yılında Türk Tarih Kurumu kurulmuştur¹⁹. Böylece Boğazköy için çalışmalara

¹² Ünal 2002: 30.

¹³ Ekmen 2010: 64.

¹⁴ Charles Texier'in adı geçen eseri ilk olarak Osmanlı Dönemi'nde Ali Suat Bey (1869-1932) tarafından çevrilmiştir. Daha sonraki dönemde sadeleştirilerek günümüz Türkçesine çevrilmiştir. (bkz. Texier 2002.)

¹⁵ Çakmak 2018: 83.

¹⁶ Alparslan 2009: 61.

¹⁷ Çakmak 2018: 85.

¹⁸ Ekmen 2009: 66.

¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, başta Hititler olmak üzere, Anadolu uygarlıklarının araştırılması için yoğun bir çaba sarf etmiştir. (detaylı bilgi için bkz. Özkan 2011.)

yeniden başlanmıştır. Düzenli olarak devam edilen kazılar II. Dünya Savaşı sebebiyle tekrar kesintiye uğramıştır. Yapılan kazı çalışmalarına, sırasıyla, Kurt Bittel (1931-1939/1952-1977), Peter Neve (1978-1993), Jürgen Seeher (1994-2005) başkanlık etmiştir²⁰. Günümüzde ise çalışmalar Andreas Schachner başkanlığında yürütülmektedir.

Tüm bu çalışmalar ışında, bazı kentlerde yapılan kazı çalışmaları sonucunda yayımlanan eserleri incelemek yerinde olacaktır. Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok'un 1966 yılında yazdığı "Alacahöyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alacahöyük Vorbericht Über Die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948" isimli eserde²¹ Alacahöyük konutlarıyla ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Bununla birlikte, Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok'un 1973 yılında yazdığı, "Alacahöyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor/ Alacahöyük Excavations Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967" isimli eserde²² Alacahöyük'te bulunan konut yapılarıyla ilgili bilgi vermektedir. Kurt Bittel 1975 yılında eserini "Guide to Boğazköy" kaleme almıştır ve Boğazköy'ün ortaya çıkarılan stratigrafisine değinmiştir²³. Rudolf Naumann'ın 1975 yılında kaleme aldığı "Eski Anadolu Mimarlığı" kitabı da konut yapıları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır²⁴. Tahsin Özgüç'ün 1978 yılında yazdığı "Maşathöyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar" kitabında konut mimarisine değinmiştir²⁵. Wulf Schirmer'in 1982 yılında çıkan "Hitit Mimarlığı" kitabı mimariye değinen diğer bir eserdir²⁶. Muhibbe Darga'nın 1985 yılında yayınladığı, "Hitit Mimarlığı 1 Yapı Sanatı: Arkeolojik ve Filolojik Veriler" isimli kitabında yapılarda kullanılan malzemelere ve yapım tekniklerine değinmiştir²⁷. Horst Klengel'in 1986 yılında yazdığı "The Economy of the Hittite Household" isimli makalesi²⁸ ve Harry Hoffner'in 1995 yılında yazdığı "The Stem of the Hittite Word for House" isimli makalesine²⁹ de değinmek yerinde olacaktır. Aynı zamanda J.G. Macqueen'e ait 1996 yılında kaleme alınmış "The Hittites

²⁰ Dinçol – Dinçol 2005: 3.

²¹ bkz. Koşay-Akok 1966.

²² bkz. Koşay-Akok 1973.

²³ bkz. Bittel 1975.

²⁴ bkz. Naumann 1975.

²⁵ bkz. Özgüç 1978.

²⁶ bkz. Schirmer 1982.

²⁷ bkz. Darga 1985.

²⁸ bkz. Klengel 1986.

²⁹ bkz. Hoffner 1995.

and Their Contemporaries in Asia Minor” isimli kitap³⁰ ve Peter Neve’ye ait 1996 tarihli “Hitit Krallığı’nın Başkenti Hattuşaş’ta Konut” makale, konutlar hakkında bilgi veren diğer kaynaklardandır³¹.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk hititologu olan Sedat Alp’in 2001 yılında basılan “*Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*” kitabında Hitit kentlerine ve bu kentlerdeki konutlara değinmektedir³². Ahmet Ünal’ın üç kitaptan oluşan “*Hititler Devrinde Anadolu I-II-III*” eseri de önemli kaynaklar arasında yer almaktadır³³. Trevor Bryce’in 2002’de basılan “*Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*” isimli kitabında Hitit dünyasının sosyal sınıf ve meslek gruplarıyla ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür³⁴. Hitit toplumunda ticaret hakkındaki bilgilere ise, Metin Alparslan’ın 2003 yılında yazdığı “*Hititler Çağında Anadolu ve Çevresinde Ticaret*” isimli makalesinden³⁵ ve Meltem Doğan Alparslan’ın “*Hititler Döneminde Esnaf ve Zanaatkârlar*” isimli makalesinden ulaşmak mümkündür³⁶. Mahfi Eğilmez 2005 yılına tarihlenen “*Hitit Ekonomisi*” isimli kitabında Hitit ekonomisinin dayandığı temellerinden yola çıkmış ve Hitit ekonomisinin ölçülerini ele almıştır³⁷. Jürgen Seeher’in 2006 yılında “*Hattuša Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün*” isimli kitabında konutlarla ilgili bilgilere yer vermiştir³⁸.

Fatma Sevinç’in 2008 yılında yazdığı “*Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem*” makalesinde³⁹ ve Ahmet Deniz’in 2015 yılında yazdığı “*Anadolu Tarihinde Hititlerin Sosyo-Ekonomik Yaşantısı*” makalesinde, sosyolojik ve ekonomik yapıyla ilgili bilgilere değinmektedir⁴⁰. Hacı Mehmet Turgut’un 2013 yılında yazdığı “*Hitit Konutları*” isimli tezi Hitit konutlarının sınıflandırılması açısından önemlidir⁴¹. Ahmet Ünal’a ait, 2016 yılına tarihlenen “*Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*” isimli sözlük ise, Hititçe sözcüklerin anlamlarını kavrama konusunda

³⁰ bkz. Macqueen 1996.

³¹ bkz. Neve 1996.

³² bkz. Alp 2001.

³³ bkz. Ünal 2002, 2003, 2005.

³⁴ bkz. Bryce 2003.

³⁵ bkz. Alparslan 2003.

³⁶ bkz. Doğan Alparslan 2003.

³⁷ bkz. Eğilmez 2005.

³⁸ bkz. Seeher 2006.

³⁹ bkz. Sevinç 2008.

⁴⁰ bkz. Deniz 2015.

⁴¹ bkz. Turgut 2013.

yardımcı olmuştur⁴². Güngör Karauğuz'un 2018 yılına tarihlenen "*Hitit Yasaları*" kitabında ekonominin ve ticaretin kanunlardaki yerinden bahsetmektedir⁴³. Yine 2018 yılında basılan Diren Çakmak'a ait "*Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı*" isimli kitabında toplumsal yaşantıdan ve toplumsal tabakalaşmadan bahsetmektedir⁴⁴. Matteo Vigo'nun 2019 yılına tarihlenen "*Staple and Wealth Finance and Administration of the Hittite Economy*" isimli makalesinde ekonominin nasıl yönetildiğinden bahsetmektedir⁴⁵. Andreas Schachner 2019 yılında kaleme aldığı "*Hattuša Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*" isimli kitabında gündelik yaşama değinmiş ve konular hakkında bilgi vermiştir⁴⁶

Tüm bu kaynaklarla birlikte 1979 yılından beri düzenlenen ve Anadolu'da yapılan yıllık kazı raporlarının yer verildiği "*Kazı Sonuçları Toplantı Raporları*" ile 1990 yılından beri üç yılda bir düzenlenen "*Uluslararası Hititoloji Kongresi*" kapsamındaki yayınlar araştırma açısından önemli bir yere sahiptir.

⁴² bkz. Ünal 2016.

⁴³ bkz. Karauğuz 2018.

⁴⁴ bkz. Çakmak 2018.

⁴⁵ bkz. Vigo 2019.

⁴⁶ bkz. Schachner 2019.

1.3. AMAÇ, METOT VE ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ

1.3.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı; Hititlerin benimsediği merkezîyetçi anlayış ile birlikte güçlenen sosyolojik ve ekonomik yapıyı inceleyerek bu durumun halkın yaşam alanına olan etkisini ortaya koymaktır. Bu sebeple sosyal açıdan, Hitit toplumunda hiyerarşik düzen, sosyal sınıflandırma, meslek grupları ve bunların kanunlardaki yeri, ekonomik açıdan, Hitit ekonomisini oluşturan temel unsurlar, Hitit ekonomisinin yönetimi, Hitit halkının ekonomideki yeri ve bunların kanunlardaki yeri irdelenecektir. Hititler önemli ölçüde, krali yapılara önem verdiği için anıtsal yapılar ortaya çıkmış ve bu durum konut mimarisini arka planda bırakmıştır. Bu bağlamda, konut mimarisi, kullanılan malzemeler, yapım teknikleri, konutların sınıflandırılması ve meslek gruplarına ait konutlar bakımından incelenecektir.

1.3.2. Metot

Bu çalışma kapsamında, Bursa Uludağ Üniversitesi Dr. Fuat Sezgin Merkez Kütüphanesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü David French Kütüphanesi ve Yıldırım Belediyesi Mümine Şeremet Uyumayan Kütüphanesi'nde literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan görsel materyaller, Adobe Photoshop programı kullanılarak tekrar düzenlenmiş olup, çalışmada yer verilen konut planları Adobe Illustrator programında tekrar çizilmiştir ve söz konusu konutların 3B modellemeleri SketchUp programında yapılmıştır. Konutların duvarlarında kullanılan malzeme farklılıklarını göstermek amacıyla, Lumion programında renklendirme yapılmıştır. Adobe Indesign programı kullanılarak tüm bu görsel materyaller dizayn edilmiştir.

1.3.3. Çalışmanın Bölümleri

Bu çalışmanın ilk bölümünü “Giriş” kısmı oluşturmaktadır. “Giriş” bölümü, üç alt başlığa ayrılacaktır. İlk olarak çalışmanın konusuna değinilmiş, ardından kronolojik sırasıyla araştırma tarihine yer verilecektir. Son alt başlıkta ise, bu çalışmanın amacından, çalışmada kullanılan metottan ve bu çalışmayı oluşturan bölümlerden bahsedilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde “Hititlerde Sosyolojik Yapı” başlığıyla, sosyal sistem ele alınacaktır. Bu bölümde üç ana başlığa yer verilecektir. İlk ana başlık “Hiyerarşik Düzen” adlı bölümdür. Bu bölümde merkezîyetçi sistemde kralların, kraliçelerin, prenslerin ve diğer yöneticilerin hiyerarşik düzendeki yerinden bahsedilecektir. İkinci ana başlık “Sosyal Tabakalaşma” adlı bölümdür. Bu bölüm iki alt başlığa ayrılıp ve Hitit toplumunun genel olarak sosyal sistemde “Hürler” ve “Köleler” olmak üzere iki gruba ayrıldığına değinilecektir. Bu bölümün son ana başlığı ise “Meslek Grupları” adlı bölümdür. Bu bölümde bazı meslek grupları alt başlıklarla incelenip, bunların yazılı kanunlardaki yerinden bahsedilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümü “Hititlerde Ekonomik Yapı” adlı bölüme ayrılmıştır. Bu bölüm de iki ana başlığa ayrılacaktır. İlk başlık “Ekonomiyi Oluşturan Temel Unsurlar” bölümüdür. Bu bölümde alt başlıklarla tarım, hayvancılık, ticaret, ev gibi üretimin temel unsurlarına yer verilecektir. İkinci başlık “Ekonominin Yönetimi” bölümüdür. Bu bölümde, ekonominin nasıl döndüğünü anlamak amacıyla, merkezi otoritenin, tapınakların ve halkın ekonomiye katkısı ve tüm bunların nasıl yönetildiğine değinilecektir.

Çalışmanın dördüncü bölümü “Anadolu’da Konut Mimarisinin Gelişimi” adlı bölümdür. Bu bölümde başlıklar halinde, “Yuvarlak Planlı Yapılar”, “Dikdörtgen Planlı Yapılar”, Bitişik Tasarlanmış Avluların Ortak Kullanıldığı Konutlar”, “Anadolu Yerleşim Planı”, “Megaron Formlu Konutlar” ve Hitit Öncesi Orta Anadolu Konutları” incelenecektir. Son başlık altında İlk Tunç Çağı ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı ayrı alt başlıklar halinde incelenecektir.

Çalışmanın beşinci bölümünü “Hitit Sosyo-Ekonomik Yapısının Konut Mimarisine Yansıması” isimli bölüm oluşturmaktadır. Bu bölüm üç ana başlığa ayrılmaktadır. Birinci ana başlık “Konut Mimarisi” isimli bölümdür. Bu bölümde iki alt

başlık şeklinde, kullanılan malzemeler ve yapım teknikleri incelenecektir. İkinci ana başlık ise “Konut Tipleri” bölümüdür. Bu bölümde konutların sınıflandırılması yapılarak halkın yaşam alanı incelenecektir. Üçüncü ana başlık ise, “Meslek Gruplarına Ait Konutlar” bölüm başlığıdır. Bu başlık altında, mesleklere ait olan konutlar ve söz konusu yapının konutlara olan etkisi ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümü ise, “Değerlendirme ve Sonuç” bölümüdür. Bu bölümde yapılan araştırmalar ve incelemelerin sonucunda yapılan değerlendirmeye yer verilecektir.

2. HİTİTLERDE SOSYOLOJİK YAPI

2.1. HİYERARŞİK DÜZEN

Hitit toplumunda, her alanda başkent Hattuša'ya bağlı merkezi bir yönetim söz konusudur. Bu merkezi otoritenin en üst noktasında kral yer almaktadır ve tüm yetkiler tek elde toplanmaktadır⁴⁷ (Tablo 2). Bu durum, yönetimin mutlak monarşiyle sağlandığını gösterse de, hiyerarşik düzeni ele almak merkezi yönetimin diğer mekanizmalarını anlamaya yardımcı olacaktır.

2.1.1. Kral

Hiyerarşik düzenin en üst basamağında, somut olarak, kral yer alsa bile, onun da sorumlu olduğu tanrılar vardır. Hitit inancında, krala yönetme yetkisinin tanrılar tarafından veriliğine inanılır ve bu durum Yakın Doğu kültürlerinin de ortak özelliği sayılabilir⁴⁸. Ancak Yakın Doğu kültürlerinden farklı olarak, Hititlerde kral, öldükten sonra tanrısal nitelik kazanmıştır⁴⁹. Hititlerde kral, Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahların kuşanmış olduğu “*Zillulah-ı fi'l-arz*” unvanı⁵⁰ gibi tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak atfedilmektedir⁵¹.

Kralın yasama, yürütme ve yargı organlarını tek elde topladığı ve tüm bu emirlerini büyük krallık mührüyle damgaladığı bilinmektedir⁵². Kralların iktidarı kontrol etmek için, çoğunlukla ailesine mensup kişileri yüksek rütbelere getirdiği bilinmektedir. Hitit kralları için en çok kullanılan unvan “*Labarna*”⁵³ olsa da, “LUGAL.GAL”⁵⁴, “DUTUŠI”⁵⁵ ve “UR.SAG”⁵⁶ gibi unvanları da kullanmışlardır.

⁴⁷ Bryce 2003: 30.

⁴⁸ Bilgin 2018: 17.

⁴⁹ Altunok 2019: 152.

⁵⁰ *Zillulah-ı fi'l-arz*: Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlamına gelen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mehmed ile hukuki nitelik kazanan kavramdır. (Eroğlu 2003: 19.)

⁵¹ Bryce 2003: 33.

⁵² Çakmak 2018: 241.

⁵³ *Labarna*: “Hükümdar/Kral” anlamına gelen Hattiçeden türemiş, Hitit krallarının unvan olarak sözcük. (Ünal 2016: 316.) Bazı kaynaklarda “*Labarna*” olarak, bazı kaynaklarda “*Tabarna*” olarak geçmektedir. (Çakmak 2018: 241.)

⁵⁴ LUGAL.GAL: Hititlerde “Büyük Kral” anlamına gelen sözcük. (Ünal 2016: 325.)

⁵⁵ DUTUŠI: Hititlerde “Güneş Kralı/Majesteleri” anlamına gelen Hitit krallarının unvan olarak sözcük. (Ünal 2016: 572.)

⁵⁶ UR.SAG: Hititlerde “Kahraman/Cesur” anlamına gelen kralların unvan olarak kullandığı sözcük. (Ünal 2016: 747.)

2.1.2. Kraliçe

Hiyerarşik düzende, Hitit kraliyet ailesinin ikinci basamağında yer alan kraliçe için, bazı durumlarda özel isim olarak kullanılan, “*Tawananna/ SAL.LUGAL*”⁵⁷ unvanı kullanılmıştır⁵⁸. Bu unvan genellikle kralın ilk eşi tarafından kullanılmıştır. Kralın ikinci eşi, eğer ilk eşi hayattaysa, “*DUMU.SAL.GAL*”⁵⁹ unvanını kullanmıştır⁶⁰.

Genellikle krallığın önde gelen ailelerinden seçilen kraliçe, kraliyet sarayı için faaliyet gösterse de, din ve devlet işleriyle de ilgilenmiştir. Kraliçe, kraliyet panteonunun törenlerinde başkanlık etmek, tanrıların baş rahibesi olmak, tapınaklara yapılan bağışları yönetmek, hatta yabancı temsilcilerle görüşmek gibi misyonlara sahiptir⁶¹. Kraliçenin, cariyeler ve çocukları dâhil olmak üzere hanedanı denetlemek gibi görevleri olduğundan kralın sarayının bir bölümünü yönettiğini söylemek yanlış olamayacaktır⁶².

2.1.3. Prensler

Hitit kraliyet ailesinde, üçüncü basamakta yer alan prensler, kral ve kraliçeden sonra söz sahibidir⁶³. Tahtın varisi olarak görülen prens, “*tuhkanti*”⁶⁴ olarak bilinmektedir. Ülkenin sorumluluğunu taşıyacak olan veliaht prens, kralın en büyük oğlu veya en sevdiği oğlu seçilmektedir⁶⁵. Veliaht prens, küçük yaşlardan itibaren eğitime tabii tutulmaktadır. Askeri, siyasi ve dini alanda önemli eğitimlerle yetiştirilen prens, komutanlarla birlikte sefere katılmak, bazı devlet şenliklerinde kralın rolünü üstlenmek, dini faaliyetlerde yer almak gibi eğitimler almaktadır. Bazı Hitit veliaht prensleri, Hititlerde, dini anlamda, çok önemli bir yere sahip olan başrahip görevine erken yaşta ulaşmıştır⁶⁶.

⁵⁷ *Tawananna/SAL.LUGAL*: Hititçede “Ana Kraliçe” anlamını taşıyan sözcük. (Ünal 2016: 531.)

⁵⁸ Bryce 1998: 92.

⁵⁹ *DUMU.SAL.GAL*: Hititçede “Büyük Prensler” anlamına gelen sözcük. (Ünal 2016: 108.)

⁶⁰ Kuhrt 2010: 366.

⁶¹ Collins 2007: 99.

⁶² Beckman 1995: 537.

⁶³ Ünsal 2013: 57.

⁶⁴ *tuhkanti*: Hititlerde veliaht prensler için kullanılan unvan. (Ünal 2016: 545.)

⁶⁵ Bryce 2003: 35.

⁶⁶ Ünal 2005: 109.

Veliaht prensler, boyunduruk altına alınan kent devletlerinin başına geçirilerek devlet tecrübesi kazanmaları sağlanmıştır⁶⁷. Fethedilen bölgelere atanan prensler, bir nevi devlet yönetimine tabii tutularak krallık tahtına hazırlanmıştır. Bunun yanında, Hititler fethedilen yere hem kendi kültürlerini götürmüş hem de bölgenin yönetimini elinde tutmuştur. Veliaht prenslerin dışında diğer prensler de bürokraside görevler alarak devlet yönetimi için eğitilmiştir. Bu görevler arasında, yabancı devletlerle görüşmeler, komutanlık gibi önemli görevler yer almaktadır⁶⁸.

2.1.4. Panku

Hitit hiyerarşik düzeninde, meclis niteliğinde bir yapıdan söz etmek mümkündür. Bu yapının adı “*panku*” veya “*pankuš*” olarak bilinmektedir⁶⁹. Panku meclisi, yüksek rütbeli askerlerin, savaşçıların ve saray görevlilerinin yanında aşçılar, masa hizmetlileri gibi farklı gruplardan oluşmaktadır⁷⁰.

Mutlak kral iradesiyle yönetilen Hititlerde, son sözün krala ait olduğu düşünüldüğünde, panku meclisinin bir danışma meclisi niteliğinde olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Bu meclis, kral fermanlarına tanık olmak, bunları uygulamak, krala danışma hizmeti vermek ve yüksek statüdeki suçlara verilecek cezalarla ilgilenmek gibi görevlere sahiptir⁷¹. Bununla birlikte panku meclisi, meclise karşı suç işleyene herhangi bir yöneticiyi cezalandırma yetkisine sahiptir⁷². Erken Krallık Dönemi’nde güçlü bir panku meclisi, yönetimde etkin bir rol oynarken, ilerleyen dönemlerde önemini yitirmiştir.

Panku olarak adlandırılan meclisin dışında benzer niteliklere sahip Tuliya adında farklı bir meclisin varlığı da söz konusudur⁷³. Eski Hitit Dönemi’nde merkezden uzak, taşra bölgelerde ise, “Yaşlılar Meclisi”⁷⁴ olarak bilinen bir tür senato görevi gören bir topluluğun varlığı bilinmektedir⁷⁵. Hititlerde, özellikle İmparatorluk Dönemi’ne

⁶⁷ Ünsal 2013: 58.

⁶⁸ Bryce 2003: 36.

⁶⁹ *panku/pankuš*: Hititçede “Hepsi/Bütün” anlamına gelen sözcük. (Ünal 2016: 391.)

⁷⁰ Altunok 2019: 154.

⁷¹ Collins 2007: 40.

⁷² Beckman 1982: 439.

⁷³ Seçer Fidan 2015: 225.

⁷⁴ Hititlerde Yaşlılar Meclisi’nin karşılığı “*LÚ^{MEŠ} ŠU.GI*” olarak bilinmektedir. (Ünal 2016: 355.)

⁷⁵ Seçer Fidan 2015: 225.

gelindiğinde bürokratik yapıların önem kazanmasıyla birlikte sözü geçen yapılar etkinliğini yitirmiştir⁷⁶

2.1.5. Vali

Hitit yönetiminde, başkent Hattuša dışındaki kentlerde yönetimi sağlayan yerel yöneticiler vardır. Bu yöneticiler her alanda krala bağlı olup, kralın yereldeki temsilcileri olarak kabul edilmektedir⁷⁷. Hititlerde söz konusu bu valilere; “BEL.MADGALTI/ EN.KUR^{TI}” denilmektedir⁷⁸ Kralın yerel yöneticilere gönderdiği mektuplar sayesinde bu temsilcileriyle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür⁷⁹.

2.1.5.1. Askeri Vali

Yerel yöneticiler arasında yetkilerle donatılmış olan askeri valiye, “BEL.MADGALTI” adı verilmektedir⁸⁰. Bu vali, kralın otoritesini buldukları bölgelerde sağlamakla yükümlüdür. Bunun yanında sınırlarda hareketliği takip etmek, olası bir saldırıyı erkenden krala bildirmek, kuşatma durumunda yeterli malzemeyi hazır tutmak gibi önemli görevlerle donatılarak savunma anlamında önemli bir yere sahiptir⁸¹.

Savunma anlamında diğer önemli görevleri ise; garnizon karakollarıyla iletişim halinde, kontrollündeki kent veya kalelerde gece kapıların sıkıca kapatılmasıdır. Bu bağlamda önlem almak için, kırsalda çalışan çiftçilerin kente giriş-çıkışta aralarına düşman sızmasını önlemek için titiz bir çalışma yürütmüşlerdir⁸².

2.1.5.2. Sivil Vali

Tıpkı askeri vali gibi sivil vali de, bulunduğu bölgelerde kralın otoritesini yansıtmakla yükümlüdür. Sivil valiye, “EN.KUR^{TI}” adı verilmektedir⁸³. Görev bakımından farklılıklar olsa da, sivil vali, rütbe gereği askeri valiye eşittir⁸⁴.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Reyhan 2009.

⁷⁷ Sevinç 2008: 30.

⁷⁸ Ünal 2016: 114.

⁷⁹ Sedat Alp, 1991 yılında kaleme aldığı, “*Hethitische Briefe Aus Maşat-Höyük*” isimli eserinde bu mektuplara yer vermiştir. (bkz. Alp 1991.)

⁸⁰ BEL/EN.MADGALTI: Hititlerde askeri valilere verilen unvandır. “Hudut Beyi” anlamına gelmektedir. (Ünal 2016: 102.)

⁸¹ Cevher 2019: 200.

⁸² Bryce 2003: 31.

⁸³ EN.KUR^{TI}: Hititçede “Ülke Beyi/İdareci” anlamına gelen sözcüktür. (Ünal 2016: 114.)

⁸⁴ Sevinç 2008: 16.

Daha çok halkın davalarına bakmak, iç güvenliği sağlamak gibi görevleri olan vali, krala ait malikânelerin korumasını da sağlamaktadır⁸⁵. Valiler, vergi toplama göreviyle uğraşmamıştır, bu görev valinin emrinde olan, “LÚMASKIM.URUKI”⁸⁶ adı verilen kaymakamlar sağlamaktadır⁸⁷.

2.2. SOSYAL TABAKALAŞMA

Hititlerde toplum, temel olarak “Hürler” ve “Köleler” olarak iki gruba ayrılmaktadır. Hürler, kralın hanedanı, ona bağlı asiller ve toprağa bağlı özgür halktan oluşmaktadır. Köleler ise, bu sınıfın hizmetine verilmiş ve sosyal haklardan mahrum bırakılmış kişilerden oluşmaktadır⁸⁸.

2.2.1. Hürler

2.2.1.1. Kral, Hanedanı ve Saray Görevlileri

Hürler olarak kabul edilen grubun içinde şüphesiz ki, kral ve hanedanı en üst sırayı almaktadır. Kralın sarayda görevlendirdiği üst düzey görevlileri de, kral yakınlarından seçilmesi dolayısıyla bu sınıfa dâhil edilmektedir. Bunun yanında danışma meclisi niteliğindeki Panku, Yaşlılar Meclisi (LÚMEŞŞU.GI) ve diğer asiller grubu da bu sınıfın içerisinde yer almaktadır⁸⁹.

Kral ve ailesinin dışında bu gruba dâhil olan önemli bazı saray görevlileri, buldukları konum gereğince kralın yakınındadır. “Saray Görevlileri” (LÚE.GAL), “Koruma Görevlileri” (LÚMESEDI), “Saray Nazırı” (DUMU.É.GAL), “Asa Taşıyıcı” (LÚ GİŞGIDRU)⁹⁰ bunlardan bazılarıdır⁹¹. Bu görevlilerin dışında, sarayda görev alan diğer memurlar da yine bu grupta yer almaktadır. Bu memurlar, merkezi sistemin işleyebilmesi için, alt-üst ilişkisi içerisinde görevlerini yerine getirmiştir⁹².

⁸⁵ Alp 1952: 43.

⁸⁶ LÚMASKIM.URUKI: Hititlerde “Kent Kumandanı/Kent Amiri” anlamını taşıyan ve kaymakamların kullandığı unvandır. (Ünal 2016: 345.)

⁸⁷ Alp 1952: 43.

⁸⁸ Çakmak 2018: 264.

⁸⁹ Seçer Fidan 2015: 225.

⁹⁰ Hititçe kelimelerin Türkçe karşılığı için bkz. Ünal 2016.

⁹¹ Seçer Fidan 2015: 224.

⁹² Küçükbezci 2010: 74.

Tüm bu saray mensuplarının dışında, bulunduğu bölgede kralı temsil etmekle yükümlü olan askeri vali (BEL.MADGALTI) ve sivil vali (EN.KUR^{TI}) yüksek rütbeli oldukları için bu gruba dahil edilmektedir⁹³.

2.2.1.2. Toprak Kullanım Hakkına Sahip Olan Halk

Hitit toplumunda, çiftçiler, zanaatkârlar gibi, toprağı kullanım hakkını elinde bulduran orta sınıf halk da, “Hürler” olarak adlandırılan sosyal tabakanın, büyük bir bölümünü oluşturmaktadır⁹⁴. Bu hür insanlar, köle olmadıkları için bu sınıfa dâhil edilmiştir. Hititçede hür insanlar için, “Hür olmak” anlamına gelen “*arawanni-*” ifadesi kullanılmaktadır⁹⁵.

Orta ve alt tabaka olarak kabul gören halk grubunun bir bölümü, kendi ürettiğini ticarete değerlendirip, ekonomide aktif rol oynarken, bir bölümü ise, özellikle tarım ve hayvancılık ile uğraşan kesim, bir takım zorunlu görevleri yerine getirmektedir.

Örneğin, saray görevlilerine ait bir belgede şöyle anlatılmıştır: “...*Eğer bir evde dört adam varsa 2 adam sarayın işini yapsın. Bir evde 2 adam varsa biri sarayın işini yapsın ve bir adam kendi evinin işini yapsın. Evde sadece bir adam varsa 4 gün sarayın işini yapsın, 4 gün kendi evinin işini yapsın...*”⁹⁶

Bu durumda, söz konusu halkın bir bölümünün yarı zamanlı olarak devlet için çalıştığını söylemek mümkündür. Köleler, tamamen başkası için çalışırken, toprağına bağlı kişilerin yarı zamanlı da olsa, kendileri için çalışıyor olması, onları kölelerden ayıran en büyük özelliktir. Tüm bunların yanında, el işleriyle uğraşan ve “*GISKU*” ideogramıyla ifade edilen kişiler de, “Hürler” sınıfına dâhil edilmektedir⁹⁷.

⁹³ De Martino 2006: 80.

⁹⁴ Yamada 1995: 300.

⁹⁵ Yamada 1995: 303.

⁹⁶ Reyhan 1998: 486.

⁹⁷ Alp 1952: 40.

2.2.2. Köleler

Hititlerde sosyal haklardan mahrum bırakılan köleler en alt sınıfta bulunmaktadır. Köleler genel anlamda, savaştan esir edilenler ve sivil halk arasından seçilenler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır⁹⁸.

2.2.2.1. Savaş Tutsakları

Hitit İmparatorluğu'nun ulaştığı sınırlar düşünüldüğünde, Anadolu'da egemen bir güç olmasının en büyük nedenlerinden biri de hiç şüphesiz ki savaşlardır. Hititlerde savaş sonunda yağmalanan bölgelerden tutsak insanlar da getirilerek, köle olarak, kralın kontrolünde kullanılmıştır. Bu grup, "NAM.RA/*arnuwala-*" olarak bilinmektedir⁹⁹. Bu kişiler, genellikle bir kişinin emrinde çalıştırılmak, yerine kralın kontrolünde, tapınak ve tarım alanlarında istihdam edilmişlerdir. Sadece kral, hanedan üyeleri ve buldukları yerdeki memurlardan emir almışlardır¹⁰⁰. Ayrıca geldikleri ülkeden uzak bölgelere yerleştirilmeleri, bulunduğu yeri terk etmemeleri gibi uygulamalarla, hem geldikleri ülkenin gücünü zayıflatmak hem de toplumda sosyo-ekonomik yapıyı güçlendirmek hedeflenmiştir¹⁰¹.

Hitit toplumunda savaşlardan getirilen köle grubunun çok yüksek sayılara ulaştığı durumlar bazı metinlerden bilinmektedir. Örneğin, II. Murşili'nin Analları'na göre, II. Murşili Batı Anadolu seferlerinden, 66000 NAM.RA ile sarayına dönmüştür¹⁰². (KBo III 4 – KUB XXIII 125.)¹⁰³ Bu rakamlar düşünüldüğünde, bu köle grubunun iş gücündeki katkıları yadsınamaz derecede büyüktür. Ancak bununla birlikte, Hititlerde çok büyük çiftlikler bulunmaması ve NAM.RA'ların bu çiftliklere az sayıda dağıtıldığı da öne sürülmüştür¹⁰⁴. Nitekim Ahmet Ünal "*Hititler Devrinde Anadolu*" adlı eserinde, NAMRA'ların çiftliklere dağıtılmasıyla ilgili yer verdiği bir metin ile bunu destekler niteliktedir¹⁰⁵.

⁹⁸ Seçer Fidan 2015: 227.

⁹⁹ Sümerce "NAM.RA" olarak bilinen kelime, Hititçe "*arnuwala-*" olarak bilinmektedir ve "Sivil Esir/Köle" anlamına gelmektedir. (Ünal 2016: 83.)

¹⁰⁰ Alp 1949: 251; Macqueen 1996: 75.

¹⁰¹ Alp 1949: 253.

¹⁰² Ünal 2005: 147.

¹⁰³ Hitit metinlerinin kataloğu için bkz. Laroche 1972.

¹⁰⁴ Beckman 1995: 538.

¹⁰⁵ bkz. Ünal 2005: 147-148.

2.2.2.2. Sivil Halk

Hititlerde köleler, savaşlardan esir olarak getirilen NAM.RA'lerden ibaret değildir. Yerel halk arasından da köle olarak kullanılan insanlar bulunmaktadır. Bu köleler için "ARAD/İR" terimi kullanılmaktadır¹⁰⁶.

Yerel halktan oluşan bu köle grubu için, ev içi işlerde, ev dışı işlerde kullanıldıkları ve bunun yanında, özellikle, İmparatorluk Dönemi'nde tüm haklarının efendisine ait olduğu bilinmektedir¹⁰⁷. Bu kölelerin alınıp satıldığı, sosyal haklardan mahrum bırakıldığı bilinmektedir. Öte yandan, ARAD olarak bilinen köle grubu, işlenen suça göre, borçtan dolayı ve doğuştan köle statüsüne sahip insanlardan oluşmaktadır¹⁰⁸. Bu köle grubunun da, NAM.RA köle grubu gibi, kaçmasını önlemek için çeşitli yollar izlenmiştir. Bu durum kanunlara da yansımıştır.

*Madde 22: "Eğer bir köle kaçarsa ve onu biri geri getirirse- eğer onu yakında yakalarsa ona (mükafat olarak) ayakkabı verirler. Eğer ırmağın (Kızılmak) bu tarafında (yakalarsa) 2 şekel gümüş verir. Eğer ırmağın öbür tarafında (yakalarsa) 3 şekel gümüş verir."*¹⁰⁹

Bu maddeden yola çıkarak kaçma durumlarının sık yaşandığı şeklinde yorumlanmak olasıdır. Eğer Hitit toplumunda köleler, tazminat gerektiren bir suç işlese bu tazminatın yarısının tahsil edildiği bilinmektedir¹¹⁰. Ancak kölelerin durumu düşünüldüğünde, bu bedelin efendisi tarafından mı yoksa köle tarafından mı ödendiği belirsizdir. Benzer durum köle grubu içinde erkek ve kadın arasında da söz konusudur. Kadın köle, erkek kölenin yarısı kadar değerdedir. Bir erkek köleyi günlük çalıştırmanın bedeli 12 *şekel*¹¹¹ iken, bir kadın köle çalıştırmanın bedeli ise 6 *şekel* olarak kabul edilmektedir¹¹².

Kanunlarda 94. maddede, kölelerin hırsızlık yapması durumunda, çaldıklarını geri vermekle birlikte, üstüne 6 şekel ceza ödediği, ancak bu durum hür insanlar için

¹⁰⁶ ARAD/İR: Bu kelimenin Hititlerde karşılığı "Uşak/Hizmetçi" anlamındadır. (Ünal 2016: 74.)

¹⁰⁷ Macqueen 1996: 75.

¹⁰⁸ Küçükbezi 2010: 93.

¹⁰⁹ Ünal 2005: 148.

¹¹⁰ Seçer Fidan 2015: 228.

¹¹¹ *şekel/şekel*: Hititlerde para birimi yerine kullanılan gümüş bir çubuk veya halkadır. Bugünkü ağırlığıyla ortalama 1 şekel 12,5 gram ağırlığı ifade etmektedir. (Eğilmez 2005: 10)

¹¹² Karauğuz 2018: 53.

sadece çaldıklarını geri iade etmesi şeklindedir¹¹³. Bunun yanında, malları çalınan kişi isterse, köleye ceza vermektedir. Yine 11. maddede, hür bir insanın herhangi bir uzvunun kırılması durumunda ödenecek ceza 20 şekel iken, köle olan bir insanın bir uzvunun kırılmasının cezası 10 şekeldir¹¹⁴.

Tüm bu verilerden yola çıkarak, Hitit toplumunda kölelerin karşılığının yarım insan şeklinde olduğu söylenebilir. Erkek ve kadın kölenin de anatomisi ön planda tutularak iş gücü için yarı yarıya fiyatlandırma yapıldığı görülmektedir. Ancak eğer bir köle, hür insan statüsüne ulaşmak istiyorsa, hür olan bir insan ile evlilik yapması gerekmektedir¹¹⁵.

2.3. MESLEK GRUPLARI

Hitit toplumunda çok geniş meslek yelpazesinden bahsetmek mümkündür. Ancak bu bölümde, konut mimarisiyle ilintili olarak ortaya konan meslek gruplarını ele almak yerinde olacaktır. Bu sebeple tüm meslek gruplarını incelemek yerine, tüccarlar, zanaatkârlar ve çiftçiler gibi bazı meslek grupları incelenecektir.

2.3.1. Tüccarlar

Hititler döneminde ticaretin önemli yapı taşlarından biri tüccarlardır. Tüccarlar için “LÚDAM.GAR” veya “*unnatalla-*” ifadesi kullanılmaktadır¹¹⁶. Ticaret için “*happar-*” satın almak için, “*šam*” satmak için ise, “*happariya-/hapriya*” ifadeleri kullanılmaktadır¹¹⁷. Hitit kralına bağlı şekilde ticaret yapan tüccarların, korumaları Hitit kralı tarafından sağlanmaktadır¹¹⁸. Bu durum sadece Hititli tüccarlar için geçerli değil, aynı zamanda farklı milletten tüccarlar için de geçerlidir. Örneğin, kanunlarda bir tüccarı öldürmenin cezası çok ağırdır.

¹¹³ Seçer Fidan 2015: 229.

¹¹⁴ Seçer Fidan 2015: 229.

¹¹⁵ Macqueen 1996: 75.

¹¹⁶ LÚDAM.GAR: Sümerce “Tüccar” anlamına gelen bu sözcüğün Hititçe karşılığı *unnatalla-* olarak bilinmektedir. (Ünal 2016: 854)

¹¹⁷ Hoffner 2002: 181; Alparslan 2003: 30.

¹¹⁸ Hoffner 2002: 181.

Madde 5: “Eğer biri bir tüccarı öldürürse, o 100 mina gümüş öder ve onun evine bakar. Eğer bu Luwiya’da (Arzawa) ya da Pala’da olursa, o, 100 mina gümüş öder ve malları yerine koyar. Eğer bu Hatti ülkesinde olursa, o kendisi bahsedilen tüccarı (gömülmesi için) getirir/götürür.”¹¹⁹

Bu maddeden yola çıkarak, 1 minanın¹²⁰ 40 šekele eşit olduğunu ve 1 šekelin 1 koyuna eşit olduğu¹²¹ göz önünde bulundurulduğunda tüccar öldürmenin 4000 koyun bedele tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

Hititlerde tüccarlar sadece ticaretle uğraşmalarının dışında farklı bir takım görevlerde yürütmüşlerdir, bunlardan biri, dini törenlerde aldıkları bazı görevlerdir.¹²² Dini ritüellerde, tapınağa sunu için getirilen malların tartımı için görevlendirildikleri düşünülür. Hatta Hitit dua metinlerinde görevini doğru yapmayan bir tüccarın tanrıyı öfkелendirdiğinden bahsedilmiştir¹²³. Tüccarların, başka bir görevi ise, kral adına, vergi olarak, Hattuša’ya gönderilen malların kontrolünü sağlamaktır¹²⁴. Bu tüccarlar, “Majestelerinin Tüccarları” olarak adlandırılmaktadır¹²⁵. Ugarit’te¹²⁶ bulunan bir metin, majestelerinin tüccarlarının durumunu anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu metinde, Ugarit’in Hitit kralına yıllık vergi olarak ödediği 934 šekelden, 20 šekelin kralın tüccarlarının payı olduğu ve 310 šekelin tüccarlardan geldiğinden bahsedilmektedir¹²⁷.

MÖ II. binyılda Anadolu’daki ticaret ağı, güneyde Ugarit – Halep, batıda, Troia – Mikenaiia başta olmak üzere geniş sınıra ulaşmış ve Hititler de bu ağın bir parçası olmuştur¹²⁸. Bu ticaret ağını kullanarak bölgede ticaret yapan Asurlu tüccarların faaliyetlerini sona erdirmek ve Asur devleti üzerinde baskı oluşturmak için Hitit kralı IV. Tuthaliya ve Amurru kralı Šaušgamuva arasında Šaušgamuva Antlaşması imzalanmıştır¹²⁹ (Resim 1). Antlaşmaya göre:

¹¹⁹ Alparslan 2003: 31.

¹²⁰ Hititlerde, ağırlık ve ölçü birimi olarak kullanılan mina, 40 šekele ve günümüz ölçüleriyle ortalama 500 gram gümüşe denk gelmektedir. (Eğilmez 2005: 10.)

¹²¹ Taş 2008: 75.

¹²² <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hitit-devletinde-ticaret> (08.03.2022).

¹²³ Alparslan 2003: 32.

¹²⁴ Klengel 1979: 79.

¹²⁵ Sevinç 2008: 22.

¹²⁶ Ugarit, Suriye’nin batısında bulunan, Akdeniz’e kıyısı olan, Anadolu ticaretinde önemli bir konumda bulunan krallıktır. Lazkiye’nin 11 km kuzeyine konumlanmaktadır ve günümüzdeki adı Ras Şamra’dır. (Alp 2005: 90.)

¹²⁷ Söz konusu metin için bkz. Dietrich-Loretz 1984: 216.

¹²⁸ <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hitit-devletinde-ticaret> (12.03.2022).

¹²⁹ Singer 1991: 71.

“...Asur kralı majesteme nasıl düşman ise, o sana da aynı şekilde düşman olsun. Senin tüccarın, Asur ülkesine girmesin! Onun tüccarını ise, senin ülkeneye bırakma, senin ülkenden de geçmesin! Fakat eğer o senin ülkeneye gelirse, onu yakala ve onu majesteme gönder...”¹³⁰

Bu anlaşmayla, o dönemde ticaretin önemi anlaşılmaktadır ve Hitit kralı IV. Tuthaliya, ticareti siyasetin içine dâhil ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, kuzeyde bulunan Kaşkallı tüccarların Hitit topraklarında ticaret yapmalarına izin verilmesi, Hitit – Kaşka ilişkilerini göz önünde bulundurarak, ticaretin o dönemdeki önemini göstermektedir. Ancak Kaşkallı tüccarlar, sadece askeri valilerin (BEL.MADGALTI) izninde belirlenen bölgelerde ticaret yapmıştır¹³¹.

Yazılı kaynaklarda tüccarlar hakkında verilen bilgiler ışığında, tüccarların kralın kontrolünde ticaret yaptığı anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklarda, özel şahısların ticari etkinliklerine yer verilmemesi, ticaretin devlet kontrolünde yapıldığını gösteren başka bir unsurdur. Bunun yanında, kralın sadece Hititli tüccarları değil, diğer devletlerden olan tüccarları da koruma altına aldığı ve onlara karşı işlenen suçların ağır cezalarla karşılık bulduğu anlaşılmaktadır.

2.3.2. Zanaatkârlar

Hitit toplumunda zanaatkârlar, kentlerin ekonomik yapılanmasında görev almaktadır ve kent yaşamının bir parçası durumundadır¹³². Saray ve tapınaklarda çok sayıda görevlinin içinde zanaatkârlar da yerini almaktadır¹³³. Zanaatkârlar için oldukça çeşitli terimler kullanılmıştır. “^{LU}GIŞ KU, ^{LU}GIŞTUKUL, BEL QATI, UMMEANU, EN GIŞ.KIN.TI, ^{LU}EN QATI, ^{LU}hantantiyali-” gibi terimler bunlardan bazılarıdır¹³⁴. Hititlerde “zanaat” için ise, “GIŞ.KIN^{TI}” kelimesi kullanılmıştır¹³⁵.

Zanaatkârların ürettikleri kıymetli eşyaların, saray ve tapınak kontrolü altında olduğu Tapınak Görevlileri Talimatnamesi’nden anlaşılmaktadır¹³⁶. Bu metinde, kıymetli eşyaların tanrılara ait olduğu, zanaatkârların bu eşyaların bekçisi olduğundan

¹³⁰ Alparslan 2003: 35.

¹³¹ Taş 2008: 81.

¹³² Dinçol 1982: 58.

¹³³ Uyanık 2015: 110.

¹³⁴ Ünal 2016: 883-884.

¹³⁵ GIŞ.KIN^{TI}: Sümerce kökenli olan kelime Hititlerde “Zanaat” anlamına gelmektedir. (Ünal 2016: 883.)

¹³⁶ Söz konusu metnin çevirisi için bkz. Süel 1985.

bahsedilmektedir¹³⁷. Yine bu eşyaların, ticarete kullanılması, (kralın onayından sonra) alışverişin gizli olmaması için şahitler huzurunda yapılması ve memurların orada bulunması alışverişin belgelenip mühürlenmesinden bahsedilmektedir¹³⁸. (KUB XVIII 4 30-47) Bu metinden de anlaşılacağı üzere, zanaatkârların ürettikleri kıymetli eşyalar kralın sorumluluğunda ve kralın belirlediği kişilere satılarak ticarete değerlendirilmektedir. Bununla beraber, bu zanaatkârların kendi başına hareket edemedikleri de anlaşılmaktadır.

Saray ve tapınaklarda çalışan zanaatkârların, kralın emrinde olmalarından dolayı, tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır ve bu zanaatkârların halk arasında saygın bir konumu vardır¹³⁹. Bunun dışında, korunmaları kral tarafından sağlanan ve belli bir ücret karşılığında serbest konumda çalışan zanaatkârların da varlığı bilinmektedir¹⁴⁰.

Hitit dünyasında gelişen başlıca zanaat dallarının varlığı (dokuma, metal, deri vb.) ve bu zanaatlar için belirli bir eğitim süreci gerektiği bilinmektedir. Hitit kanunlarında, madde 200A 27-31’de, toplumda, çocuklarının bu zanaatlardan biriyle uğraşmasını isteyen ailelerin, eğitim için 6 şekel ödemek zorunda olduğundan bahsetmektedir¹⁴¹. Bu maddeden, Hitit zanaatının usta-çırak ilişkisine dayandığı anlaşılmaktadır.

2.3.2.1. Dokumacılar

Hititlerde, zanaat dallarından biri dokumadır ve bu meslekle uğraşanlar, “LU.MEŞUŞ.BAR” ideogramıyla ifade edilmektedir¹⁴². Sosyal statüde, dokumacılık zanaatının hem erkekler hem de kadınlar tarafından yürütüldüğü bazı ritüel metinlerinden anlaşılmaktadır. (KUB X 87 10, KBo XIV 14 2)¹⁴³. Erkek dokumacıları için “LUUŞ.BAR” ve kadın dokumacılar için “SAL/MUNUSUŞ.BAR” ifadesi

¹³⁷ Süel 1985: 43.

¹³⁸ Süel 1985: 45.

¹³⁹ Uyanık 2015: 115.

¹⁴⁰ Doğan Alparslan 2003: 46.

¹⁴¹ Imperati 1992: 184-185; Sevinç Erbaşı 2019: 878.

¹⁴² Yiğit 2002b: 79.

¹⁴³ Yiğit 2002b: 83.

kullanılmaktadır¹⁴⁴. Hititlerde, mesleğin devamlılığını sağlamak için usta-çırak ilişkisi mevcuttur ve her zanaat dalı ile uğraşan kişilerin bağlı olduğu bir liderin varlığı söz konusudur. Bir bağış belgesinde, “UGULA LÚ.MEŠUŠ.BAR” ifadesiyle “dokumacıların başı” kastedilmektedir¹⁴⁵.

Yün üretimi ve işlenmesi Hitit dokumacıları için önemli bir yere sahiptir ve ritüellerde kullanımı yaygındır¹⁴⁶. En çok koyunyünü tercih edilse de, keçi yünü, tercih edilen diğer bir yün türüdür. Koyun ve keçiler kırpıldıktan sonra temizlenen yün, kirli yünlerden arındırılarak, taraklama yöntemiyle daha kaliteli hale getirilip yün iplik haline getirilmektedir¹⁴⁷. Bunların boyanması ve renklendirilmesi hayvansal, bitkisel veya mineral içeren maddelerden elde edilip şap ve demir tuzundan aşındırma yapılarak sağlanmaktadır¹⁴⁸. Dokumalar ince, kalın ve kaba olarak gruplandırılıp, kırmızı, mavi, sarı, beyaz, mor, yeşil gibi geniş renk yelpazesini içermektedir¹⁴⁹. Bu renklerden beyaz ve kırmızı kolay elde edilmesinden dolayı daha çok tercih edilmiştir. Mor rengi ise, bir deniz salyangoz türünün salyasından elde edilmesiyle oldukça uzun ve zor işlem süreci gerektirdiği için asiller ve soylular için üretilmektedir¹⁵⁰.

Hititlerde yün, belirli işlemlerden geçmesiyle üretilmesinin yanında, dış devletlerden kral ve hanedan için vergi olarak da alınmaktadır. Kral I. Šuppiluliuma'nın Ugarit kralı Niqmandu ile yaptığı antlaşmada, kendisi, kraliçe, veliaht prens, başyazıcı ve veziri için toplamda 1100 şekel mavi-mor yün, 1100 şekel kırmızı-mor yün, vergi olarak talep etmiştir. Bu vergileri ödedikten sonra, başka vergi yükümlülüğünün olmadığını belirtmiştir¹⁵¹. Bu antlaşmadan, o dönemde yünün önemi ve mor renginin kral ve hanedanı tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kralın başka vergi talep etmemesinden dolayı, söz konusu olan yün miktarının vergi olarak yüksek bir rakam olduğunu saptamak mümkündür.

¹⁴⁴ Sümeroloji’de kadın için; “MUNUS” ve “SAL” kelimeleri kullanılmasına karşın Ahmet Ünal, kadın için “SAL” ve dokumacı kadınlar için ise, “SAL-UŠ.BAR” kelimesine yer vermiştir. (Ünal 2016: 40-683.)

¹⁴⁵ UGULA LÚ.MEŠUŠ.BAR ifadesi bir bağış metninde “Dokumacıların Başı” olarak geçmektedir. (KBo V 7 ay. 27.) Kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal’e ait olan bağış metninde söz konusu ifade, Parkalla şehrinde, kralın babasının evinde görevli kişi için kullanılmıştır. Ayrıca bu belgeden, dokumacıların saray ve tapınaklarda görev aldığı anlaşılmaktadır (Yigit 2002b: 83.)

¹⁴⁶ Beckman 1988: 35.

¹⁴⁷ Klengel 2008: 72.

¹⁴⁸ Klengel 2008: 72.

¹⁴⁹ Klengel 2008: 76.

¹⁵⁰ Klengel 2008: 73.

¹⁵¹ Söz konusu antlaşma metni Ras Şamra kazılarında bulunmuştur ve metnin tercümesi için bkz. Alp 2001: 90-92.

Dokumacıların, Hitit toplumunda ayrıcalıklı grup olup olmadıklarını saptamak zor olsa da, özellikle Arinnalı ve Zippalandalı dokumacılara tanınan bir takım ayrıcalıklar söz konusudur. Bu kentlerdeki dokumacı evi ve mensupları bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Tanınan bu ayrıcalıkların kaldırıldığını bildiren kanun maddesiyle, dokumacılar hariç, hane mensupları bu haklarından mahrum edilmiştir¹⁵². (Madde 51, KBo VI 3 III 3-6; KBo VI 9 I 1-5.)¹⁵³ Ancak, bu dokumacılara tanınan ayrıcalıkların sebebi, tapınakta görevli oldukları şeklinde yorumlanabilir¹⁵⁴.

Tüm bu veriler ışığında, dokumacıların farklı sosyal statülere sahip olduğu, dinsel açıdan tanınan kentlerde görev aldıkları, üretimde önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Mesleğin devamlılığını sağlamak amacıyla usta-çırak ilişkisi yürüttükleri ve hiyerarşik bir sistemde görev aldıkları görülmektedir.

2.3.2.2. Metal İşlemeciliği

Metal işlemeciliği, Hitit dünyasında önemli bir yere sahip olan zanaat dallarından biridir. Bu meslek grubu, altın (GUŞKIN), gümüş (KÜ.BABBAR), bakır (URUDU), bronz (ZABAR) kurşun (A.GAR), kalay (NAGGA) ve demir (AN.BAR)¹⁵⁵ gibi madenlerde ustalıklarını göstermişlerdir¹⁵⁶. Kuyumcular için, “^{LU}GUŞKIN.DİM.DİM /^{LU}SIMUG(.A)” gümüş kuyumcuları için, “^{LU}KÜ.BABBAR.DİM.DİM” bakırcılar için, “^{LU}MES`URUDU.DİM.DİM” ve demirciler için “^{LU}SIMUG(.A)/^{LU}AN.BAR.DİM.DİM” ifadesi kullanılmaktadır¹⁵⁷.

Saray ve tapınak denetiminde altın, gümüş, bakır en çok üretilen madenler olurken, demir, çok değerli maden sayılmasına rağmen¹⁵⁸, günlük üretimde yerini alamamıştır¹⁵⁹. Gümüş ise daha çok değişim aracı olarak kullanılmıştır. Bunun yanında, altın ve gümüş üreten zanaatkârlar, saraylarda, tapınaklarda, statü olarak yüksek

¹⁵² Yiğit 2002b: 80.

¹⁵³ Yiğit 2002b: 80.

¹⁵⁴ Imperati 1992: 222.

¹⁵⁵ Söz konusu kelimelerin Türkçe karşılığı için bkz. Ünal 2016.

¹⁵⁶ Müller Karpe 1994: 73.

¹⁵⁷ Söz konusu meslek grupları sırasıyla bkz. Ünal 2016: 778-715-641-676.

¹⁵⁸ Demir, İmparatorluk Dönemi öncesinde ender bulunan bir metal iken, İmparatorluk Dönemi'nde ticarete demirin yaygınlaşmasıyla, değerini kaybetmiştir. (Tekin 2015: 164.)

¹⁵⁹ Reyhan 2009: 163.

konumda yer almıştır¹⁶⁰. Bu zanaatkârların, metallere erişim ve kullanım organizasyonu, bizzat kral, kraliçe ve prens bağlıdır¹⁶¹. Böylece, hammaddenin işlenişinin, siparişlerin ve iş sonu teslimatın takibi sıkı yapılmıştır.

Hitit metal işlemeciliğinde, demir ustaları (^{LU}SIMUG(.A)) sadece demir değil, altın ve gümüş gibi diğer madenleri de işlemişlerdir¹⁶². KILAM Festivali¹⁶³ ile ilgili bir yazıtta, kralın tahtında oturduğu ve demircilerin başının içeri girip krala parlak demir mızrağı taktim ettiğinden bahsetmektedir¹⁶⁴. Başka bir çivi yazılı belgede (KUB XXIX 4 öy. I 6) demircilerin altından tanrı heykeli yaptığından bahsetmektedir¹⁶⁵. Yine başka bir belgede, (KUB XXIX 4 öy. I 13-18) rahipler tarafından demircilere, altından süs eşyaları verildiği ve bunların siyah tanrıçanın tapınağı için yapılacağı belirtilmiştir¹⁶⁶.

2.3.2.3. Dericiler

Hitit toplumunda dericilik ile ilgili, belgelerde yeterince rastlanmaması ve ele geçen belgelerde ise yoğun tahribat görülmesi sebebiyle, son derece kısıtlı bilgiler sunulmaktadır¹⁶⁷. Eldeki bilgiler dâhilinde, bu zanaat dalı ile uğraşan kişiler, “^{LU}ASGAB” ve “^{LU}kurşalli-/kurşalla-” ideogramıyla karşılık bulmaktadır¹⁶⁸.

Hitit kanunlarında ve çivi yazılı belgelerinde dericiler, diğer zanaat dallarıyla birlikte verilmektedir. Madde 176b’de, tıpkı diğer zanaatkârlar gibi, bir dericiye iş yaptırmanın bedelinin 10 şekel olduğundan bahsetmektedir¹⁶⁹. Yine başka bir belgede, (KBo XXXII 198 1-4-17)¹⁷⁰ dericiler, demirci, doğramacı ve mobilyacılarla birlikte

¹⁶⁰ Bu zanaatkârlar daha çok değerli taşları metallerin üzerine yerleştiren kuyumculardır. İdari metinlerde geçen bazı isimler, (*Dunwa-Lugal-ma, Ehli Kuşuh, Zuzuli, Pupuli, Mutta, Zuwali, Pala*) kuyumcu olarak belirtilmektedir. (Dönmez 2013: 115)

¹⁶¹ Dönmez 2013: 200.

¹⁶² ^{LU}SIMUG(.A) ideogramı, Hititlerde “Demirci” olarak karşılık bulsa da, dini törenlerde altın ve gümüş gibi diğer madenleri de işlemişlerdir. Bu sebeple, bazı durumlarda, diğer zanaatçılar için de bu ideogram kullanılmıştır. (Erkut 2003: 70.)

¹⁶³ KILAM Festivali: Hititlerde Fırtına Tanrısı Teşup için başkent Hattuşa’da düzenlenmektedir ve üç gün sürmektedir. (Oral 2021: 637.)

¹⁶⁴ Erkut 2003: 70.

¹⁶⁵ Erkut 2003: 75; Savaş 2006: 86.

¹⁶⁶ Erkut 2003: 76.

¹⁶⁷ Yiğit 2002a: 211.

¹⁶⁸ ^{LU}ASGAB: Hititlerde, hem “Derici” hem de “Ayakkabıcı” anlamına gelen ideogramdır. (Ünal 2016: 637.) ^{LU}kurşalli-/kurşalla-: Hititlerde bu ifade, “Derici” anlamı taşısa da, “Deri Yüzücü” kişiler için de aynı ifade kullanılmaktadır. (Ünal 2016: 299.)

¹⁶⁹ İmparati 1992: 164.

¹⁷⁰ Kosak 1987: 137-138.

geçse de belgenin bir bölümünün kırık olmasından dolayı, içerik tam anlaşılammaktadır¹⁷¹.

Dericilerin, kral için hazırladıkları eşyalar son derece titizlikle seçilmektedir. Sarayın mutfak personeliyle bir talimat metninde, dericilerin kullanacağı deriyi saray mutfağından alması, başka bir yerden deriyi temin etmemesi ve aksi durumun tespiti halinde, bu kişinin, tüm ailesiyle birlikte, ölümlle cezalandırılacağı aktarılmaktadır¹⁷². (KUB XIII 3) Bununla birlikte aynı metinden, en çok tercih edilen derilerin sığır ve keçi derisi olduğu anlaşılmaktadır¹⁷³.

2.3.3. Çiftçiler

Çiftçiler, günümüzde olduğu gibi, Hitit toplumunu da üretim açısından ayakta tutabilen önemli meslek sınıflarından biridir. Hititlerde, çiftçilik temeline dayanmayan kırsal bir yaşam düşünmek oldukça zordur. Hitit dünyasında çiftçiler, “^{LU}APIN/^{LU}ENGAR” ifadeleriyle karşılık bulmaktadır¹⁷⁴.

Toprağın verimli kullanılması esasıyla, tarım üretimine tanrıların da, fani insanlar gibi, bağlı olduğuna inanılması, yetiştirilen ürünlerin ilk olarak tanrılara sunulması, çiftçilik mesleğinin dini anlamda etkisini göstermektedir¹⁷⁵. II. Murşili'nin bir duasında, tanrılara sitem etmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Duada, tanrıların tarlalarını eken çiftçilerin öldüğünden, artık hiç kimsenin hasat yapamayacağından ve ülkeye gelen salgın hastalıktan tanrıların sorumlu tutulduğu görülmektedir. Söz konusu dua içerisinde meslek grubu olarak çiftçiliğin yer alması, Hititlerde bu mesleğin ne derece önemli olduğunu göz önüne koymaktadır¹⁷⁶.

Hititlerde, çiftçiliğin dini etkinliğinin yanında, önemli politik boyutları da söz konusudur. Merkezi yönetimde mutlak yetki sahibi olan kral, arazi bağışığı yaparken tek bir büyük mülk yerine, küçük parsellerden oluşan arazileri bağışlamayı tercih etmiştir. Bu durumla, büyük toprak sahiplerinin, yönetim için olası bir tehdit oluşturmasının

¹⁷¹ Yiğit 2002b: 215.

¹⁷² Goetze 1969: 207.

¹⁷³ Yiğit 2002b: 216.

¹⁷⁴ Ünal 2016: 669.

¹⁷⁵ Bryce 2003: 90.

¹⁷⁶ Bülbül 2017: 271.

önüne geçilmesi hedeflenmiştir¹⁷⁷. Çiftçiliğin bu denli tehditkâr olabileceğinin düşünülmesi, bu meslek grubunun önemini ortaya koyan başka bir unsurdur.

Kırsal alanda bir aileye ait veya onlara verilen arazi parçaları, çiftçilik örüntüsünün genel durumunu oluşturmaktadır¹⁷⁸. Bu arazi parçaları, küçük birer karma çiftliktir. Söz konusu çiftliklerin varlığını sürdürebilmesi, yoğun ekim, ürün çeşitliği ve hayvan çeşitliliğinden geçmektedir. Bir arazi bağış belgesinde (KBo V 7 28-33) adı geçen bir çiftçinin sahip olduğu mülk bu durumun önemini vurgulamaktadır.

“Tivatapara'nın mülkü: bir adam, Tivatapara; bir oğlan, Hartuvanduli; bir kadın, Azzia; iki kız, Anitti ve Hantaviya; (toplam) beş kişi; iki öküz, yirmi iki koyun, altı koşum öküzü... on sekiz dişi koyun ve koyunlarla iki dişi kuzu ve koçlarla iki yavru koç; on sekiz keçi ve keçilerle dört yavru keçi, ve erkek keçiyle bir yavru; (toplam) 36 küçükbaş hayvan: bir ev. Öküzler için bir otlak, Parkalla kasabasında bir dönüm çayır. Hanzusra kasabasında, Hantapi mülküne ait 3,5 dönüm üzüm bağı, içinde 40 elma ağacı, 42 nar ağacı.”¹⁷⁹

Söz konusu metinden de anlaşılacağı üzere, Hitit çiftçileri hububat üretimiyle beraber çeşitli bağ ve bahçe ürünleri de yetiştirmektedir. Bunlar; üzüm (GEŠTIN), elma (GISHAŠHUR), kiraz (GISKAR.ŠU), incir (GISMA), nar (NAR.MU), fındık (GIŠ.KIN) gibi çeşitli ürünlerden oluşmaktadır¹⁸⁰. Bu ürünlerin yanında, kayısı, muşmula gibi ürünlerin de yetiştirildiği hatta bu ürünlerin bazılarının suyu sıkılarak tüketildiği düşünülmektedir¹⁸¹.

Hitit meslek grupları arasında önemli bir yere sahip olan çiftçiler, üretimin yanında farklı görevleri de ifa etmiştir. Hayvanların tedarik ve muhafazası bu görevlerden biridir¹⁸². Kült seyahatleri ile ilgili bir metinde (KBo XXII 242) bu durumdan bahsedilmektedir¹⁸³. Söz konusu metinde, çeşitli kentlerdeki çiftçilerden keçi tedarik edilmesi istenmiştir. Bazı çiftçiler keçi gönderirken bazı çiftçiler ise keçi gönderememiş ve onun yerine farklı ürünler göndermişlerdir¹⁸⁴.

¹⁷⁷ Beckman 1995: 538.

¹⁷⁸ Bryce 2003: 91.

¹⁷⁹ Bryce 2002: 90.

¹⁸⁰ Ertem 1974: 62; Ünal 2016.

¹⁸¹ bkz. Ünal 2007: 168.

¹⁸² Tuncer 2022: 243.

¹⁸³ Savaş 1997: 277-278.

¹⁸⁴ Tuncer 2022: 239-240.

3. HİTİTLERDE EKONOMİK YAPI

Hititlerde ekonominin temeli, üretime dayanmaktadır ve bu durum günümüzde olduğu gibi güçlü bir merkezi otoriteye bağlıdır¹⁸⁵. Bu başlık altında sırasıyla, Hititlerde ekonomiyi oluşturan temel unsurlar, ekonominin yönetimi ve halkın ekonomideki yeri ele alınacaktır.

3.1. EKONOMİYİ OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR

Hititlerde ekonomiyi oluşturan temel unsurlara, yazılı kaynaklar ışığında bakıldığında, en büyük pay sahibi tarım, daha sonra hayvancılık, ticaret ve en küçük birimi olarak da “Ev” gelmektedir¹⁸⁶.

3.1.1. Tarım

Tarım sözcüğü günümüzde sözlük anlamı itibariyle, bitkisel ve hayvansal ürünlerin istihsalı, niteliğinin ve verimliliğinin artırılması, koruma için gerekli koşulların sağlanması, değerlendirilecek hale getirilmek için işlenmesi ve pazarlanması olarak geçmektedir¹⁸⁷. Günümüzde İç Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu coğrafi özelliklerin, Hitit döneminde de benzer olduğu düşünüldüğünde, ilkbahar aylarında yağış alan bölge, yaz aylarında oldukça kuraktır ve bu durum tarım faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir¹⁸⁸. Buna rağmen tarımın Hitit toplumunda önemli yere sahip olduğu, gerek yasalarda tarımla ilgili olan maddelerden¹⁸⁹, gerekse başkent Hattuša gibi yoğun nüfuslu yerleşimlerde beslenme ihtiyacının karşılanmasından anlaşılmaktadır¹⁹⁰.

Hititlerde “A.ŠĀ” ifadesiyle karşılık bulan tarla, tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü en önemli alan olmasıyla birlikte bu alanda üretilen ürünler arasında arpa

¹⁸⁵ Sevinç 2008: 11.

¹⁸⁶ Sevinç 2008: 17.

¹⁸⁷ <https://sozluk.gov.tr> (13.05.2022)

¹⁸⁸ Sipahi 2015: 37.

¹⁸⁹ Hitit yasalarında yer alan 164-169. maddelere bakıldığında tarımla ilgili ceza maddelerinin olduğu görülmektedir. (bkz. İmparati 1992.) Bu cezaların bazılarının ölümle bile sonuçlandığı bilinmektedir. Örnek olarak, ekin yapılmış tarlaya sonradan tohum atılmasının cezasının ölüm olduğu görülmektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İmparati 1992: 155-157.)

¹⁹⁰ Maqueen 2001: 106.

(*halki-*) ve buğdayın (*hattar/hatar*)¹⁹¹ başı çektiği görülmektedir¹⁹². Bu tahıl ürünlerinin önemi, fazlaca yetiştirilip stoklanması için oluşturulan silolardan hareketle, yazılı kaynakların yanında arkeolojik bulgu olarak da gözlemlenmektedir¹⁹³.

Hititlerde tarım arazilerin işlenmesi ve tahsis edilmesinde merkeziyetçi bir tutum sergilendiği görülmektedir¹⁹⁴. Örneğin, arazilerin işlenmesi konusunda ekim yapacak kişilerin tohumları saraydan temin ettikleri ve ekilip biçilmesinden sonra tekrar ambara koydukları yazılı kaynaklardan gözlemlenebilmektedir (KUB XXXI 57 12-15)¹⁹⁵. Arazilerin tahsisi konusunda ise, bu alanların mülki hâkimi olan kral tarafından, kullanım hakkını halka verebildiği (askeri, ekonomik, idari vb. mecburiyetlerin karşılığında), tapınaklara ayırabildiği ve bunların yanında bizzat kral tarafından kişilere bağış olarak da verilebildiği görülebilmektedir¹⁹⁶. Bu arazilerin işlenmesi karşılığında devletin “*šahhan*” ve “*luzzi*” adında iki çeşit vergi bedeli talep ettiği görülmektedir¹⁹⁷.

3.1.2. Hayvancılık

Hititlerde ekonomik alanda, önem sırası bakımından, tarımın ardından hayvancılık geldiği belirtilmektedir¹⁹⁸. Hititlerde hayvan yetiştiriciliğinin önem sırasına göre belli bir sınıflandırmaya tabii tutulduğu görülmektedir¹⁹⁹. Önem sırasına göre başı çeken gruba bakıldığında, gerek taşımacılık ve iş gücü, gerekse etinden ve sütünden yararlanan, katır (ANŞE.Gİ.NUN.NA), at (ANŞE.KUR.RA), sığır (GUD UDU), eşek (ANŞE) gibi büyükbaş hayvanların yanında, keçi (UZ6), koyun (UDU) gibi küçükbaş hayvanlar da yer almaktadır²⁰⁰. Bununla birlikte yazılı kaynaklar ışığında, arıcılık faaliyetlerinin yürütüldüğü de bilinmektedir ve arıcılık faaliyetleriyle uğraşanlar ise “*LÚNIM.LÁL*” ideogramıyla ifade edilmektedir²⁰¹.

¹⁹¹ Söz konusu kelimelerin tercümesi için bkz Ünal: 2016: 143, 178.

¹⁹² Deniz 2015: 242.

¹⁹³ Başkent Hattuša'nın kuzeydoğusunda ortaya çıkarılan on bir tahıl ambarı ve güneybatısında ortaya çıkarılan iki depo yapısı bu duruma örnek gösterilebilir. (Bryce 2003: 93.)

¹⁹⁴ Reyhan 1998: 481.

¹⁹⁵ Ertem 1970: 86.

¹⁹⁶ Reyhan 1998: 481.

¹⁹⁷ *šahhan* vergisi, araziyi işletme karşılığı alınan vergi olup; *luzzi* vergisi ise, devlet için, bakım, temizlik ve restorasyon gibi zorunlu hizmetler olarak tanımlanmaktadır. (Reyhan 1998: 482; Ünal 2016: 441.)

¹⁹⁸ Sevinç 2008: 17.

¹⁹⁹ Ertem 1965: 5.

²⁰⁰ Ertem 1965: 5; bkz. Ünal 2016.

²⁰¹ Sevinç 2008: 17; Ünal 2016: 324.

Hitit otoritesinin, tarımda olduğu gibi hayvancılıkta da genel bir nizam sağlama amacıyla çeşitli yasaları ortaya koymuş olduğu görülmektedir²⁰². Hitit yasalarında, hayvanların çalınmasını, öldürülmesini önlemek amacıyla caydırıcı cezalar verildiği bilinmektedir²⁰³. Örneğin, herhangi bir suç işlenmesi durumunda, suç işleyen kişi, hayvan sahibine hayvanın bedelinin 15 katını ödemek zorunda kalabilmektedir²⁰⁴.

Hititlerde hayvan yetiştiriciliği, ekonomik boyutlarıyla birlikte dini anlamda da önem taşımaktadır²⁰⁵. Yazılı kaynaklardan hareketle, bazı dini festival ve bayramlarda (KILAM Festivali) söz konusu yetiştirilen hayvanların kurban olarak tanrılara sunulduğu görülmektedir²⁰⁶.

3.1.3. Ticaret

Hitit çağında ticaret, günümüzdeki parayla alım-satım yerine “değiş-tokuş” usulü üzerinden gerçekleşmektedir²⁰⁷ (Resim 2). Bununla birlikte, bu “değiş-tokuş” usulü, günümüz modern ticaretine benzer tek ortak yanı ise günümüzdeki “barter” adı verilen sistemdir²⁰⁸. Hititlerde “ticaret” kelimesi, “*happar-*” kelimesiyle karşılık bulmaktadır²⁰⁹.

Hitit toplumunda, “değiş-tokuş” ticaretinde (iç ticarete) çeşitli ürünlerin kullanılmasıyla birlikte, yaygın olarak, değerli metaller (altın, gümüş, bakır vb.) tercih edilmiştir²¹⁰. Yazılı kaynaklardan yola çıkarak, Hitit İmparatorluğu’nun kuzeyinde, boylar halinde yaşamlarını sürdüren Kaşkalar’ın Hitit iç ticaretinde, kralın onayıyla, kendilerine yer buldukları bilinmektedir²¹¹. Yerel yöneticilerin belirlediği lokasyonlarda ticarete katkıda bulunmuşlardır²¹². Merkezi otorite bu hareketle, hem yerel pazarlarda

²⁰² Ünal 2007: 110.

²⁰³ İmparati 1992: 77.

²⁰⁴ İmparati 1992: 77.

²⁰⁵ Hititlerde dini festival ve bayramlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Reyhan 2016.

²⁰⁶ Reyhan 2016: 97.

²⁰⁷ Alparslan 2022: 269.

²⁰⁸ *barter*: Bir metanın başka meta ile değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Günümüzde bu durum, sistemli olarak, bir hizmet karşılığı yapılmaktadır. (<https://sozluk.gov.tr>) (22.05.2022).

²⁰⁹ *happar-*: Hititlerde “ticaret” anlamını taşıyan kelimedir. Bu çalışmada, “Tüccarlar” başlığı altında bu sözcüğün anlamına değinilmiştir. Bunun yanında, “*happariya-*” ideogramı, “ticaret yapmak, alışveriş yapmak” anlamına gelmektedir. (Ünal 2016: 157.)

²¹⁰ Alparslan 2022: 269.

²¹¹ Alparslan 2003: 33.

²¹² Klengel 1979: 72.

doğacak komplikasyonların önüne geçmeyi hedeflemiş, hem de müttefik sayısını artırarak Anadolu sınırları içinde ekonomide egemen güç olmayı amaçlamaktadır²¹³. Buna örnek olarak, Hitit ile Amurru arasında imzalanan Şauşgamuva Antlaşması gösterilebilir²¹⁴.

Hititlerin ekonomik anlamda Anadolu'da egemen bir güç olmasıyla ve izlediği fetih politikasıyla birlikte, Suriye'de önemli bir ticaret merkezi olan, Ugarit fethedilmiş ve dış ticaret konusunda, Ura Limanı Akdeniz'e açılan merkez olmuştur, bununla birlikte Hititler deniz ticaretini Ura Limanı üzerinden gerçekleştirmiştir²¹⁵.

3.1.4. Ev

Hitit ekonomi mekanizmasının en küçük üretim birimi olarak "Ev" kabul edilmektedir²¹⁶. "Ev" kelimesinin Hititlerde karşılığı "*parn-/pir-*" ideogramıyla ifade edilmektedir²¹⁷. Bu evler, bir ailenin ikamet ettiği mimari yapıdan ziyade, personel topluluğunun veya aile üyelerinin barındığı, saray ve tapınaklara bağlı şekilde üretim gerçekleştiren mekânlardır²¹⁸.

Ev olgusu, sürekli işleyen bir sistemin parçası olmakla birlikte, bu sistemin bozulmaması için önemli tedbirler alınmıştır. Söz konusu tedbirler, yasalarla da desteklenmiştir²¹⁹. Örneğin; Hitit yasalarında, 98. madde, bir evin yakılması durumunda, suçu işleyen kişi zarar gören ev sahibine aynı bedeli tazminat olarak geri ödemek zorundadır²²⁰.

Başta Hattuša olmak üzere, büyük kentlerin ihtiyacını karşılamak adına çalışan bu evlerin ortalama 8 ile 10 kişilik nüfusa sahip olduğu düşünülmektedir²²¹. Evlerde

²¹³ Klengel 1979: 73.

²¹⁴ Alparslan 2022: 270.

²¹⁵ Hititler Ura Limanı'nı kullanarak genel olarak deniz ticaretini bu liman üzerinden gerçekleştirmiştir. (Alparslan 2003: 34-35.) Söz konusu deniz ticaretinin arkeolojik bulgularına örnek olarak; Uluburun Batığı verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tufanoğlu 2017: 324-325.

²¹⁶ Sevinç Erbaşı 2019: 869.

²¹⁷ Ünal 2016: 700.

²¹⁸ Klengel 1986: 25-27.

²¹⁹ Sevinç Erbaşı 2019: 870.

²²⁰ İmparati 1992: 52-54.

²²¹ Sedat Alp, MÖ 2. binin ikinci yarısında, nüfus olarak Hattuša'nın otuz bine ulaştığından bahsetmektedir. Bu sayı göz önüne alındığında, söz konusu evlerin üretimde ciddi bir rol oynadığı görülmektedir. (Alp 2001: 52.) Fatma Sevinç ise, evlerin nüfus olarak 7-8 kişi arasında değiştiğinden

çalışan nüfusun yönetimi direkt olarak ev reisine verilmiş ve elde edilen gelirler doğrudan kraliyete aktarılmak yerine tapınakların ihtiyaçlarını gidermek için kullanılmıştır²²².

3.2. EKONOMİNİN YÖNETİMİ

Hititlerde ekonomi yönetimine bakıldığında, sırasıyla merkezi otorite, tapınak ve halkın ekonomiye katkısı başlıkları ön plana çıkmaktadır. Bunun için bu başlık altında, söz konusu merkezi otoritenin, tapınakların ve halkın ekonomideki yeri genel hatlarıyla ele alınacaktır.

3.2.1. Merkezi Otoritenin Ekonomideki Yeri

Hititlere bakıldığında günümüz piyasasında yer alan ekonomi sisteminden farklı olarak, geleneksel bir yöntemin var olduğu belirtilmektedir²²³. Geleneğe yönelik var olan ekonomik sistemde, gerek üretimde olan malların cinsi, miktarı gerekse fiyatları gibi unsurlar merkezi otorite (kral) tarafından düzenlenmektedir²²⁴. Bu sebeple, üretim limitleri, arz-talepten ziyade merkezi yönetimin isteği doğrultusunda belirlenmiştir.

Yetiştirilen temel ürünlerin dağıtımı ve denetimi hakkında yeterli kaynak olmamasına rağmen, depolanmasına ilişkin, merkezi yönetimin belirlediği, büyük ölçekli siloların varlığı bilinmektedir²²⁵. Söz konusu silolar, küçük depolarla desteklenmiş ve bu depolar dağıtım merkezi gibi değil aksine, yönetimin belirlediği zamanlarda, acil durum rezervi olarak kullanılmıştır²²⁶.

Merkezi otoritenin ekonomideki yeri özelinde bakıldığında fiyatlandırma örneği üzerinden net bir değerlendirme yapıldığı görülebilmektedir²²⁷. Günümüzde alım satım işlemlerinde ana unsur olarak kullanılan para, Hitit döneminde yer almadığından para

bahsetmiş ve üretimin aksamaması için bu sayı eksildiğinde, NAM.RA bağıışı ile sayının tamamlandığından bahsetmektedir. (Sevinç 2008: 19.)

²²² Sevinç 2008: 19.

²²³ Eğilmez 2005: 19.

²²⁴ Eğilmez 2005: 19.

²²⁵ Hattuša ve Kuşaklı'da (Šarišša) bulunan silolar örnek olarak gösterilebilir. (Vigo 2019: 143.)

²²⁶ Vigo 2019: 143.

²²⁷ Eğilmez 2005; Vigo 2019.

birimi yerine değerli madenler kullanılmıştır²²⁸. Bununla birlikte, her ürün için belirlenen fiyatlara yasalarda yer verilmiştir²²⁹.

Yasalarda belirtilen maddelerden yola çıkarak bazı meslek gruplarına verilen ücretler hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Örneğin, 176. maddede eğitimli bir zanaatkâra verilen ücret 10 šekele tekabül etmektedir²³⁰. Buna ilaveten, eğitimli bir zanaatkârın 10 šekel aldığı ve bu rakamın falcılara oranla (25 šekel) 2,5 kat daha az olduğu düşünüldüğünde, falcıların zanaatkârlara nazaran gerek Hitit otoritesi gerekse Hitit toplumu içerisinde daha fazla öneme sahip olduğu çıkarımı yapılabilmektedir²³¹. Fiyatlandırmada yalnızca meslekler arasında değil aynı zamanda cinsiyet üzerinden de bir farklılığın yer aldığı görülmektedir. Örneğin; 150. maddede, bir ay çalışan bir erkek işçinin 1 šekel aldığı görülürken, aynı sürede çalışan kadın işçinin 0,5 šekel aldığı belirtilmektedir²³². Söz konusu cinsiyet fiyatlandırmasının, iş gücü yükü farklılığı üzerinden yapıldığını akla getirmektedir. Bununla birlikte yapılan işin cinsine göre de bir fiyatlandırma yapıldığı bilinmektedir²³³.

3.2.2. Tapınakların Ekonomideki Yeri

Hitit imparatorluğunda tapınaklar, sadece birer ibadet merkezi değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik anlamda rollere sahip olan dini merkez konumundadır²³⁴. Tapınaklara bağlı olan, bağlar, tarlalar, atölyeler ve hatta hayvan sürüleri bu durumun en güzel göstergesidir²³⁵.

Merkezi otoritenin yönetim hakkını tanrılardan aldığı inancıyla birlikte, Hititlerde krallar tapınaklara önem göstermiş ve gelirlerin büyük bir bölümü tapınaklara

²²⁸ Eğilmez 2005: 10.

²²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Imperati 1992.

²³⁰ Zanaatkârların küçük yaşta itibaren eğitildiği ve bir ustanın yanına yetiştirilmek üzere verilen bir çocuk için ailelerin 6 šekel ödediği bilinmektedir. Bu duruma madde 200A 27-31’de değinilmiştir. (Imperati 1992: 184-185.) Küçük yaşta eğitime tabii tutulan zanaatkârların aldığı 10 šekel, günümüz ölçüleriyle 125 gram gümüşe denk gelmektedir. (Eğilmez 2005: 12.)

²³¹ Eğilmez 2005: 12.

²³² Eğilmez 2005: 17.

²³³ Hitit yasalarında 161. maddede, metal ustalarına 2 mina ağırlığında (günümüz ölçüleriyle 1 kg) bakır balta üretimi için 0,13 šekel (günümüz ölçüleriyle 1,56 gr gümüş) ödenirken, aynı ağırlıktaki bronz balta üretimi için 0,33 šekel (günümüz ölçüleriyle 4,13 gr gümüş) ödenmektedir. (Eğilmez 2005: 17.)

²³⁴ Demirel 2014: 2.

²³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Klengel 1975: 181-200.

bağlanmışır²³⁶. Bakıldığında, bu aktarım tapınakların kendi kendilerine yetebileceği bir güce sahip olduğunu göstermekle birlikte ancak denetimde yönetimden bağımsız olmadığı görülmektedir²³⁷. Söz konusu tapınaklar, merkezi yönetime bağlı olarak çalışmak koşuluyla istihdam alanı oluşturmaktadır. Örnek olarak, kült envanter kayıtlarına bakıldığı zaman Karahna şehrindeki tapınakta 775 personelin çalıştığı görülmektedir²³⁸. Yine Boğazköy’de Aşağı Şehir Tapınak I’de bulunan depo odalarında ve iş evlerinde çalışanlar da başka bir örnektir.

3.2.3. Halkın Ekonomideki Yeri

Hititlerdeki ekonomiye katkı sıralamasına göre bakıldığında otorite ve tapınağın ardından halk gelmektedir²³⁹. Zanaatkârlar, çiftçiler gibi meslek gruplarının yanında halkta bunların dışında kalan kitlenin de özel mülkiyet hakkı çerçevesinde toprak edinme yoluyla ekonomiye bir katkı sağladığı görülmektedir²⁴⁰.

Özel mülkiyet hakkının, köken olarak Mezopotamya’ya kadar dayandığı görülmektedir²⁴¹. Hititlerde, üretimde gereksinim duyulan unsurların bolluğu sebebiyle Mezopotamya’da yer alan özel mülkiyet hakkından farklı olarak ele alınmaktadır²⁴². Toprak kullanım hakkındaki nihai amaç, üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır²⁴³. Bu amaç doğrultusunda hak kapsamında verilen araziler kral tarafından belirlenip, onun görevlendirdiği kişilerce denetlenmektedir²⁴⁴. Bu hakkın kişilerde tanıdığı sorumluluk, büyük yerleşimlerin temel ihtiyacının karşılanmasına imkân tanımaktadır²⁴⁵.

²³⁶ Deniz 2015: 244.

²³⁷ Demirel 2014: 2.

²³⁸ Darga 1973: 17.

²³⁹ Deniz 2015: 239.

²⁴⁰ Hititlerde toprak tahsisiyle ilgili ayrıntılı bilgi bkz. Reyhan 1998.

²⁴¹ Eski Babil kralı Hammurabi’ye ait olan “Hammurabi Kanunları” içerisinde tımar sahiplerinin sorumlu olduğu hak ve görevler ilgili maddelerin yer aldığı belirtilmektedir. (Reyhan 1998: 482.)

²⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz 2015: 239-240.

²⁴³ Deniz 2015: 239.

²⁴⁴ Kral tarafından belirlenen Hitit kanunlarında 168. maddede arazi tahsis edilişinden bahsedilmektedir. (Ertem 1972: 84.)

²⁴⁵ Reyhan – Cengiz 2020: 98.

4. ANADOLU'DA KONUT MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Konut, günümüzde en temel anlamıyla, insanların barınma, konaklama vs. ihtiyaçlarını karşıladıkları ve içerisinde yaşadıkları meskendir²⁴⁶. İnsan topluluğunun konutla tanışması Paleolitik Dönem'den sonra Neolitik Dönem ile olmuştur.

4.1. YUVARLAK PLANLI KONUTLAR

İnsanoğlunun göçebe hayattan yerleşik hayata geçtiği Neolitik Dönem'de ilk konut örnekleri görülmeye başlanmıştır. Anadolu'nun geniş coğrafyası ve çok fazla yerleşim merkezinin olması sebebiyle yerleşim modellerinde farklılıklar görülmektedir.

Yuvarlak planlı konutlar, Paleolitik Dönem etkisiyle çukur tabanlı ve yuvarlak olarak basit inşa edilen konutlardır²⁴⁷. Yuvarlak kulübe olarak da bilinen bu yapı örneklerine, Hallan Çemi ve Çayönü'nde görmek mümkündür²⁴⁸. Taş, kerpiç ve ahşap gibi malzemeler kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla çalı çırpı kullanılarak tabanlar oluşturulmuş, üst üste çay taşları dizilerek temeller oluşturulmuş ve duvarlarda dal, çırpı kullanılmış, çamur ile sıvanmıştır. Bununla birlikte yapının ortasında dikey olarak yerleştirilen ahşap dikmelerle yapı desteklenmiştir²⁴⁹ (Resim 3). Yuvarlak planlı konutların gelişimini "Izgara Planlı Yapılar, Kanallı Yapılar ve Taş Döşemeli Yapılar" izlemiştir²⁵⁰.

4.2. DÖRTGEN PLANLI KONUTLAR

Yuvarlak planlı konutların gelişerek dikdörtgen plana dönüştüğü en iyi örnekler Çayönü yerleşiminde görülmektedir²⁵¹. Kesintisiz olarak altı mimari evrenin saptandığı Çayönü'nde, konutların planlarında değişimler ve boyutlarında büyümeler saptanmıştır. Söz konusu konutlar, uzun planlı kuzey-güney yönünde uzanmakta ve ortalama 35 m² boyutlarındadır²⁵².

²⁴⁶ (<https://sozluk.gov.tr>) (14.04.2023).

²⁴⁷ Fidan 2013: 114.

²⁴⁸ Sevin 2003: 44.

²⁴⁹ Sevin 2003: 44.

²⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevin 2003: 44 – 46.

²⁵¹ Çambel 1987: 40.

²⁵² Özdemir 2017: 253.

Konutlarda belirli bir plana sadık kalındığı üç ayrı bölümden oluşmalarından anlaşılmaktadır. İlk bölümde altı taşlarla döşenmiş alan görülmekte, orta bölümde sıvalı alan yer almakta ve köşelerde ocak görülmekte, son bölümde ise ışık, gündelik hayatta kullanılan alan görülmektedir²⁵³ (Resim 4). Kullanılan malzemede çok farklılık görülmemekle birlikte konutlar ahşap dikmelerle desteklenmekte, yapıların zemininde kullanılan üzeri örtülü çamur sayesinde nemden korunması sağlanmıştır²⁵⁴. “İzgara Planlı Yapılar” olarak da bilenen söz konusu konutlar giderek gelişip dış duvarlar dörtgen form almaya başlamıştır. Önceki bölümde de söz edildiği gibi yapılar, evreler halinde düz damlı dikdörtgen plana dönüşmüştür²⁵⁵ (Resim 3).

4.3. AVLULARIN ORTAK KULLANILDIĞI BİTİŞİK NİZAMLI KONUTLAR

Anadolu’da yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte yerleşim modellerinde görülen bir diğer konut tipi de bitişik tasarlanmış olan konutlardır²⁵⁶. Söz konusu bu konutlar, Çatalhöyük, Can Hasan, Aşıklı Höyük gibi yerleşimlerde görülmektedir²⁵⁷.

Bitişik olarak inşa edilen bu konutlarda, ortak bir avlunun ve ortak geçitlerin yer verilmesiyle dışa kapalılık söz konusudur²⁵⁸. Yapılar, dikdörtgen planda inşa edilmiş ve ihtiyaç doğrultusunda oda sayılarında farklılık (1 ile 3 oda) görülmektedir²⁵⁹ (Çizim 1). Duvarlar kerpiçle yapılmış ve kapı girişi verilmemiştir. Düz damlı olan yapılara girişler damlardaki boşluklardan yapılmaktadır²⁶⁰. Damlar, gündelik işler için kullanılarak işlevsellik verilmiştir. Yapılar ahşap dikmelerle desteklenmiştir. Yapıların ortasında yer alan dörtgen biçimli ocakların, sadece pişirme amaçlı değil aynı zamanda ışık almayan konutların aydınlanmasını da sağladığı düşünülmektedir²⁶¹.

Çatalhöyük’te görülen avluların etrafını çevreleyen konutlar mahalleleri oluşturmuş, mahalleler de dünyanın ilk metropolü sayılabilecek Çatalhöyük’ü

²⁵³ Özdemir 2017: 253.

²⁵⁴ Özdemir 2017: 254.

²⁵⁵ Söz konusu konutlar, son evrede taş temelli, düz damlı ve çok odalı yapılara dönüşmüştür. Bu yapılar, “Hücre Planlı Yapılar” ve “Geniş Odalı Yapılar” olarak isimlendirilmiştir. (Özdemir 2017: 255 – 256.)

²⁵⁶ Sevin 2003: 52

²⁵⁷ Fidan 2013: 114.

²⁵⁸ Fidan 2013: 114.

²⁵⁹ Mellaart 2002: 47.

²⁶⁰ Mellaart 2002: 48.

²⁶¹ Sevin 2003: 52.

oluşturmuştur. Çatalhöyük'teki konutlar bu görünümüyle ayrı ayrı mahallelerden oluşan Kültepe'ye benzemektedir. Bununla birlikte, ortak avluların kullanılmaya başlanmasıyla sivil mimaride ilk kez avlu kullanılmaya başlanmıştır²⁶².

4.4. ANADOLU YERLEŞİM PLANI

Neolitik Dönem ile birlikte bazı yerleşimlerde görülen ortak avlu kullanımını İlk Tunç Çağı'nda da görülmektedir. Özellikle İç Batı Anadolu yerleşimlerinde (Demircihöyük, Küllüoba, Karataş-Semayük, Seyitömer) rastlanan plan "Anadolu Yerleşim Planı" olarak isimlendirilmektedir²⁶³.

Birbirine bitişik olarak yapılan konutlar, ortak bir avluyu çevrelemektedir ve konutların kapıları da bu ortak avluya açılmaktadır²⁶⁴. Söz konusu bu modelin yuvarlak şekilde olduğu gibi yerleşimin arazi yapısına göre değişkenlik gösterdiği de bilinmektedir²⁶⁵. Demircihöyük yerleşiminde bir avlu etrafında bitişik inşa edilen konutların girişleri avluya açılmaktadır. Yerleşimde dış konturun yuvarlak olması konutların radyal açıyla yerleşmesini zorunlu kılmıştır²⁶⁶. Küllüoba ve Karataş-Semayük yerleşmelerinde de aynı model görülmesine karşın arazi yapısına göre yuvarlak bir şema görülmez (Çizim 2).

Söz konusu bu yerleşim modelinde dışa kapalı bir yaşam olduğu bilinmektedir²⁶⁷. Konutların arkasının surla çevrildiği, testere dişi biçiminde çıkıntılar olduğu görülmektedir²⁶⁸. Planlardan hareketle konutların kabaca dikdörtgen planda ve uzun bir yapıda olduğu, bir ön oda ve bir arka oda olmak üzere iki odadan inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim 5).

²⁶² Detaylı bilgi için bkz. Aydın 2000: 45.

²⁶³ M. Korfmann'ın "Anadolu Yerleşim Planı" olarak isimlendirmesine karşın Erkan Fidan, Anadolu'nun geniş bir coğrafyaya yayılması, çok sayıda yerleşimin ve farklı yerleşim planlarının görülmesi, söz konusu yerleşim planının Batı Anadolu'nun iç kesimlerde yaygın olması nedeniyle "İç Batı Anadolu Yerleşim Planı" olarak isimlendirmiştir. (Fidan 2013: 117.)

²⁶⁴ Sevin 2003: 100.

²⁶⁵ Fidan 2013: 117.

²⁶⁶ Fidan 2013: 117.

²⁶⁷ Sevin 2003: 101.

²⁶⁸ Fidan 2013: 117.

4.5. MEGARON FORMLU KONUTLAR

Megaron, Homer dilinde, “erkeklerin ocaklı toplantı salonu” anlamına gelse de²⁶⁹ dikdörtgen veya kare planlı, dar ve uzun yapılı önden girişi olan, ortasında ocak yer alan, 2-3 odalı konut tipidir²⁷⁰. Anadolu’da bu konut tipinin erken örnekleri Troia ve Beycesultan’da görülmektedir²⁷¹. Bununla birlikte söz konusu yapı tipinin idari yapı olarak değerlendirildiği görülmektedir²⁷².

Megaron yapılarında dar uzun girişin olduğu bölüm ön oda olarak kabul görürken, ortada veya arkada yer alan büyük mekânın ortasında bir ocak yer almaktadır²⁷³ (Çizim 3). Troia yerleşiminde yer alan megaron formlu konutlardan hareketle boyutları oldukça değişkenlik gösteren konutların duvar kalınlıkları ortalama 1.40 m ölçülerindedir²⁷⁴. Duvarlarda küçük taşlardan oluşturulmuş temeller üzerine kerpicing kullanıldığı kalıntılardan anlaşılmaktadır²⁷⁵. Yapılarda tavanı taşıyan iç destek izlerinin bulunamaması sebebiyle taşıyıcı elamanlar hakkında bilgiler son derece kısıtlıdır. Bu sebeple, yapıların çatısının destek kullanılmadan inşa edildiği de düşünülmektedir²⁷⁶. Ancak yapıların boyutları göz önüne alındığında ve toprak malzemenin ağırlığı düşünüldüğünde bu ihtimal zayıf kalmaktadır. Yapıların üst örtüsü toprakla kapatılarak düz dam şeklinde inşa edilmektedir. Söz konusu megaron formunun kullanımı Klasik Dönem, Hellenistik Dönem tapınak mimarisinde bile etkili olmuştur.

4.6. HİTİT ÖNCESİ ORTA ANADOLU KONUTLARI

İlk Tunç Çağı’nda Orta Anadolu’da konut örneklerinin görüldüğü merkezlerden biri Alacahöyük’tür, Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda ise en önemli merkezlerden biri Kültepe’dir²⁷⁷.

²⁶⁹ Naumann 1975: 350.

²⁷⁰ Tuğaç 2021: 227.

²⁷¹ Akurgal 1998: 13.

²⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Fidan 2017.

²⁷³ Akurgal 1998: 13.

²⁷⁴ Naumann 1975: 354.

²⁷⁵ Naumann 1975: 354.

²⁷⁶ Naumann 1975: 103.

²⁷⁷ Turgut 2013: 20.

4.6.1. İlk Tunç Çağı'nda Orta Anadolu Konutları

İlk Tunç Çağı ile birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde konutlarda bir takım farklılıklar görülmektedir. Batı Anadolu'da megaron formu yapılar giderek yaygınlaşmış ve konutlar ince uzun dikdörtgen planda inşa edilmiştir. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde konutlarda ortak özellik olarak avlu görülmektedir, bunun yanında Değirmentepe, Norşuntepe gibi yerleşimlerde tek odalı konut tiplerine rastlanmaktadır²⁷⁸. Orta Anadolu'ya bakıldığında yapıların iki odalı ve yan yana sıralanmış olduğu görülmektedir²⁷⁹.

4.6.1.1. Alacahöyük Konutları

İlk Tunç Çağı Orta Anadolu'sunda konutlar için önemli bir merkez olan Alacahöyük'te, söz konusu konutlar V. tabakada görülmektedir²⁸⁰. Konutlara bakıldığında, üç oda ve bir iç avludan oluşan bitişik şekilde inşa edildiği görülmektedir (Çizim 4-Resim 6). Konutların iç avluları ayrı olmasına karşın merkezde yer alan bir de ortak avlu görülmektedir.

Merkezi mekân veya iç avlu olarak tanımlanabilecek bu mekânlar uzun formda ve dikdörtgen plandadır. Yapıların ortak bir diğer özelliği tümünde görülen uzun ve yamuk biçimdeki büyük arka odalardır. Diğer küçük odalar birbirine bağlanırken aynı zamanda bazıları merkez avluya bağlanmaktadır.

Konutların tabanları çamurla sıvanmış, iç ve dış duvarlar yüzeyleri de iyi bir biçimde sıvanmıştır²⁸¹. Taş temelli ve kerpiç duvarlı konutların damlarının üzeri toprakla örtülmüş ve ahşap kirişlerle desteklenmiştir. Bunun yanında bazı odaların altlarında buğday dolu küpler bulunması bu odaların kiler görevinde kullanıldığını da göstermektedir²⁸².

²⁷⁸ Aydın 2000: 45.

²⁷⁹ Aydın 2000: 45.

²⁸⁰ Turgut 2013: 20.

²⁸¹ Akok 1979: 108.

²⁸² Turgut 2013: 21.

Önceki dönemlerden farklı olarak yapıların belirli bir alanla sınırlandırılması, çevresindeki sokaklara ve geçitlere düzen açısından önem verilmesi kentleşme olgusunun giderek geliştiğinin göstergesidir²⁸³.

4.6.2. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu Konutları

Asurlu tüccarlar sayesinde ticaretin giderek geliştiği Orta Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı konutlarının görüldüğü önemli merkezlerden biri Kültepe'dir. Kültepe Çatalhöyük ile benzerlik göstererek ayrı ayrı mahallelerden oluşmaktadır. Kültepe'deki konutların zamanla oda sayılarında artış görülse bile plan, kullanılan malzeme ve buluntular açısından birbiriyle benzerlik göstermektedir²⁸⁴. Bu sebeple Kültepe'nin en büyük konutlarından biri olan "Šupi-ašhu" isimli yerel bir tüccara ait olan konut yapısını incelemek yerinde olacaktır.

4.6.2.1. Šupi-ašhu Konutu

Kültepe, konut topluluklarının bir arada bulunduğu mahallelerden oluşmaktadır. Kültepe'de, 4. mahallede yer alan ve 13x10 m ölçüleriyle en büyük konutlardan biri olan konut "Šupi-ašhu" isimli yerel bir tüccara aittir²⁸⁵ (Çizim 5). Konutun kapısı, kuzeydeki sokağa açılmaktadır ve girişteki iki taş eşğin korunduğu görülmektedir²⁸⁶ (Resim 7).

Hitit merkezi mekânlı (avlulu) konut örneklerinde olduğu gibi bu konut da, merkezi bir mekânın etrafını çevreleyen sekiz odadan oluşmaktadır (Çizim 6, Resim 8). Yapının üç bölüme ayrıldığı ve kuzeyde kalan 1-2-3 numaralı dikdörtgen biçimdeki odaların yapıya sonradan eklendiği düşünülmektedir²⁸⁷. Dar ve uzun yapıya sahip olan 1 numaralı odanın, ortasına kadar gelen bir taş duvarla bölündüğü görülmekte ve olasılıkla yapıya ait ikinci katın olduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır²⁸⁸. Diğer 2 ve 3 numaralı odalardan biri, depolama amacıyla kullanılırken diğeri ise, fırın odası olarak

²⁸³ Akok 1979: 108.

²⁸⁴ Turgut 2013: 25.

²⁸⁵ Özgüç 1986: 9.

²⁸⁶ Özgüç 1986: 9.

²⁸⁷ Tahsin Özgüç yapının, 1-3, 4-5 ve 6-8 numaralı odalar olacak şekilde üç bölümden oluştuğunu savunmaktadır. (Özgüç 1986: 9.)

²⁸⁸ Turgut 2013: 25.

kullanılmıştır²⁸⁹ (Resim 9). Yapının merkezi mekânına, 4 numaralı odadan açılan kapıyla ulaşılmaktadır²⁹⁰. Merkezi mekânın (avlu) ortasında, yer alan ocak küçük bir podyum üzerine yerleştirilmiştir²⁹¹ (Resim 10). Günlük kullanılan eşyaların (tabak vs.) yerleştirildiği 6 numaralı oda, kare planlıdır²⁹². Depo görevinde kullanıldığı anlaşılan 7 ve 8 numaralı odalardan, 7 numaralı odaya giriş sağlanırken, 8 numaralı odanın kapı açıklığı olmaması dikkat çekmektedir²⁹³. Asma bir merdivenle üstten inildiği düşünülen 8 numaralı odanın ortaya çıkarılan bulgularda sonucunda, bir bodrum olduğu anlaşılmıştır²⁹⁴.

Konutun alt katının gündelik işler için kullanıldığı ve konaklama odalarının üst katta olduğu göz önüne alındığında, yaşam alanı ve çalışma alanlarının ayrıldığı düşünülebilir. Ayrıca, ev eşyası bakımından oldukça zengin olan söz konusu konut, tüccarların bu dönemde refah seviyesi yüksek ve teşkilatlı konutlarda yaşadıklarını göstermektedir.

4.6.2.2. *Hattuša Tüccar Konutları*

Anadolu'nun ticaret merkezi olan Kültepe'nin, aynı zamanda bir dağıtım merkezi olması sebebiyle ticaret, Orta Anadolu'nun iç bölgelerindeki merkezlerde de gelişim göstermiştir²⁹⁵. Bu merkezlerden biri, Hattuša'dır. Hattuša'da, "*Karum*"²⁹⁶ mahallesi olarak adlandırılan, en erken tüccar konutlarının, Aşağı Şehir'de yer alan

²⁸⁹ 3 numaralı fırın odasında yer alan fırın, Kültepe'nin en büyük fırınlarından biri olma özelliğine sahiptir. (Özgüç 1986: 9.)

²⁹⁰ Söz konusu merkezi mekân, 5,80 x 5,30 m ölçülerindedir (yaklaşık 30 m²) ve kare planlıdır. (Turgut 2013: 26.)

²⁹¹ Özgüç 1986: 10.

²⁹² Turgut 2013: 26.

²⁹³ Özgüç 1986: 10.

²⁹⁴ Şupi-aşhu isimli yerel tüccara ait tablet arşivi, söz konusu odada bulunmuştur. (Özgüç 1986: 10.)

²⁹⁵ Asurlu tüccarlar, Asur'dan getirilen malların diğer bölgelere dağıtımını Kültepe üzerinden yapmıştır. Diğer bölgelerden gelen hammaddelerin de, Asur'a ulaşması yine Kültepe üzerinden olmuştur. Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun yerel halkıyla yoğun ilişki içerisinde olmuş ve ticaretin diğer bölgelere yayılmasında etkili olmuşlardır. Bu sayede, yerel tüccarların, değiş tokuş üzerinde gerçekleşen ticaretteki sayısı önemli ölçüde artmıştır. Söz konusu ticaret, daha önce görülmemiş bir şekilde, olasılıkla etnik ve sosyal bir iletişimin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu durum, mimari formların, çanak çömlek formlarının benzerlik göstermesinde de etkili olmuştur. (Schahner 2019: 48.)

²⁹⁶ *Karum*: Asurca liman anlamındadır, Anadolu'daki kullanım amacı ise Mezopotamya'dan gelen kervanların bulunduğu yer anlamındadır. (Schachner 2019: 48.)

Tapınak I'in kuzeyinde, temenos duvarının dışında toplu şekilde konumlandıkları görülmektedir²⁹⁷ (Çizim 7).

Standart bir modelin uygulandığı görülen konutlarda, merkezi bir mekânın (avlu) ön planda olduğu ve arkasında iki odanın yerleştirildiği anlaşılmaktadır²⁹⁸ (Çizim 8). Yapılan çalışmalarda ele geçen bulgular vasıtasıyla, merkezi mekanın formel bir elemandan ziyade, bir çok faaliyetin gerçekleştirildiği, bir nevi sosyal yaşamın merkezi olduğu görülmektedir²⁹⁹. Yapıların duvar kalınlıklarının, diğer konutlarda olduğu gibi ortalama 50–60 cm boyutlarında olması iki katlı olma ihtimallerini zayıflatmaktadır³⁰⁰. Birbirine neredeyse bitişik olan yapıların düz damlı olduğu bilinmektedir³⁰¹. Konutların bazılarında ortaya çıkarılan merdiven boşluklarıyla damlara ulaşıldığı olasılığıyla birlikte, bu damların, merkezi mekânlar (avlu) gibi farklı işler için kullanıldığı düşünülmektedir³⁰².

Konutlarda, nispeten daha büyük olan odaların içerisinde ocak bulunduğu, küçük odaların ise, depolama için kullanıldığı tahmin edilmektedir³⁰³ (Çizim 9). Yapılan çalışmalarda ele geçen buluntulardan hareketle, konutların yaklaşık MÖ 18. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir³⁰⁴. Buluntular arasında çivi yazılı tabletlerde, “*Daja*” ve “*Šamaštaklaku*” isimleri tespit edilmiş olup, bu kişilerin Orta Anadolu ticaretinde etkili olduğu anlaşılmaktadır³⁰⁵ (Resim 11).

²⁹⁷ Macqueen 2001: 88.

²⁹⁸ Macqueen 2001: 88.

²⁹⁹ Merkezi mekânlarda ortaya çıkarılan konut sahiplerine özel çivi yazılı tablet arşivleri, çanak çömlekler, hem mekânların çok amaçlı kullanıldığını hem de, üzerlerinin kapalı olup yapıyla birleşik olduğunu göstermektedir. Nitekim söz konusu bu mekânların üzerlerinin açık olması halinde, kil tabletlerin yağışların etkisiyle yoğun tahribat görmesi muhtemeldi. (Schachner 2019: 49.)

³⁰⁰ Schachner 2019: 49.

³⁰¹ Macqueen 2001: 92.

³⁰² Birbirine çok yakın konumlandırılan konutlarda, hayvancılık için uygun alanın olmaması düşünüldüğünde, damlarda, meyvelerin kurutulmaya bırakılabileceği, tahılların ayırma işlemlerinin yapılabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. (Schachner 2019: 49.)

³⁰³ Schachner 2019: 53.

³⁰⁴ Yapılan çalışmalarda ortalama 70 adet çivi yazılı tablet ortaya çıkarılmıştır ve bu sayı Kültepe'ye oranla oldukça düşüktür. (Schachner 2019: 53.)

³⁰⁵ Alishar'da yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletlerde de, söz konusu isimlerin geçtiği görülmüştür. (Schachner 2019: 53.)

5. HİTİT SOSYO-EKONOMİK YAPISININ KONUT MİMARİSİNE YANSIMASI

5.1. KONUT MİMARİSİ

Konut, sözlük anlamı olarak, bir veya birden fazla bireyin içinde yaşamını devam ettirdiği hane şeklinde tanımlanan yapıdır³⁰⁶. Hitit konut mimarisini oluşturan unsurlar olarak, sırasıyla, yapılarda kullanılan malzemeler, yapım teknikleri ve konut tipolojisi şeklinde bu başlık altında işlenecektir.

5.1.1. Kullanılan Malzemeler

Hitit mimarisinde malzeme olarak taş, kerpiç ve ahşap kullanıldığı görülmektedir³⁰⁷. Bunların birbirleriyle ilintili olarak, altta taş temel üzerine kerpiç malzemelerin Hitit konutlarında tercih edildiği gözlemlenmektedir³⁰⁸.

5.1.1.1. Taş

Hitit mimarisinde, anıtsal yapıların yanında konut mimarisinde de taş kullanımı yaygındır³⁰⁹. Orta Anadolu'da, taş çeşitliğinin fazlaca olduğu bilinmesine rağmen Hititler yapılarında bazı taş tiplerini tercih ettiği bilinmektedir³¹⁰. Başkent Hattuşa örneğinden hareketle, hemen hemen kristal yapıda, az gözenekli, beyaz renge yakın grimsi tonlarda kireçtaşı kullanıldığı tespit edilmiştir³¹¹. Benzer şekilde, Alacahöyük ve Alishar'da kireçtaşı yaygın olarak kullanılmıştır³¹². Kireçtaşı, yapıların dış yüzeyinden daha çok duvarların iç yüzeyinde dolgu gereci olarak tercih edilmiştir³¹³.

Mimari için kullanılan diğer bir çeşit olan kalker cinsini Alacahöyük örneklerinde görmek mümkündür³¹⁴. Dini amaçlı olarak kullanıldığı düşünülen büyük bir yapının temellerine bakıldığında kalker taşıyla çevrildiği görülmektedir³¹⁵. Bununla

³⁰⁶ (<https://sozluk.gov.tr>) (22.06.2022).

³⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Darga 1985.

³⁰⁸ Alp 2001: 46.

³⁰⁹ Darga 1985: 66-71.

³¹⁰ Darga 1985: 66.

³¹¹ Söz konusu kireçtaşının kolay bulunmasından dolayı, Hattuşa'nın tüm yerleşme tabakalarında değişime uğramadığı ve varlığını koruduğu görülmüştür. (Naumann 1975: 34).

³¹² Darga 1985: 66.

³¹³ Naumann 1975: 34.

³¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koşay-Akok 1966.

³¹⁵ Koşay-Akok 1966: 16.

birlikte, konut mimarisinde çamur harcıyla birlikte kalker taşlarla temel örgülerin tamamlandığı görülmektedir³¹⁶. Hitit mimarisinde kıymetli olarak atfedilen taş türlerinin de kullanıldığı bilinmektedir³¹⁷. Bazalt, granit, diyorit söz konusu kıymetli taş türlerinden bazılarıdır³¹⁸. Özellikle, yapıların mahrem olarak adlandırılabilen, önemli kısımlarında tercih edilen taşlar, Hattuša'daki tapınakların kült odalarında yer verilmiştir³¹⁹. Buradaki amaç, tanrı heykelinin bulunduğu yerin, tapınağın diğer bölümlerden ayrılmasını sağlamaktır ve dinin ne denli ön planda olduğu vurgulanmaktadır.

Taş malzemelerin tedariki için yakın konumları seçmek enerji, iş gücü ve zaman açısından büyük önem arz etmektedir³²⁰. Konumu itibariyle, başkent Hattuša, taşların elde edilmesi konusunda oldukça elverişli bir bölgede yer almaktadır³²¹. Tapınak I'in güneybatısına konumlanan taş ocağı bu konudaki en güzel örneklerdendir ve üzerlerinde yontma izleri bulunan kaya toplulukları da taş ihtiyacının buradan karşılandığını göstermektedir³²² (Resim 12). Genellikle mabetlerin önemli kısımlarında kullanılan kıymetli taşların ise, Yozgat'ın ortalama 42 km güneybatısında yer alan granit sahalarından temin edildiği anlaşılmaktadır³²³.

5.1.1.2. Kerpiç

Hitit mimarisinin temel öğelerinden biri de, taşlardan sonra kerpiçtir ve hemen hemen bütün yapılarda taş temel üzerine kerpiç örgü sistemi kullanıldığı gözlemlenmiştir³²⁴. Hititlerde kerpiç, “*kalpaššana-/purut*” ideogramıyla ifade

³¹⁶ Söz konusu konutlar, III. tabaka yapılarıdır. Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok, bu konutları “Küçük Tip Mesken” olarak tanımlamaktadır. (Koşay- Akok 1966: 16.)

³¹⁷ Darga 1985: 67.

³¹⁸ Bazalt: Sert ve koyu renkli volkanik taş türüdür. Granit: Bünyesinde mika kuvars gibi çeşitli mineraller barındıran ve farklı renklerden oluşan volkanik kayaç türüdür. Diyorit: Oldukça sert bir yapıya sahip, üzeri tanecikli görünümde plajiyoklazdan oluşan saydam bir kayaç türüdür. (<https://sozluk.gov.tr/>) (24.06.2022).

³¹⁹ Darga 1985: 67.

³²⁰ Naumann 1975: 39; Darga 1985: 68.

³²¹ Naumann 1975: 39.

³²² Naumann 1975: 39; Darga 1985: 68. Taş ocaklarına başka bir örnek ise, Alacahöyük yakınlarına konumlanan Kalinkaya Taşocağıdır. (Ünal 2003: 155).

³²³ Yozgat, Boğazköy'e ortalama 25 km uzaklıktadır. Söz konusu taş ocaklarından Boğazköy ise, ortalama 67 km uzaklıktadır. (Alkım 1957: 360).

³²⁴ Darga 1985: 107.

edilmektedir³²⁵. Arkeolojik bulgu olarak değerlendirildiğinde, kerpiç yapısı gereği korunması zor olması nedeniyle büyük oranda günümüze kadar korunamamıştır. Ancak Hattuša'da az sayıda korunmuş örneklere rastlamak mümkündür (Resim 13). Bu örneklerin bazıları geçirdiği yangın dolayısıyla ısınarak sertleşip günümüze kadar kendini korumayı başarmıştır³²⁶.

Kerpicin oluşumunda kil ve suyun önemli iki madde olması sebebiyle, Hitit yerleşimleri için üretimi zor olmamıştır³²⁷. Ana malzeme konusunda oldukça çeşitlilik gösteren kerpiç yapımında, saf kilin yanında, küçük çakıl taşları, kum taneleri ve hatta kül, çöp gibi istenmeyen maddeler de kullanılmaktadır³²⁸. Isıtılmış belirli tahta kalıplara yerleştirilen malzemeler, güneş karşısında kuruyup tamamen sertleşene kadar bekletilerek kerpiç yapımı sağlanmaktadır³²⁹.

Kerpiçlerin, Hitit döneminde kullanımı konusunda başkent Hattuša'dan hareketle, biçimlerini ve büyüklüklerini saptamak mümkündür³³⁰. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar ışığında, söz konusu kerpiçlerin boyutları 40x40x10 ve 50x50x12 cm aralığında olduğu ve kare bir yapıya sahip oldukları gözlemlenmiştir³³¹ (Resim 14). Kerpiçlerin birbirine bağlanması için, harç niteliğinde, 2 mm kalınlığında sulu kil kullanıldığı yapılan kazılar neticesinde saptanmıştır³³².

5.1.1.3. Ahşap

Orta Anadolu'nun elverişsiz iklim şartlarında korunması zor olan tahta, Hitit mimarisinde taş ve kerpiç ile birlikte en önemli yapı elemanlarında arasında yer almaktadır³³³. Hititlerde ahşap, "GIS" determinatifiyle ifade edilmektedir³³⁴.

Yapılarda farklı amaçlarda kullanılan ahşap, kızılçam ve meşe türü ağaçlardan elde edilmiştir³³⁵. Yapılarda olası çatlakları önlemek için yatay olarak ahşap hatılların

³²⁵ Ünal 2016: 251-424.

³²⁶ Darga 1985: 107.

³²⁷ Darga 1985: 107.

³²⁸ Naumann 1975: 47.

³²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seeher 2007: 29-53.

³³⁰ Seeher 2007: 31.

³³¹ Seeher 2007: 31.

³³² Naumann 1975: 47.

³³³ Naumann 1975: 55.

³³⁴ "GIS" ifadesi ahşap ile birlikte ağaç, kereste, odun gibi sözcükler için de kullanılmaktadır. (Ünal 2016: 226).

yerleştirildiği, görülmektedir³³⁶. Bunun yanında, tahta hatılların yer döşemesi olarak kullanıldığı, Büyükkale'nin güneybatısına konumlanan doğu kulesinde görülmektedir. Söz konusu kulenin odalarında zeminde dikey ve yatay boşluklar görülmüş olup bunların tahta hatılların boşlukları olduğu düşünülmektedir³³⁷. Yapılarda tahta uygulamasının, çatıyı destekleyen sütun görevinde de tercih edildiği görülmektedir³³⁸. Arkeolojik verilerden hareketle, direklerin gerek sayısı, gerekse çap farklılıklarının taşıdığı yüke göre değiştiği gözlemlenmektedir³³⁹.

Eski Hitit Dönemi'ne denk gelen Bitik vazosu üzerinde evlilik sahnesini anlatan bir rölyefte kült yapısı betimi mimaride kullanılan malzemeler konusunda bilgi vermektedir (Resim 15). Söz konusu bu betime bakıldığında, taştan meydana getirilmiş bir temel, üzerine kerpiçten oluşturulan duvarlar ve dış taraftan sundurma bölümünü destekleyen tahta direklerden biriyle üst katta ahşap bir korkuluk ya da pencere olabileceği düşünülen bir bölüm yer almaktadır³⁴⁰.

5.1.2. Yapım Teknikleri

Hitit mimarisinde kullanılan malzemeler üzerinde çeşitli yapım tekniklerinin geliştirildiği görülmektedir³⁴¹. Bu başlık altında mimaride kullanılan malzemeler ve mimari yapıların temel bölümleri (duvar, pencere, dam, kapı vb.) üzerinden sınıflandırma yapıp değerlendirme yapılacaktır.

5.1.2.1. Düzset Uygulaması

Hitit yerleşimlerinin engebeli arazilere kurulması sebebiyle tasarlanan yapının yamaca bakan tarafında destek duvarları çekilip kalan boşluk alanlar toprak ve molozla

³³⁵ Boğazköy'de yanmış olan tahta parçalarından alınan örneklerden C-14 çözümü yapılmış ve bunların kızılçam oldukları anlaşılmıştır. (Naumann 1975: 55).

³³⁶ Boğazköy "E" yapısının güney-doğu cephesinde, duvarların arasında belirli aralıklarla yatay boşlukların olduğu gözlemlenmiş ve bu durumda tahta hatılların bu boşluklara yerleştirildiği düşünülmektedir. (Darga 1985: 117.)

³³⁷ Darga 1985: 118.

³³⁸ Ünal 2003: 158.

³³⁹ Maşat sarayında direklerin oluşturduğu boşluklara bakıldığında, direklerin çapları 30 cm ve 140 cm arasında değişkenlik göstermektedir. (Ünal 2003: 158.)

³⁴⁰ Darga 1985: 118-119.

³⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Darga 1985.

doldurulmaktadır³⁴². Engebeli alan böylece yatay olarak genişlemektedir. Düzset uygulanan duvarlar aynı zamanda savunma ve koruma görevi de görmektedir. Bunun en güzel örneği, Boğazköy Büyükkale’de kale duvarlarında görülmektedir³⁴³.

5.1.2.2. Taş Yapım Teknikleri

Taş malzeme olarak Hitit mimarisinin önemli elemanlarından biri olması sebebiyle farklı tekniklerde kullanılmıştır.

5.1.2.2.1. Taşlarda zıvana delikleri ve kenetler

Hitit kentlerinde yürütülen kazı çalışmaları sayesinde birçok zıvana deliğine rastlanmış ve bu sayede boyutları ve işlevleri hakkında bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur³⁴⁴. Arkeolojik veriler ışığında, başkent Boğazköy’de “Tapınak I” olarak isimlendirilen yapıda; bir diğeri ise, Alacahöyük’te yer alan “Tapınak Saray” olarak tanımlanan kompleks yapı içerisinde ortaya çıkarılan bulgular (plaster, direk kaidesi ve eşik taşı) zıvana delikleri için önemli örnek teşkil etmektedir³⁴⁵. Söz konusu zıvana deliklerinin ortalama 4,5 cm çapında, 6-11 cm derinlikte ve yuvarlak biçimde olduğu gözlemlenmiştir³⁴⁶ (Resim 16). Simetrik olmayan bu deliklerin ortalama 21-41cm aralıkla yerleştirildiği ve olasılıkla tahta konstrüksiyonların mihlanmasına yardımcı olduğu düşünülmektedir³⁴⁷.

İki bloğun birbirine bağlanmasını sağlayan kenetler, ender görülmesinin yanında Boğazköy “Tapınak I” ambarlarında göze çarpmaktadır³⁴⁸. Aynı seviyede bulunan kare formda iki bloğun üst yüzeylerinde kenet yuvaları görülmektedir³⁴⁹.

5.1.2.2.2. Taş Blokaajlar

Taş blokaaj üzerine oturtulan zemin, Hitit mimarisinde çok kullanılan bir metot olmamakla birlikte, ender de olsa bu metodun örneklerini görmek mümkündür³⁵⁰. Taş

³⁴² Naumann 1975: 61.

³⁴³ Naumann 1975: 62.

³⁴⁴ Darga 1985: 74-75.

³⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Neve 1969: 9-20; Darga 1985: 75.

³⁴⁶ Naumann 1975: 115.

³⁴⁷ Darga 1985: 75.

³⁴⁸ Naumann 1975: 112.

³⁴⁹ Naumann 1975: 113.

blokaj üzerine zeminin en güzel örneklerinden birine Alacahöyük'te II. mimarlık tabakası olarak isimlendirilen alandaki bir yapıda rastlanmaktadır³⁵¹. Temel blokaj üzerine kalker kullanılarak bir sıra örüldüğü görülmüş ve onun üzerine de farklı renklerde yontma taşlarla kerpiç sırasına bağlandığı görülmektedir³⁵².

Blokaj sistemine bakıldığında, temelde büyük taşlar yan yana koyulup, araları çamur, harç gibi bağlayıcı maddeler kullanılıp küçük taşlarla desteklendiği düşünülmektedir³⁵³. Söz konusu blokajın üzerine destek olarak aynı nitelikte büyük taşlarla düz hat oluşturulup yapının temel kısmı zemin seviyesinden yüksek tutulmaktadır³⁵⁴.

5.1.2.3. Duvar Örne Teknikleri

Hitit mimarisinde duvar örme tekniklerinde, yapının kullanım amacına ve işlevine göre çeşitlilik göstermekle birlikte, sağlamlık, malzeme temini gibi faktörler etkili olmuştur³⁵⁵.

5.1.2.3.1. Kırık Taş Duvar

Hititlerde duvar örme tekniklerinden biri, çakıllardan ve tıraşlanmamış kırık taşlardan oluşan, üst üste yalın bir vaziyette yerleştirilen örme biçimidir³⁵⁶. Bu duvar örme tekniği, “çift kabuklu duvar örgüsü” olarak da bilinmektedir³⁵⁷.

Küçük ölçekli taşların sıkıştırılarak yapılmasıyla gevşek bir görünümüdür. Düzensiz görünümün yanında kil ile sıvanmaları sebebiyle taşların sıva altında kalması da söz konusudur³⁵⁸. Söz konusu örme tekniğinde MÖ 2. binyıl itibariyle değişiklik gözlemlenmiştir. Taşların boyutlarında görülen büyümelerle birlikte daha nizami bir

³⁵⁰ Darga 1985: 82.

³⁵¹ Koşay-Akok 1966: 14.

³⁵² Darga 1985: 82.

³⁵³ Koşay-Akok 1966: 14.

³⁵⁴ Koşay-Akok 1966: 14.

³⁵⁵ Naumann 1975: 68.

³⁵⁶ Vural 2020: 22.

³⁵⁷ Naumann 1975: 68.

³⁵⁸ Naumann 1975: 68.

görünüm ortaya çıkmış, duvarlardaki çıkıntılar ve delikler azalmıştır³⁵⁹. Bu duvar örme tekniğinin en iyi örneklerine Boğazköy Büyükkale’de rastlanmaktadır³⁶⁰ (Resim 17).

5.1.2.3.2. Düzgün Yontma Taş Duvar

Kırık taş duvar örme tekniğiyle benzerlik göstermekle birlikte daha düzgün görümlü ve daha gelişmiş bir teknik olduğu söylenebilir³⁶¹. Taşların boyutlarının daha büyük olduğu ve daha sık aralıklarla yerleştirildiği böylece duvar dokusunda daha nizami bir görünümün olduğu görülmektedir. Alacahöyük Mabet yapısında söz konusu duvar örme tekniği örneğine rastlamak mümkündür³⁶² (Resim 18).

5.1.2.3.3. Kesme Taş Duvar

Hitit mimarisinde kesme taş duvar tekniğine geçiş, taş yontma işçiliğinin yaygınlaşmasıyla yaklaşık MÖ 2. binyıl ortalarında başlamıştır³⁶³. Taş ocaklarından getirilen taşların yüzeyleri birbirine benzeyecek şekilde düzeltilmiş ve köşeli görünüm kazanmıştır. Dolayısıyla duvar dokularında daha sıkı bir görüntü ortaya çıkmıştır.

Düzgün ev taşı³⁶⁴ olarak da isimlendirilen bu duvar örgü tekniği örneklerin bakıldığında Batı Anadolu’da daha küçük boyutlu taşlar kullanılırken Hitit örneklerinde daha büyük taşların kullanılması Hitit mimarisinde taş tutkusunu göstermektedir³⁶⁵. Hititler, taş parçalarının dışa bakan yüzlerini düz bir şekilde yontmak yerine biraz yontarak doğal görünümü bozmamaya çalışılmıştır ve duvar dokusu adeta bir yastık gibi kabarık görünümündedir³⁶⁶. Kesme taş duvar tekniğinin en iyi örnekleri Boğazköy Büyükkale kulelerinde görülmektedir (Resim 19).

³⁵⁹ Vural 2020: 22.

³⁶⁰ Naumann 1975: 70.

³⁶¹ Naumann 1975: 71.

³⁶² Vural 2020: 22.

³⁶³ Naumann 1975: 72.

³⁶⁴ R. Naumann kesme taş tekniğini düzgün ev taşı olarak isimlendirmiştir. (Naumann 1975: 71-77.)

³⁶⁵ Naumann 1975: 72.

³⁶⁶ Naumann 1975: 74.

5.1.2.4. Kapı Sistemi

Hititlerde kapı kelimesi, “^{GIŠ}IKKU” ideogramıyla karşılık bulmaktadır³⁶⁷. Hitit mimarisinde kapı sisteminin yerini görmek adına, bu başlık altında, kapı mil yatakları, kapı eşikleri ve kapı kilitleri incelenecektir.

5.1.2.4.1. Kapı mil yatakları

Dönme dibekleri olarak da bilinen kapı mil yatakları “^{GIŠ}wawarkima-” olarak karşılık bulmaktadır³⁶⁸. Mil yatakları, taşa yuvarlak delikler oluşturulup, eşik düzeyinde tutularak kapı kanatlarının dönmesi sağlanmaktadır³⁶⁹. Söz konusu bu mil yataklarının en güzel korunmuş örneklerini, başkent Hattuša güney şehrin kuzey istikametindeki “aşağı batı kapısı” olarak isimlendirilen kapıda ve Alacahöyük “Mabet avlu kapısı” olarak isimlendirilen kapıda görmek mümkündür³⁷⁰ (Resim 20).

5.1.2.4.2. Kapı eşikleri

Hitit mimarisinde, kapı eşikleri mimari yapının türüne göre kullanılan malzeme ve boyut bakımından farklılık göstermektedir³⁷¹. Boğazköy’de “Tapınak I” olarak adlandırılan anıtsal yapıda, kapı eşikleri büyük monolit taştan yapılmış olup, söz konusu bu taşların 2-3 m boyutlarına ulaştığı bilinmektedir³⁷² (Resim 21).

Monolit taşlar dışında, ahşaptan yapılan kapı eşiklerinin varlığı bazı Boğazköy konutlarında saptanmıştır³⁷³. Ahşap kapı eşiklerinin kömürleşen kalıntıları üzerinden ve kapıların genişliğinden bu eşiklerin ortalama 1,10 m genişlikte olduğu belirlenmiştir³⁷⁴. Bu tahta eşikler yazıtlarda “^{GIŠ}kataluzzi-” olarak ifade edilmektedir³⁷⁵.

³⁶⁷ Ünal 2016: 218.

³⁶⁸ Bir tablette, (envanter no: 188/d) tahta kapı kanadının döndüğü yer olarak “wawarkima” sözcüğüne yer verilmiştir. (Darga 1985: 132.)

³⁶⁹ Darga 1985: 132.

³⁷⁰ Koşay-Akok 1966: 9.

³⁷¹ Darga 1985: 132-133.

³⁷² Darga 1985: 132.

³⁷³ Darga 1985: 133.

³⁷⁴ Darga 1985: 133.

³⁷⁵ Ünal 2016: 271.

5.1.2.4.3. Kapı kilitleri

Çivi yazılı belgeler ışığında, kapı kilitlerinin ahşaptan üretildiği görülmekle birlikte, bu kilitlerin varlığı arkeolojik buluntularla desteklenmektedir³⁷⁶. Sürgü olarak belirtilen kilitler, “*Gišhattalu-*” ideogramıyla karşılık görmektedir³⁷⁷.

Çeşitli ideogramlarla ifade edilmesine karşın, kapı kilitlerinin ahşaptan yapılmış olması nedeniyle arkeolojik buluntu olarak ele geçmemiştir³⁷⁸. Bunun yanında, Boğazköy Aslanlı Kapı’da tespit edilen 11x14 cm boyutlarında yuvarlak biçimli bir yuva, kilit deliği olarak tanımlanmıştır³⁷⁹. Tapınak ve saray kapı kilitleri yerleştirilirken dini törenler düzenlenmesi, kentlerin kapı kilitleri ise, kapatılırken mühürlenmesi açısından kilit sisteminde ayrı bir öneme sahiptir³⁸⁰.

5.1.2.5. Pencereler

Hitit mimarisinde pencereler, “*Gišluttai-*” olarak adlandırılmaktadır³⁸¹. Boğazköy Tapınak I örneğinden hareketle, pencerelerde tahta malzemenin kullanıldığı bilinmektedir³⁸². Zemine yakın konuma yerleştirilen pencereler 13-100 cm aralığındaki yükseklikte görülmektedir³⁸³.

Tapınak I yapısında tanımlanan pencerelerin iyi korunması, bu pencerelerin yapısı hakkında bilgi edinmeyi sağlamaktadır. Pencerelerin söveleri pervazlı olup, taş veya kerpiç duvar gövdesinde yer almaktadır³⁸⁴. Ancak bunlardan farklı olarak, Oda I’e ait pencere yapısının da pervaz yerlerinin boş bırakılması dikkat çekmektedir ve olasılıkla bu boş yerlere farklı bir çerçeve geçirileceği düşünülmektedir³⁸⁵ (Resim 22). Gerek kullanılan malzemenin organik oluşu, gerekse konutlarda yapılan çalışmalar

³⁷⁶ Darga 1985: 135.

³⁷⁷ “*Gišhattalu-*” ifadesinin yanında, “*Gišhatalwa*”, “*Gištarzu-*”, “*GišURUDUzakki-*” gibi farklı ideogramlarda kullanıldığı görülmektedir. (Detaylı bilgi için bkz. Ünal 2016: 130.)

³⁷⁸ Darga 1985: 136.

³⁷⁹ Naumann 1975: 177.

³⁸⁰ Darga 1985: 136.

³⁸¹ Hititçe karşılığı, “*Gišluttai-*” olan pencereler, aynı zamanda “*GišAB*” sumerogramı ile ifade edilmektedir. (Ünal 2016: 47.)

³⁸² Naumann 1975: 181.

³⁸³ Tapınak I’de görülen pencere ölçüleri, pervaz yüksekliği: 25 cm, genişlik: 80 cm ve zeminden yükseklik: 35 cm olarak ölçülmüştür. Pencerelerin önünde adaklar yapılması ve kurban masalarının buralara konulması hatta şarap libasyonunun da pencerelerden akıtılması sebebiyle pencerelerin zemine bu kadar yakın yapıldığı düşünülmektedir. (Darga 1985: 139.)

³⁸⁴ Naumann 1975: 181.

³⁸⁵ Naumann 1975: 181.

neticesinde günümüze değin herhangi bir pencere bulgusuna ulaşılamaması sebebiyle tapınak haricindeki yapılara ilişkin herhangi bir veri ortaya konulamamaktadır³⁸⁶.

5.1.2.6. Çatılar

Anadolu'nun coğrafi koşulları düşünülerek, Hitit yapılarının çatı konstrüksiyonunda düz dam tekniği kullanıldığı düşünülmektedir³⁸⁷. Günümüzde bile görülen düz toprak damlardaki amaç, akan yağmur sularının yapıya sızmasını engellemektir. Krali Tüzüklerde, şiddetli kış yağmur sularını damlatmaması için, konutların çatı konstrüksiyonunda kullanılan çalıkların kalın olması gerektiğinden bahsedilmektedir³⁸⁸.

Hem sade ve basit olan, hem de günümüzde bile Orta Anadolu konutlarında tercih edilmesinden hareketle, kullanışlı olduğu düşünülen bu çatı tekniği Boğazköy, Alishar, Alacahöyük yapılarında görülmektedir³⁸⁹. Alacahöyük II. mimari katında “küçük tip binalar” olarak adlandırılan konutlarda, ahşap kirişlerle desteklenen çatıların toprakla kapatılıp düz dam olarak yapıldığı düşünülmektedir³⁹⁰ (Resim 23).

5.1.2.7. Ocaklar

Eskiçağlarda Anadolu'da ocaklar ısıyı ve ışığı dağıtan merkez olması konumuyla önemli bir yere sahiptir. Hitit mimarisinde de önemli bir yere sahip olan ocak “GUNNI” sümeogramıyla ifade edilmektedir³⁹¹. Hitit konutlarının genelinde görülen ocaklar, çoğunlukla basit görümlü şekil vermeyen mekânların köşelerinde bulunan ve tokaçla sertleştirilmiş yerler olarak bilinmektedir³⁹². Başkent Hattuša konutlarında yapılan çalışmalarda, ortaya çıkarılan bulgulardan yola çıkarak, ufak boyutlarda dikdörtgen formda kalker taşlarından oluşturulmuş duvar kalıntılarının, buralarda bulunan küller

³⁸⁶ Darga 1985: 138-139.

³⁸⁷ Naumann 1975: 161.

³⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Von Schuler 1957: 54 (II D₂ 17-18).

³⁸⁹ Darga 1985: 124.

³⁹⁰ Koşay – Akok 1966: 16.

³⁹¹ Hititlerde “GUNNI” Sümeogramıyla ifade edilen ocak, Hititçe'de “*hašša-*” olarak karşılık bulmaktadır. (Ünal 2016: 134.)

³⁹² Darga 1986: 151.

sayesinde, ocak olduğu anlaşılmıştır³⁹³. Ocakların, küçük boyutlarda kalker molozlar kullanılarak yarıya kadar örölmüş olması ve sıkıştırılmış kil kullanılarak pişirme deliklerinin kaplanması sayesinde ısıyı tutması sağlanmıştır³⁹⁴.

Alişar'da yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan ocaklar, farklı şekillere sahip olmasının yanında, boyutları hakkında bilgiler sunmuştur³⁹⁵. Söz konusu bu ocaklardan en büyük olanın, ortalama 55 cm genişliğine, 1,20 cm uzunluğuna, 50 cm yüksekliğine ve üzerinde yer alan pişirme deliklerinin ise, 30 cm boyutlarına ulaştığı görölmüştür³⁹⁶ (Resim 24).

³⁹³ Naumann 1975: 193.

³⁹⁴ Darga 1985: 154.

³⁹⁵ Naumann 1975: 193-194.

³⁹⁶ Darga 1985: 152.

5.2. KONUT TIPLERİ

Boğazköy konutlarına bakıldığında, arazinin topoğrafik yapısına uygun olarak, kuzey yamaçlara inşa edildiği görülmektedir³⁹⁷. Buradaki amaç, konutların olabildiğince yağışlardan etkilenmesinin önüne geçmektir. Bunun yanında Hitit konutlarının, düzensiz planda yapıldığı görülse de, temelde “Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutlar” ve “Koridorlu Konutlar” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır³⁹⁸.

5.2.1. Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutlar

Hititlerde, kompleks yapılar gibi, konutların da sadece taşlardan oluşan temelleri günümüze ulaşmıştır³⁹⁹. Korunan bu temeller üzerinden en iyi örnekler şüphesiz Hattuşa Aşağı Şehir 'de yer almaktadır⁴⁰⁰ (Çizim 10-11).

Başkent Hattuşa Aşağı Şehir 'de Tapınak I mabet yapısının kuzeyinde konumlanan yerleşimde iki oda, bir merkezi mekândan oluşan ve bir arada yer alan konutlar merkezi mekânlı (avlulu) konutların ilk örneklerindendir⁴⁰¹. Tapınak I yapısının kuzeybatısında bulunan konut topluluğunda da merkezi mekânlı (avlulu) konutların varlığı söz konusudur⁴⁰² (Çizim 12). Bu yapılarda merkezi mekânın yapı içerisindeki konumunda farklılıkların olduğu görülmektedir⁴⁰³. Merkezi mekân (avlu) ve etrafını çevreleyen odalardan oluşan konut örnekleri ile karşılaştığı gibi (Çizim 13, Resim 25) merkezi mekânın (avlu) arkasında sıralanan odaların yer aldığı konut örneklerine de rastlanılmaktadır⁴⁰⁴ (Çizim 14, Resim 26).

³⁹⁷ Atila 2018: 130.

³⁹⁸ Schachner 2019: 198-199.

³⁹⁹ Schachner 2019: 196.

⁴⁰⁰ Hattuşa Aşağı Şehir'de yer alan konutlar Erken Tunç Çağı'ndan başlayarak Hitit İmparatorluk Dönemi sonlarına değin kesintisiz yerleşim görülmektedir. (Schachner 2019: 197.)

⁴⁰¹ Söz konusu bu konutlar Karum Dönemi'ne tarihlenmesine rağmen tüccar konutları olmaları ve merkezi mekânlı olmaları sebebiyle “Tüccar Konutları” başlığı altında değerlendirilecektir.

⁴⁰² Peter Neve, tüm bu konutlardaki bu mekânları bir iç avlu olarak değerlendirmiş ve “Anadolu tipi Avlulu Ev” diye isimlendirmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Neve 1996.) Ancak Andreas Schachner, gerek ele geçen buluntulardan hareketle gerekse iklim koşullarını göz önünde bulundurarak İç Anadolu'nun çok yağış almasından dolayı bu mekânların üstü açık bir avlu olamayacağını düşünmektedir. Bu sebeple, söz konusu bu konutları “Merkezi Mekânlı Evler” olarak yorumlamaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Schachner 2019.)

⁴⁰³ Turgut 2013: 49.

⁴⁰⁴ Başkent Hattuşa Aşağı Şehir 'de Tapınak I yapısının kuzeybatısında yer alan konut örneğinde önde merkezi mekân (avlu) ardında sıralanan altı odanın yer aldığı görülmektedir. (bkz. Schachner 2019: 148 res. 85 konut 4.)

Merkezi mekânlı (avlulu) konut tiplerine bakıldığında diğer önemli bir merkez olan Alacahöyük'te⁴⁰⁵ konutların bazılar münferit halde, bazıları ise yan yana inşa edilmiştir⁴⁰⁶ (Çizim 15 – 16). Başkent Hattuša'da olduğu gibi, Alacahöyük'te de, merkezi mekânın (avlu) konut içinde konumlandırılmasında farklılıklar görülmektedir. Merkezi mekânın (avlu) yapının giriş konumunda olduğu “e” yapısı, arkasında sıralanan altı odayla, Hattuša'da yer alan “Konut 4” konut örneğiyle benzerlik göstermektedir⁴⁰⁷ (Çizim 17, Resim 27). Aynı zamanda, avlunun küçük ölçekli de olsa kullanıldığı yapı örnekleri de mevcuttur⁴⁰⁸. Höyüğün kuzeybatısına konumlanan “a” konutunda sekiz oda ve batı alanda küçük ölçekli avlu yer almaktadır⁴⁰⁹ (Çizim 18, Resim 28). Bununla birlikte, Alacahöyük'te en büyük konut olma özelliğine sahip olan yapının doğusunda muhtemelen avlu niteliğinde ortak meydan yer almaktadır (Çizim 19, Resim 29). Söz konusu konut yapısı, on iki bölümden oluşmakta ve ortalama 325 m² boyutlarındadır⁴¹⁰. Taş temel üzerine yükselen tüm bu konutların ortalama temel kalınlığı 60-70 cm ölçülerinde olup, zeminlerde sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır⁴¹¹. Alacahöyük merkezi mekânlı (avlulu) konutlarında “L” formulu odalar ortak görülen özellik olmakla birlikte bu oda tipleri ilk olarak Kültepe'de Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda görülmektedir⁴¹²

Maşat Höyük⁴¹³ kentinde ortaya çıkarılan konut yapısı da merkezi mekânlı (avlulu) konut tipini yansıtan başka bir örnektir⁴¹⁴ (Çizim 20). Bu konut yapısı, merkezi bir mekân etrafında çevrelenen dikdörtgen odalardan oluşmaktadır⁴¹⁵ (Çizim 21, Resim 30). Hitit konutlarında, ortalama 60-70 cm duvar kalınlığı olduğu göz önüne alındığında, bu yapının ortalama 1 metreyi aşan duvar kalınlığı iki katlı olma ihtimalini düşündürmektedir⁴¹⁶ (Resim 31). Gerek Hattuša konutlarında, gerekse Alacahöyük

⁴⁰⁵ Alacahöyük kenti, Çorum'un güneyinde, Alaca ilçesinde sınırları içerisinde yer almaktadır ve Çorum iline ortalama 45 km uzaklıktadır. (Turgut 2013: 38.)

⁴⁰⁶ Koşay – Akok 1966: 14.

⁴⁰⁷ Alacahöyük'te ortaya çıkarılan konutlar, Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok tarafından “a-b-c-d-e-f” olarak tanımlanmıştır. (bkz. Koşay – Akok 1966: Lev. 87.)

⁴⁰⁸ Koşay – Akok 1966: 14.

⁴⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koşay – Akok 1966: Lev. 86.

⁴¹⁰ Vural 2020: 67.

⁴¹¹ Koşay – Akok 1966: 14.

⁴¹² Turgut 2013: 57.

⁴¹³ Maşat Höyük Tokat'ın Zile ilçesinin ortalama 20 km güneyinde yer almaktadır. (Özgüç 1978: 1.)

⁴¹⁴ Ortalama 450x225 m bir alana yayılan Maşat Höyük yerleşiminde konut yapıları Aşağı Şehir'de yer almaktadır. (Özgüç 1978: 2.) Çalışmaların kısa sürmesi sebebiyle, konutlar hakkında bilgiler son derece sınırlıdır. (Atila 2018: 207.)

⁴¹⁵ Özgüç 1982: 13.

⁴¹⁶ Özgüç 1982: 13.

konutlarında olduğu gibi Maşat Höyük konutlarının da zemini sıkıştırılmış toprak tabakadan oluştuğu bilinmektedir⁴¹⁷.

Merkezi mekânlı (avlulu) konutların görüldüğü başka bir merkez ise Alishar'dır⁴¹⁸ (Çizim 22). Alishar yerleşiminde yer alan konut yapılarına bakıldığında konutların karmaşık bir düzende olduğu görülmektedir. Konutlarda yoğun tahribat olması ve doğu kanadının kayması sebebiyle yapılar hakkında veriler sınırlıdır. Ancak eldeki verilerden yerleşimin doğu kısmında yer alan dört konut yapısının olduğu ve bunların "A,B,C,D Binaları" olarak isimlendirildiği bilinmektedir⁴¹⁹ (çizim 23). Diğer yapılara göre daha iyi korunmuş olan "B Binası" altı mekândan oluşmaktadır (Çizim 24-Resim 32). 5.80 x 8.20 ölçülerindeki merkezi mekânın iç avlu görevinde olduğu düşünülmektedir⁴²⁰. Bunun yanında yapının duvar kalınlıkları ortalama 50-60 cm, yükseklikleri 40 cm ve kerpiç duvarlar yer yer 90 cm boyunlarında korunmayı başarmıştır⁴²¹.

Hüseyinde yerleşiminde yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılan konut yapılarının merkezi mekânlı (avlulu) konutlar planlarına uygun olduğu anlaşılmıştır⁴²². Ortaya çıkarılan konutlara "II, III, IV, V, VI numaralı yapılar" olarak isimlendirilmiştir⁴²³. Konutların hepsinde ortak özellik olarak avlu olduğu dikkat çekmektedir. Bu konutlar bir kutsal mekân olduğu düşünülen yapı etrafında çevrelenmiştir⁴²⁴ (Çizim 25). III numaralı konut yapısının sekiz mekândan oluştuğu görülmektedir (Çizim 26-Resim 33). Mekânların genel olarak kare ve dikdörtgen planda olduğu ve yapının kuzeyinde yer alan 3 numaralı mekânda ortaya çıkarılan ocak sayesinde buranın avlu olduğu düşünülmektedir⁴²⁵. Yapının duvar kalınlıkları ortalama 50 cm ve yükseklikleri 90 cm boyutlarına kadar ulaşmaktadır⁴²⁶. III numaralı yapının kuzeyinde yer alan IV numaralı yapıda yine merkezi mekânlı (avlulu) konut tipine başka bir örnektir. 11 mekândan oluşan konut yapısı ortalama 16x7.5 m

⁴¹⁷ Özgüç 1982: 13.

⁴¹⁸ Alishar, Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Alishar köyünün 3 km kuzeyinde yer almaktadır. (Turgut 2013: 42.)

⁴¹⁹ Schmidt 1929: 82.

⁴²⁰ Schmidt 1929: 89.

⁴²¹ Turgut 2013: 45.

⁴²² Hüseyinde Tepesi Çorum'un Sungurlu ilçesine 35 km uzaklıkta yer almaktadır. (Yıldırım-Sipahi 2002: 259.)

⁴²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım – Sipahi 2002: 259 – 266.

⁴²⁴ Turgut 2013: 50.

⁴²⁵ Söz konusu mekân 3.10x5.15 m ölçülerinde en büyük mekânlardan biridir. (Yıldırım – Sipahi 2002: 260.)

⁴²⁶ Yıldırım – Sipahi 2002: 259.

boyutlarındadır⁴²⁷ (Çizim 27-Resim 34). Kabaca dikdörtgen planlı olan yapıda, iç duvara oranla ortalama 10 cm daha kalın olan dış duvarlar 60 cm kalınlığındadır. Yapının en büyük mekânı olan 6 numaralı odanın avlu olduğu düşünülmektedir⁴²⁸. Temellerin inşasında andezit, kalker ve çay taşlarının kullanıldığı gözlemlenmiştir⁴²⁹.

Çorum'un Sungurlu ilçesinde yer alan Boyalı Höyük yerleşiminde görülen kompleks yapı Hüseyindede'de görülen konut yapılarıyla benzerlik göstermektedir. 44 irili ufaklı odadan oluşan 42x25 m boyutlarındaki bu yapı, düzensiz kabaca dikdörtgen planda inşa edilmiştir⁴³⁰ (Çizim 28). Taş temel üzerine kerpiç tekniğiyle kullanılan yapıda kerpiç örgüler korunamamakla birlikte taş temeller araziye bağlı olarak bazı noktalarda yükseldiği görülmektedir⁴³¹. Buluntulardan hareketle, "A Yapısı" olarak isimlendirilen söz konusu yapının, dini nitelik taşıdığı ve yerel bir yöneticiye ait olduğu düşünülmektedir⁴³².

5.2.2. Koridorlu Konutlar

Hititlerde, İmparatorluk Dönemi ile birlikte güçlenen devlet anlayışına paralel olarak kentlerde nüfus artışını da beraberinde getirmiştir⁴³³. Söz konusu artış konutlara da yansımış ve MÖ 15. yüzyılda, Peter Neve tarafından "Koridorlu Konutlar" olarak tanımlanan konut tipi kullanılmaya başlanmıştır⁴³⁴. Söz konusu konut tipinde, düzgün dikdörtgen plan uygulandığı ve konutların üç ayrı bölümden oluştuğu görülmektedir⁴³⁵. Koridorlu konutların planına bakıldığında, ortada büyük ve uzun bir koridorun yanlarda iki kanatla birleştiği görülmektedir.

Kullanım açısından diğer konutlardan farklı olduğu düşünülen koridorlu konutların, ışık alanını ve gündelik yaşam alanını birbirinden ayırdığı için kentsel

⁴²⁷ Yıldırım – Sipahi 2002: 260.

⁴²⁸ Yıldırım – Sipahi 2002: 260.

⁴²⁹ Yıldırım – Sipahi 2002: 260.

⁴³⁰ Sipahi 2013: 255.

⁴³¹ Sipahi 2013: 256.

⁴³² Sipahi 2013: 261.

⁴³³ Sedat Alp, Boğazköy tabletlerinden ortalama bir Hitit ailesinin 8-10 kişi olduğunu savunmaktadır. MÖ 15.yüzyıldan itibaren Hattuša'nın nüfusunun otuz bin civarında olduğunu ve ortalama büyüklükteki bir Hitit yerleşiminin ortalama üç bin nüfusa sahip olduğunu düşünmektedir. (Alp 2001: 52.)

⁴³⁴ Schachner 2019: 199.

⁴³⁵ Schachner 2019: 199.

yaşama daha uygun olduğu anlaşılmıştır⁴³⁶. Koridorlu konutların en iyi örneklerine, başkent Hattuša'da rastlamak mümkündür. “Merkezi mekânli (avlulu) konutlar gibi, koridorlu konutlar da Aşağı Şehir’de Tapınak I mabet yapısının kuzeybatısında dağınık şekilde yer almaktadır (Çizim 29, Resim 35). “Konut 1” olarak isimlendirilen konut yapısına bakıldığında düzgün dikdörtgen planda, ortada yer alan uzun koridor ve iki kanattan oluşmaktadır (Çizim 30, Resim 36). Toplamda on dört irili ufaklı bölümden oluşan yapının koridorlu mekânı iki bölüme ayrılmıştır⁴³⁷ (Çizim 31). “Konut 1” yapısının hemen kuzeybatısında yer alan, “Konut 7” olarak isimlendirilen konut, benzer özellikleri taşımaktadır. Plana bakıldığında ya üç birleşik bölümden oluştuğu görülen yapıya tek bir yerden giriş sağlanmaktadır⁴³⁸. Koridorlu giriş bölümü, iki mekâna ayrılmış ve yanlarda iki kanatla tamamlanmıştır (Çizim 32, Resim 37). Aşağı şehrin güney kapısına yakın noktada bulunan “Konut 22” yapısı da koridorlu konutlara diğer bir örnektir (Resim 38). Yapının dar ve uzun koridorunu, bir kanatta dört oda diğer kanatta üç oda tamamlamaktadır (Çizim 33). Söz konusu konut yapılarına nispeten daha küçük ölçekli “Konut 9” yapısına bakıldığında koridorlu giriş mekânının tek bölümden oluştuğu görülmektedir⁴³⁹ (Çizim 34, Resim 39).

Alacahöyük yerleşiminde ortaya çıkarılan sekiz konut içerisinde sadece bir konutun koridorlu yapıda olduğu görülmektedir⁴⁴⁰ (Çizim 35). Küçük mabet yapısının kuzeydoğusunda yer alan “f yapısı” 14x7 m ölçülerindedir ve toplamda beş bölümden oluşmaktadır⁴⁴¹ (Çizim 36, Resim 40). Uzun koridorlu mekânı tek bölümden oluşmakta ve yan kanatlara birer giriş ile açılmaktadır⁴⁴². Girişin yapıldığı bölümde, çatıyı taşıyan karşılıklı iki dikme yapının üst katının olabileceği ihtimalini düşündürmektedir⁴⁴³ (Resim 41).

⁴³⁶ Atila 2018: 132.

⁴³⁷ Büyük koridorlu yapılarda koridorlar ana mekân ve ön mekân olarak iki bölüme ayrılmıştır. (Neve 1996: 110.)

⁴³⁸ “Konut 7” konut yapısında bu bölümler “7a, 7b, 7c” olarak isimlendirilmiştir. (bkz. Schachner 2019: Resim 117.)

⁴³⁹ Küçük ölçekli koridorlu konutlarda, koridorlar uzun ve dar tek bir bölümden oluşmaktadır. (Neve 1996: 110.)

⁴⁴⁰ Vural 2020: 66.

⁴⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vural 2020: Tablo 2.

⁴⁴² Turgut 2013: 58.

⁴⁴³ Turgut 2013: 59.

Koridorlu konut örneklerinin görüldüğü diğer bir yerleşim Kuşaklı'dır⁴⁴⁴ (Çizim 37). Kuşaklı'da, ortaya çıkarılan dokuz konutun koridorlu konut formunda olduğu görülmüştür⁴⁴⁵. Ancak, alanın gerek doğal afetler yoluyla gerek tarım makinaları tarafından tahrip edilmesi sonucunda konutların büyük bir bölümünün hasar gördüğü anlaşılmıştır⁴⁴⁶. Söz konusu bu konutlar yerleşimin batı yamacında yer almaktadır ve kısmen "Konut 2" daha iyi korunabilmiştir (Çizim 38). Plana bakıldığında, tek bölümden oluşan koridorun dar ve uzun yapıda olduğu görülmektedir (Çizim 39). Temelde üç kanattan meydana gelen konutun, 11x13 m ölçülerinde olup ihtiyaçtan dolayı kuzeyde sonradan bir bölümün eklendiği anlaşılmıştır⁴⁴⁷ (Resim 42).

5.3. MESLEK GRUPLARINA AİT KONUTLAR

Hitit toplumunda, meslek gruplarına ait olan konutlarla ilgili bilgiler, gerek yazılı kaynaklarda, gerekse arazi çalışmalarında kompleks yapılara öncelik verilmesi ve konutların kullanımlarına dair verilerin çok az olması sebebiyle son derece sınırlıdır⁴⁴⁸. Söz konusu bu veriler ışığında, sosyal ve ekonomik yapıda etkisi olan meslek sınıflarıyla gruplandırma yapılmıştır.

5.3.1. GAL MEŞEDİ Konutu

Boğazköy Yukarı Şehir'in batısına kalan ve Orta Plato olarak isimlendirilen alanda, yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortalama 23 x 23 m ölçülerinde kare planlı büyük bir konut kalıntıları ortaya çıkarılmıştır⁴⁴⁹ (Resim 43). Konutun 8 numaralı odasında bulunmuş olan bir tablet, konutun kime ait olabileceğini ortaya koymuştur. Bulunan tablettten hareketle, "GAL^{LU}MEŞEDİ"⁴⁵⁰ isimli birine hitaben yazılmış bir

⁴⁴⁴ Kuşaklı, Sivas'ın kuzeyinde, yaklaşık 60 km uzaklıkta yer almaktadır. (Turgut 2013: 65.)

⁴⁴⁵ Müller Karpe 1999: 447.

⁴⁴⁶ Atila 2018: 193.

⁴⁴⁷ Mielke 2006: 5.

⁴⁴⁸ Atila 2018: 129.

⁴⁴⁹ Söz konusu yapı, 294-297/287-290 plan karelerinde yürütülen kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. (Schachner 2010: 212.)

⁴⁵⁰ GAL^{LU}MEŞEDİ görevleri hakkında ayrıntılı bilgi bkz. Bilgin 2018: 97 – 116.

mektup olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵¹ (Resim 44). Böylece, Hitit toplumunda ilk kez bir konut yapısının sahibi hakkında bilgi edinilmiştir⁴⁵².

Yapının, yirmiden fazla odası olması ve oldukça simetrik inşa edilmiş olması, “GAL LU MEŞEDİ” unvanını taşıyan sahibiyile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda yapı, hem merkezde bir mekân etrafında şekillenen odalarıyla, merkezi mekânlı (avlulu) konutlara benzemekte, hem de oldukça simetrik oluşuyla koridorlu konutlara benzemektedir (Resim 45). Bu sebeple, söz konusu konutun geçiş evresinde yapılmış olabileceği düşünülmektedir⁴⁵³. Yerleşimden uzak el değmemiş bir bölgede inşa edilmiş olması, simetrik bir plan uygulanma isteğiyle bağdaştırılabilir⁴⁵⁴ (Çizim 40).

Çok odalı olması nedeniyle odaların tamamının işlevi hakkında bilgi sahibi olmak güçtür. Ancak merkezi mekân olduğu düşünülen 10 numaralı bölümde bir fırın, ince uzun yapıda başka bir fırının yer aldığı görülmektedir⁴⁵⁵. Yapının kuzeyinde yer alan, 13, 14, 17, 18 ve 19 numaralı odaların bir bodrum olduğu ve kiler olarak kullanıldığı anlaşılmıştır⁴⁵⁶ (Çizim 41, Resim 46). “L” biçimindeki oda, Alacahöyük’teki konut örneklerindeki “L” biçimli odaları anımsatmaktadır⁴⁵⁷. Doğu ve güney duvarlarında yoğun tahribat görülen yapının, yapıldığı tarih, kesinlik olmamakla birlikte, buluntulardan hareketle MÖ 15. yüzyılın ilk yarısını işaret etmektedir⁴⁵⁸.

5.3.2. Rahip Konutu

Hititlerde önemli bir kült merkezi olan Kuşaklı’da “A Binası” olarak isimlendirilen yapı, simetrik bir dikdörtgen plana sahip olması sebebiyle dikkat çekmektedir (Çizim 42). Yapıda ele geçen yaklaşık 50 kil tablet, yapının kullanımı hakkında bilgi verir niteliktedir⁴⁵⁹. Çoğunluğunu fal metinlerinin oluşturduğu tabletler arasında, rahiplerin bayram törenlerindeki görevleri hakkında bilgi içeren bir tablet de

⁴⁵¹ GAL LU MEŞEDİ: Hititlerde, muhafız askerlerinin başına verilen isimdir. (Ünal 2016: 126.)

⁴⁵² Schachner 2019: 199.

⁴⁵³ Atila 2018: 131.

⁴⁵⁴ Schachner 2019: 199.

⁴⁵⁵ bkz. Schachner 2009: Abb. 13.

⁴⁵⁶ Schachner 2009: 34.

⁴⁵⁷ Daha önce “Merkezi Mekanlı (Avlulu) Konutlar” başlığı altında değinilen konutlarla benzerlik gösteren söz konusu “L” biçimli oda, bu konutlarda da kiler olarak kullanıldığı ihtimalini akla getirmektedir. (bkz. Çizim 17 – 18.)

⁴⁵⁸ Schachner 2019: 199.

⁴⁵⁹ Müller – Karpe 1999: 448.

bulunmuştur⁴⁶⁰. Bunun yanında yapının koridorlu konut tipine uygun yapıldığı görülmektedir (Çizim 43). Tüm bu veriler ışında, söz konusu yapının Kuşaklı rahibine ait olduğu düşünülmektedir⁴⁶¹.

Konutun girişi, doğudan dar bir mekânla sağlanmakta ve buradan koridora ulaşılmaktadır⁴⁶². Koridorun her iki kanadında da, eşit sayıda ve ortalama eşit büyüklükte beşer odasıyla koridorlu konut planına sağdik inşa edildiği görülmektedir (Resim 47).

5.3.3. Zanaatkâr Konutları

Hititlerde başkent Hattuša'nın güneyinde, yaklaşık, 500 m kuzey – güney yönünde ve yaklaşık 250 m doğu – batı yönünde uzanan Yukarı Şehir'de tapınak mahallesi yer almaktadır⁴⁶³ (Çizim 44, Resim 48). Dağınık halde yer alan tapınaklar ve konut yapıları görülmektedir (Çizim 45, Resim 49 – 50). Yapılan kazı çalışmaları sonucunda, ortaya çıkarılan çömlekçi atölyelerinden dolayı bu konutların zanaatkârlara ait olduğu düşünülmektedir⁴⁶⁴ (Çizim 46).

Günümüze kadar korunmuş olan taş temellere bakıldığı zaman, Hitit mimarisinin temel malzemelerinin kullanıldığı görülmektedir. Taş temel üzerine kerpiç duvar örgüsü ve duvarların kalınlığı Aşağı Şehir konutlarıyla benzerlik göstermekle birlikte 50-60 cm kalınlığındadır⁴⁶⁵. Yalın bir işçiliğin uygulandığı görülen ve çeşitli büyüklükteki konutların, hanede yaşayan nüfus sayısının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde inşa edildiği düşünülmektedir⁴⁶⁶. Tapınak mahallesinin en küçük konut yapısı, 9 x 4,5 m ölçülerindeki iki odadan oluşan “Konut 2” yapısıdır⁴⁶⁷ (Çizim 47). En büyük yapısı ise; 16 bölümden oluşan yaklaşık 21 x 22 m ölçülerindeki “Konut 21” yapısıdır⁴⁶⁸ (Çizim 48). Konutun kare planda inşa edilmesi, odalarının kare ve dikdörtgen formda nizami şekilde inşa edilmesi konutun ayrıcalıklı olduğunu göstermektedir.

⁴⁶⁰ Müller – Karpe 2013: 221–222.

⁴⁶¹ Müller – Karpe 2013: 220; Atila 2018: 193.

⁴⁶² Atila 2018: 193.

⁴⁶³ Dürr 2014: 217.

⁴⁶⁴ Seeher 2022: 130.

⁴⁶⁵ Dürr 2014: 328.

⁴⁶⁶ Seeher 2022: 131.

⁴⁶⁷ Dürr 2014: 328.

⁴⁶⁸ Dürr 2014: 361.

5.3.4. Sosyal ve Ekonomik Yapılanmanın Konutlardaki Etkisi

Hitit devletinin, Eski Krallık Dönemi'nden başlayarak, özellikle İmparatorluk Dönemi'nde güçlü bir sosyal ve ekonomik yapılanma, konutlarda da etkili olmuştur. Düzensiz ve basit işçilikle, merkezi bir mekân etrafında inşa edilen konutların, belirli bir plana sağdik kalarak daha düzenli inşa edildiği görülmektedir⁴⁶⁹.

MÖ 15. yüzyıl itibariyle görülmeye başlanan ve “Koridorlu Konutlar” olarak adlandırılan bu konutlar, dikdörtgen formuyla, girişte uzun bir koridor ile her iki yanında iki kanata bağlanmaktadır⁴⁷⁰. Yapıların büyüklüğüne göre, kullanım amaçları değişen koridor, küçük yapılarda daha dar ve uzunken, büyük yapılarda ise, ana mekân ve ön mekân olarak ayrılmıştır⁴⁷¹. Kentli yaşam anlayışına daha uygun olarak inşa edilen konutlarda, belirli bir plan anlayışının uygulanmasıyla çalışma alanları ve yaşam alanlarındaki ayrışmanın daha keskin olmaya başladığı görülmektedir⁴⁷². Bu durum; kentlerde yaşamını sürdüren halk için sosyal ve mesleki anlamda ayrışmanın giderek arttığına göstergesidir⁴⁷³.

Boğazköy Aşağı Şehir'de yer alan konut yapılarından hareketle, birbirine oldukça yakın inşa edilmiş ve dar sokaklardan oluşan bir yerleşim modeli görülmektedir. Hitit ekonomisinin temelini oluşturan tarım ve hayvancılığa elverişli olmayan bu yerleşim modelinde, ticaret ve zanaata dayalı yaşam tercih edildiği anlaşılmaktadır⁴⁷⁴. Öyle ki; bu yaşam modeli, oldukça benimsenmiş ki, dini alanda bile köklü değişikliklere yol açmıştır. MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında, Yukarı Şehir'de yer alan tapınakların büyük bir bölümü yerlerini sivil mimariye ve çömlekçi atölyelerine bırakmıştır⁴⁷⁵. Böylece, güçlü sosyal ve ekonomik yapılanma, devletin yönetim fonksiyonu için esas kabul edilen din kavramının etkisini kaybetmesine neden olmuştur.

⁴⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Schachner 2019: 196 – 202.

⁴⁷⁰ Turgut 2013: 62.

⁴⁷¹ Neve 1996: 110.

⁴⁷² Atilla 2018: 132.

⁴⁷³ Schachner 2019: 200.

⁴⁷⁴ Schachner 2019: 49.

⁴⁷⁵ Schachner 2022: 122 – 123; ayrıca bkz. çizim 45.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yapılan bu çalışmada, Hititlerde, merkeziyetçi yönetim biçimiyle sağlam temellere oturtulan sosyal ve ekonomik yapının konut mimarisindeki yansımaları ele alınmıştır. Yazılı kaynaklar ve Hitit kanunları ışığında sosyal ve ekonomik yapı incelenmiştir. Konut mimarisi anlamak için konut sınıflandırması yapılmış, yapılarda kullanılan malzeme ve teknikler anlatılmıştır. Başta başkent Hattuša olmak üzere Alacahöyük, Maşat Höyük, Alishar, Hüseyinde ve Kuşaklı gibi Hitit konut mimarisinde önemli veriler sunan kentler incelenmiştir.

İncelenen kentlerin yanında, İlk Tunç Çağı'nda Alacahöyük'te yer alan konutlar, Kültepe'de yer alan ve "Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutlar" ile benzerlik gösteren bir konut yapısıyla birlikte toplam 26 konut incelenmiştir. Konutların temel olarak taş temel üzerine kerpiç kullanımını görmek için 3B modelleri yapılmıştır. Yapıda kullanılan malzemenin türüne göre modeller renklendirilmiştir. Konut yapılarının en iyi korunmuş örnekleri Hattuša'da (Boğazköy) yer alan Aşağı Şehir'de rastlanmaktadır. Bununla birlikte Alacahöyük kentinde toplam 8 konut yapısı ortaya çıkarılmış ve bunların kent planında dağınık biçimde yerleştiği görülmektedir. Bu konutlardan konu kapsamında sadece 4 tanesi ele alınarak incelenmiştir. Alishar, Kuşaklı ve Maşat Höyük yerleşimindeki konutların ayrı bir yerde konumlandığı görülmüştür. Hüseyinde yerleşimindeki konutların ise kutsal olarak nitelendirilen bir yapı etrafında şekillendiği görülmektedir. Söz konusu yerleşimlerdeki konutlarda görülen yoğun tahribat nedeniyle, daha iyi korunmuş olan toplamda 6 yapı çalışmada incelenmiştir.

Anadolu'da konut gelişimi incelendiğinde yuvarlak planlı yapılar ilk konut örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıların en iyi örnekleri Çayönü yerleşiminde görülmektedir. Bu yapıların basit planlı, duvarlar çamur ile sıvanarak ortada birleştirildiği ve ortasında ahşap dikmelerle desteklendiği görülmektedir. Bu konutların planlarında değişimler ve boyutlarında büyümeler görülmesiyle birlikte ortaya dikdörtgen planlı yapılar çıkmıştır. Bununla birlikte kullanılan malzemelerde ve kullanılan tekniklerde de değişimler yaşanmıştır. Dal örgü tekniği yerine taş temel üzerine kerpiç ile yapıların inşa edildiği görülmektedir. Konutlarda belirli bir plana sadık kalındığı üç ayrı bölümden oluşmalarından anlaşılmaktadır. Konaklama alanı ile ışık bölümlerinin ayrıldığı görülmektedir.

Anadolu’da ortak avlu etrafında inşa edilen konutların olduğu yerleşim modelleri de yer almaktadır. Anadolu’da sivil mimaride avlu kullanımına ilişkin erken örnekler olarak Çatalhöyük, Can Hasan, Aşıklı Höyük gibi yerleşimler verilebilir. Bu yerleşimlerde konutlar bitişik olarak inşa edilmiştir ve dışa kapalılık söz konusudur. Konutlardaki odalar 1-3 arasında değişkenlik göstermektedir. Kullanılan malzemelerde farklılık görülmezken, diğer konutlardan farklı olarak bu yapılarda kapı girişlerine yer verilmemiştir. Ayrıca düz dam tekniğinin kullanıldığı yapılarda dam da kullanılarak yapılar işlevsellik kazanmıştır. Özellikle İç Batı Anadolu yerleşimlerinde (Demircihöyük, Küllüoba, Karataş-Semayük, Seyitömer vb.) rastlanan ve “Anadolu Yerleşim Planı” olarak isimlendirilen yerleşim modeli de yine söz konusu bu konutlarla benzerlik göstermektedir. Gerek dışa kapalılık gerekse konutların ortak bir avlu etrafında şekillenmesi benzerlik gösteren bazı özelliklerdendir. Bunun yanında diğer konutlardan farklı olarak kapı girişlerine yer verilmektedir. Konutların arkasının surla çevrildiği, testere dişi biçiminde çıkıntılar olduğu da dışa kapalı bir yaşamın olduğunu göstermektedir.

Özellikle Batı Anadolu’da görülen megaron formlu konutlar kendine özgü özellikler barındırmaktadır. 2-3 odadan oluşan uzun dikdörtgen planlı yapılar ilk olarak Beycesultan ve Troia yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bir ön oda ve arkasında ocak yer alan arka oda şeklinde belirli bir plana sadık yapılan konutlar görülmektedir.

Hitit öncesi Orta Anadolu konutlarına bakıldığında konutların belirli bir alanla sınırlandırıldığı sokak ve geçitlerin belirli bir düzende yapılması kent olgusunun ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir. Bu konutlar 2-3 odadan ve bir iç avludan oluşmakla birlikte ortak kullanılan bir avlunun da yer aldığı görülmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile birlikte ticaretin mimariye olan etkileri görülmeye başlanmıştır. Kültepe bu dönemin en önemli merkezlerinden biridir. Kültepe’de yer alan konutlarda mahalli yerleşimler (Asurlu ve yerel tüccarlar) görülmektedir. Bu dönemde konutlarda oda sayısında görülen artış, karmaşık bir görünüme neden olmuştur. Bunun yanında oda sayısında görülen artış muhtemelen ticaretin sağladığı ekonomik güçten kaynaklanmaktadır. Kabaca dikdörtgen form görölse de belirli bir standart uygulanmamıştır. Ortada yer alan merkezi bir mekân etrafında yer alan odalar söz konusudur.

Hitit öncesi Anadolu’da yer alan konutlar ve Hitit konutları incelendiğinde kullanılan malzemelerde gerek taş temel gerekse kerpiç duvarlarda farklılık görülmezken, konutların planlarında ve boyutlarında değişimler görülmektedir. Konutların boyutlarının giderek büyüdüğü, oda sayılarının arttığı ve dikdörtgen plana dönüştüğü görülmektedir. Orta Anadolu konutlarında merkezi mekân veya iç avlu ortak bir özellik haline gelmiştir.

Hitit konutlarına bakıldığında merkezi mekânlı konutlar Kültepe’de yer alan tüccar konutlarının devamı niteliğindedir. Merkezi bir mekân etrafında sıralanan odalar, yapının karmaşık görünmesine neden olmaktadır. Temel olarak taş temel üzeri kerpiç duvarlar örülmekle birlikte duvar kalınlıkları ortalama 50-60 cm kalınlığındadır. Yine benzerlik gösteren başka bir özellik ise yapıların merkezi mekânlarında yer alan ocaklardır. Bu ocaklarda boyut olarak farklılık görülmekle birlikte bazen merkezde bazen köşelerde yer almaktadır. Konutların belirli bir planda inşa edilmediği görülmektedir. Hitit konutlarının bir alanda dağınık şekilde inşa edilmesi ayrı mahalleler şeklinde inşa edilen Kültepe konutlarından farklılık göstermektedir.

Megaron formu konutlarla Hitit konutlarını karşılaştıracak olursak, megaron yapıların Hitit konularına göre daha küçük yapıda ve belirgin bir planda inşa edildiğini söylemek mümkündür. Hitit konutlarında belirli bir plandan ziyade arazinin yapısına uygun konutların inşa edilmesiyle daha büyük boyutlarda ve daha karmaşık yapılar olduğu görülmektedir. Megaron formu yapılarda 2-3 oda görülürken Hitit konutlarında bu sayı oldukça artmaktadır. Ancak Hititlerde koridorlu konutların inşa edilmeye başlanmasıyla belirli bir planda daha küçük boyutlarda yapılar ortaya çıkmıştır. Hitit konutlarında çatıyı taşıyan ahşap dikmelerin görülmesi, megaron formu konutlarda çatıyı taşıyan iç destek izlerinin görülmemesi farklılık olarak düşünülebilir. Çatılarda kullanılan toprak malzemenin ağırlığı düşünüldüğünde bu ihtimal zayıf kalmaktadır. Hem megaron formu konutlarda görülen hem de Hitit merkezi mekânlı konutlarında görülen merkezi mekân ortak özellik olarak kabul edilebilir. Söz konusu merkezi mekânlarda görülen ocaklar benzer başka bir özelliktir. Megaron formu konutlarda depolama için kullanılan kiler odaları Hitit konutlarında da görülmektedir. Ancak Hititlerde koridorlu konutların inşa edilmeye başlanmasıyla belirli bir planda daha küçük boyutlarda yapılar ortaya çıkmıştır.

Hitit sosyal ve ekonomik yapısının merkeziyetçi anlayış modeliyle güçlü hale geldiği anlaşılmaktadır. Ancak yönetim organizasyonunda kralın söz sahibi olmasının yanında, kralın kararlarını tanrılara bağlı aldığı ve dini yapıları aynı zamanda birer ekonomik merkez haline getirdiği görülmektedir. Bu durum görkemli kompleks yapıların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Söz konusu yapılarda uygulanan plan ve özenli işçilikle ön planda olduğu, sivil mimarının ise işçilik yönünden basit ve özensiz kaldığı gözlemlenmektedir.

Konut yapıları incelendiğinde, “Merkezi Mekânlı (Avlulu)” olarak isimlendirilen belirli bir plana bağlı olmayan konutların, bir merkez mekânın etrafını çevreleyen odalardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu mekân, bazen yapının tam ortasında, bazen ise odaların önünde konumlanmaktadır. Gündelik yaşam ile çalışma alanlarının ayrımının henüz yapılmadığı ve tek mekânın birden fazla amaca hizmet ettiği göze çarpmaktadır. Bu konut yapıları, MÖ 2. binyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Hitit konut mimarisinde, MÖ 15. yüzyıl itibarıyla köklü bir değişim olmuştur. “Koridorlu Konutlar” olarak isimlendirilen konut yapılarının görülmeye başlanmasıyla belirli bir plana sadık kalınmıştır. Dikdörtgen planlı, üç kanattan meydana gelen yapılarda ortada uzun bir koridor dikkat çekmektedir. Söz konusu konut tipinin İmparatorluk Dönemi’nde daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Mekân düzeni ve kullanım maksadı açısından daha önceki konut tipinden farklılık göstermektedir. Günlük yaşam ve çalışma alanı tek bir mekâna bağlı kalmayıp farklı mekânlarda yürütülmüştür. Çalışma alanlarının ve yaşam alanının birbirinden ayrılması Hititlerde sosyal ve mesleki ayrışmanın yapılmaya başladığının göstergesidir. Diğer taraftan, toplumun bir kesiminin geleneksel yaşam tarzından sıyrılıp, kentli yaşam tarzını benimsediği görülmektedir. Bu durum, güçlü bir sosyo-ekonomik yapının mimarideki yansıması olarak yorumlanabilir.

Yapılan çalışmalarda elde edilen bazı bulgular sonucunda, sosyal ve ekonomik açıdan daha iyi durumda olan kişilerin daha iyi yaşam şartlarına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ahşap masa, sandalye ve yatağın yanında çok sayıda günlük kullanım ev eşyasına sahip oldukları düşünülmektedir⁴⁷⁶. Bazı konutlarda ele geçen kilden yapılmış banyo tekneleri, bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Resim 51).

⁴⁷⁶ Macqueen 2001: 92.

Hititlerde meslek gruplarına bakıldığında, oldukça çeşitliliğin var olduğu gözlemlenmektedir. Ancak, mesleklerle ilişkili konutlara bakıldığında aynı çeşitlilik görülememektedir. Bu durumun sebebi, konutların kullanım amaçları hakkında yeterli veri sunmaması veya konut yapılarıyla ilgili çalışmaların yetersiz olmasıdır. Nitekim çalışmaya konu olan konut yapılarıyla ilgili araştırmalar göstermiştir ki; bu konudaki bilimsel yayınlar son derece kısıtlıdır. Eldeki verilerden yola çıkarak, ayrıcalıklı meslek gruplarına ait konutlar, halkın yaşam alanından farklı bölgelerde konumlanmaktadır. Bu alanda “GAL^{LU}MEŞEDİ” konutu, doğrudan kullanan kişiye yönelik bilgi içermesi bakımından ayrıcalıklı yere sahiptir. Bunun yanında, Hattuşa Aşağı Şehir’de yer alan karum mahallesinden hareketle, tüccar konutlarının ayrı bir mahallede toplu şekilde konumlandığı görülmektedir.

Diğer meslek gruplarının yaşam alanları hakkında çok fazla bilgi sahibi olunmamasına karşın rahip, memur ve zanaatkârların kent merkezlerinde konakladıkları düşünülmektedir⁴⁷⁷. Koridorlu konut yapılarında uygulanan plan, bu durumu kısmen doğrulamaktadır.

Kent merkezlerindeki konutların tarım ve hayvancılığa uygun olmaması sebebiyle çiftçilikle uğraşan kişilerin kent merkezleri dışında yaşadığı olasıdır⁴⁷⁸. Ancak köy, çiftlik gibi küçük ölçekli yerleşimler hakkında, Hitit yazılı belgeleri dışında, hemen hemen hiç bilgi yoktur⁴⁷⁹. Bu sebeple ekonominin büyük bir bölümünü oluşturan, tarım ve hayvancılıkla uğraşan kişilerin yaşadığı konutlar hakkında bilgi sahibi olunamamıştır.

Son olarak, MÖ 13. yüzyıla gelindiğinde, Yukarı Şehir’de yer alan tapınak mahallesinde köklü değişimler yaşanmıştır. Tapınakların birçoğu yerini özel yapılara ve çömlekçi atölyelerine bırakmıştır⁴⁸⁰. Siyasi anlayış ve dini alanda bir değişimin gerçekleştiği düşünülebilir. Ancak Hitit tapınakları aynı zamanda bir ekonomik merkezdir. Bu sebeple, sosyal ve ekonomik anlamda önemli bir değişimin yaşandığı ve bunun bir sonucu olarak mimaride ciddi farklılıklara gidildiği söylenebilir.

⁴⁷⁷ Seeher 2006: 6.

⁴⁷⁸ Seeher 2006: 7.

⁴⁷⁹ Mielke 2022: 101.

⁴⁸⁰ Schachner 2022: 123.

Kısaca, Hitit sosyo – ekonomik yapısı incelendiğinde refah seviyesi daha yüksek olan meslek gruplarının ayrıcalıklı olduğu görülmektedir. Söz konusu meslek gruplarına ait konutların dikdörtgen, kare planda daha özenli bir şekilde, yerleşimlerde ayrı bir bölgede inşa edildiği görülmektedir. Bununla birlikte incelenen konut yapılarında merkezi mekânlı (avlulu) konutların belirli bir planda yapılmadığı ve karmaşık bir görünüme sahip olduğu görülürken koridorlu konutların belirli bir planda inşa edilmesiyle karmaşık görünümün ortadan kalktığı söylenebilir. Bu sebeple MÖ 15. yüzyılla birlikte Hitit konut mimarisinde bir değişimin başladığını görmek mümkündür. İmparatorluk Dönemi'ne geldiğinde ise, bazı tapınakların yerlerine atölyeler ve konutlar inşa edilmesiyle birlikte mimari açıdan köklü değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Konut yapılarında, iç mekânlarının kullanımına ilişkin bulgulara ulaşıldığı görülmekle birlikte genel olarak eldeki verilerin yetersiz olmasıyla konutların hangi meslek grupları tarafından kullanıldığını söylemek oldukça güçtür. Ancak incelenen konutların tarıma ve hayvancılığa elverişli olmaması, kentli yaşam stiline uygun olması, yukarıda da belirtildiği gibi, söz konusu bu konutların memur, zanaatkâr ve tüccar gibi meslek gruplarına ait olduğunu düşündürmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi yapılan çalışmalarda konut yapılarına ilişkin gereken önemin verilmediği; daha çok anıtsal özellikli yapılara yönelik çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Gelecek dönemlerde yapılacak olan gerek kazı çalışmaları, gerekse bilimsel yayınlar, konut yapılarının kullanımları hakkında hiç şüphesiz önemli veriler sunacaktır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Amerikan Arkeoloji Enstitüsü'nün kısaltmalar listesine göre yapılmıştır. Antik kaynakların kısaltmalarında Der Kleine Pauly'den yararlanılmıştır. Türkçe kısaltmalarda ise Türk Dil Kurumu dikkate alınmıştır.

- Abay 2012 E. Abay, “Beycesultan”, A. Çilingiroğlu – Z. Mercangöz – G. Polat (eds.), Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, (İzmir), 39 – 64.
- Akok 1979 M. Akok, Alacahöyük'te Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açıklığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimari Gerçekler, (Ankara), Türk Tarih Kurumu.
- Akurgal 1998 E. Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, (Ankara), TÜBİTAK.
- Alkım 1957 U. B. Alkım, “Yasemek Taş Ocağı ve Heykeltıraşlık Atölyesi”, Belleten 21/83, 359 – 397.
- Alp 1949 S. Alp, “Hititlerde Sosyal Sınıf NAMRA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”, Belleten 8/50, 245 – 270.
- Alp 1952 S. Alp, “Hitit Devletinin İç Bünyesi”, IV. Türk Tarih Kongresi, 10-14 Kasım 1948, (Ankara), 38 – 45.
- Alp 1991 S. Alp, Hethitische Briefe Aus Maşat-Höyük, (Ankara), TTK Yayınları
- Alp 2001 S. Alp, Hitit Çağında Anadolu: Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar, (İstanbul), TÜBİTAK Yayınları.
- Alparslan 2003 M. Alparslan, “Hititler Çağındaki Anadolu ve Çevresindeki Ticaret”, Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler I, 9-10 Mayıs 2002, (İstanbul), 29 – 36.
- Alparslan 2009 M. Alparslan, Hititolojiye Giriş, (Ankara), Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Alparslan 2020 M. Alparslan, “Hitit Devletinde Ticaret”, Aktüel Arkeoloji, 31 Temmuz 2020, <http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hitit-devletinde-ticaret> (23.03.2022).

- Alparslan 2022 M. Alparslan, “Bir İmparatorluğu Ayakta Tutabilmek: Ekonomi ve Ticaret”, M. Doğan Alparslan – M. Alparslan (eds.), *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları, 261 – 271.
- Altunok 2019 M. Altunok, “Hititler: Boğazköy’den Yükselen Bir Yönetim Güneşi”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi* 6/11, 147 – 160.
- Atila 2018 N. Atila, *Hititlerde Kentsel Yapı: Hattuša, Şapinuva, Şarišša, Tapikka ve Alacahöyük*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Ankara).
- Aydın 2000 Ö. Aydın, *Anadolu Mimarlığında Avlu*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Ankara).
- Beckman 1982 G. Beckman, “The Hittite Assembly” *Journal of the American Oriental Society* 102/3, 435 – 442.
- Beckman 1988 G. Beckman, “Herding and Herdmen in Hittite Culture”, E. Neu – C. Rüster (eds.), *Documentum Asiae Minoris Antiquae: Festschrift für Heinrich Otten Zum 75. Geburtstag*, (Wiesbaden), Otto Harrassowitz GmbH, 33 – 44.
- Beckman 1995 G. Beckman, “Royal Ideology and State Administration in Hittite Anatolia”, J. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East I*, (New York), 529 – 543.
- Bilgin 2018 T. Bilgin, *Officials and Administration in the Hittite World*, (Boston), Walter de Gruyter GmbH.
- Bittel 1975 H. Bittel, *Guide to Boğazköy*, (Ankara), Dönmez Ofset.
- Bryce 1998 T. Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, (Newyork), Oxford University Press.
- Bryce 2003 T. Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, M. Günay (çev.), (Ankara), Dost Kitabevi.
- Bülbül 2017 P. Bülbül, “Eski Anadolu’da Tarım Faaliyetleri” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 17, 269 – 282.
- Cevher 2019 M. Cevher, *Hitit Kentlerinde Savunma Sistemleri ve Savunma Anlayışı*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Ankara).
- Collins 2007 B. J. Collins, *The Hittites and Their World*, (Atalanta), Society of Biblical Literature.

- Çakmak 2018 D. Çakmak, Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı, (İstanbul), Libya Yayıncılık.
- Çambel vd. 1987 H. Çambel - J. Braidwood - M. Özdoğan – W. Schirmer, “1986 Yılı Çayönü Kazısı”, 9. KST 1, 6 – 10 Nisan 1987, (Ankara), 39 – 64.
- Darga 1973 M. Darga, Karahna Şehri Kült-Envanteri, (İstanbul), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Darga 1985 M. Darga, Hitit Mimarlığı Bir Yapı Sanatı: Arkeolojik ve Filolojik Veriler, (İstanbul), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- De Martino 2006 S. De Martino, Hititler, E. Özbayoğlu (çev.), (Ankara), Dost Kitabevi.
- Demirel 2014 S. Demirel, “Hitit İdari Sistemi İçerisinde Tapınakların Konumu”, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi 40, 1 – 7.
- Deniz 2015 A. Deniz, “Anadolu Tarihinde Hititlerin Sosyo – Ekonomik Yaşantısı”, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 10/2, 235 – 248.
- Dietrich – Loretz 1984 M. Dietrich – O. Loretz, “Dokumente aus Alalach und Ugarit”, Texte aus der Umwelt des Alten Testamentd 1/3, 210 – 219.
- Dinçol 1982 A. Dinçol, “Hititler”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I, Görsel Yayınlar, 17 – 120.
- Dinçol – Dinçol 2005 A. Dinçol – B. Dinçol, “Anadolu’da Bulunan İlk Tunç Çivi Yazılı Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı”, İÜ Anadolu Araştırmaları Dergisi 18, 1 – 13.
- Doğan Alparslan 2003 M. Doğan Alparslan, “Hititler Döneminde Esnaf ve Zanaatkârlar”, Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler I, 9-10 Mayıs 2002, (İstanbul), 37 – 48.
- Doğan Alparslan 2020 M. Doğan Alparslan, “Hititlerde Kadın”, Aktüel Arkeoloji, 7 Ağustos 2020
<http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hititlerde-kadin> (14.04.2022).
- Dönmez 2013 S. Dönmez, Hitit Dönemi’nde Anadolu’da Değişim Aracı Olarak Kullanılan Madenler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Ankara).

- Dürr 2014 M. Dürr, Hattuša Virtual Environment: Eine interaktive virtuelle Rekonstruktion des zentralen Tempelviertels als Produkt und Medium archäologischer Forschung, Dissertation Universität Freiburg, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Freiburg).
- Eğilmez 2005 M. Eğilmez, Hitit Ekonomisi, (İstanbul), Türk Eski Çağ Bilimleri Yayınları.
- Ekmen 2010 H. Ekmen, "Hitit Başkenti Hattuša Kazılarının Tarihçesi", Hitit Haber 2, 63 – 67.
- Erkut 2003 S. Erkut, Hititçe Çivi Yazılı Belgelerinde Geçen ^{LU}SIMUG.A=Metal İşleyicileri Hakkında", Tarih Araştırmaları Dergisi 22/33, 69 – 77.
- Eroğlu 2003 H. Eroğlu, "Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruyet Sorunu", AÜ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi 43/2, 19 – 39.
- Ertem 1970 H. Ertem, "Çivi Yazılı Metinlere Göre Hititlerde Tarla Tarımı", VII. Türk Tarih Kongresi, 25 – 29 Eylül 1970, (Ankara) 84 – 89.
- Ertem 1974 H. Ertem, Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası, (Ankara), TTK Yayınları.
- Fidan 2013 E. Fidan, "Anadolu Yerleşim Planı Üzerinde Yeni Bir Değerlendirme", Arkeoloji Dergisi XVIII, 113 – 125.
- Fidan 2017 E. Fidan, "Batı Anadolu'nun İlk İdari Yapıları", Aktüel Arkeoloji 58, 104 -115.
- Goetze 1950 A. Goetze, "Hittite Instructions", J.B. Pritchard (ed.), Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, (New Jersey), 207 – 211.
- Hoffner 1995 H. A. Hoffner, "The Stem of the Word for House", HistSprF 108, 192 – 194.
- Hoffner 2002 H. A. Hoffner, "Some Thoughts on Merchants and Trade in the Hittite Kingdom", T. Richter – D. Prechel – J. Klinger (eds.), In Kulturgeschichte Altorientalistische Studien für Volkert Has Zum 65. Geburtstag, (Saarbrücken), Saarbrücker Druckerei und Verlag, 179 – 189.
- Imparati 1992 F. Imparati, Hitit Yasaları, E. Dizbayoğlu (çev.), (Ankara), İtalyan Kültür Heyeti.
- Karauğuz 2018 G. Karauğuz, Hitit Yasaları, (Konya), Çizgi Kitabevi.

- Karauğuz 2019 G. Karauğuz, Hitit Tarihi ve İdari Kil Kitaplar, (Konya), Çizgi Kitabevi.
- Klengel 1975 H. Klengel, “Zur Ökonomischen Funktion der Hethitischen Tempel”, SMEA 16, 181 – 200.
- Klengel 1979 H. Klengel, “Handel und Kaufleute im hethitischen Reich”, AoF 6, 69 – 80.
- Klengel 1986 H. Klengel, “The Economy of Hittite Household (E)”, Oikumene 5, 23 – 31.
- Klengel 1996 H. Klengel, “Handwerker im hethitischen Anatolien”, AoF 23/2, 265 – 277.
- Klengel 2002 H. Klengel, “Hitit Tarihi”, K. Wenzel (ed.), Die Hethiter und Ihr Reich. Das Volk Der 1000 Götter (Hititler ve Hitit İmparatorluğu. 1000 Tanrılı Halk), Kunsts und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH, (Bonn), 413 – 420.
- Klengel 2008 H. Klengel, “Studien zur Hethitischen Wirtschaft, 4: Das Handwerk. Werkstoffe: Wolle und Leder, Holz und Rohr”, AoF 35/1, 68 – 85.
- Košak 1987 S. Koşak, “Eine Mittelhethitische Handwerkerliste”, ZA 16/1, 136 – 141
- Koşay – Akok 1966 H. Z. Koşay – M. Akok, Alacahöyük Kazısı 1940 – 1948 Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, (Ankara), TTK Yayınları.
- Koşay – Akok 1973 H. Z. Koşay – M. Akok, Alacahöyük Kazısı 1963 – 1967 Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, (Ankara), TTK Yayınları.
- Kuhrt 2010 A. Kuhrt, Eskiçağ’da Yakındoğu I, D. Şendil (çev.) (Ankara), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükbezi 2010 H. G. Küçükbezi, MÖ 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde (Assur Ticaret Kolonileri Çağında) Orta Anadolu’nun Sosyoekonomik Yapısı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Konya).
- Laroche 1972 E. Laroche, “Catalogue des Textes Hittites”, RHA 30, 94 – 133.
- Macqueen 1996 J. G. Macqueen, The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor, (London), Thames and Hudson.

- Macqueen 2001 J. G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, E. Davutoğlu (çev.), (Ankara), Arkadaş Yayınları.
- Masalıcı Şahin 2017 G. Masalıcı Şahin, “Hitit Yasalarında Kadının Yeri”, BRT Çeşm-i Cihani Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi 4/2, 134 – 143.
- Mellaart 2002 J. Mellaart, Çatalhöyük Anadolu’da Bir Neolitik Kent, G. B. Yazıcıoğlu (çev.), (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları.
- Mielke 2006 D. P. Mielke, Kuşaklı – Sarissa: Die Keramik vom Westhang, (Westf.), Verlag Marie Leidorf.
- Mielke 2011 D. P. Mielke, “Hittite Cities: Looking for a Concept”, H. Genz – D. P. Mielke (eds.), Insights into Hittite History and Archaeology, (Paris), Peeters Press, 153 – 194.
- Mielke 2022 D. P. Mielke, “Şehirler ve Yerleşim Düzeni”, M. Doğan Alparslan – M. Alparslan (eds.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları, 93 – 103.
- Müller – Karpe 1994 A. Müller – Karpe, Altanatolisches Metallhandwerk, (Neumünster), Wach holtz Verlag.
- Müller – Karpe 1999 A. Müller – Karpe, “Kuşaklı – Šarišša 1993 – 1997 Kazılarına Toplu Bakış”, 20. KST 2, 25 – 29 Mayıs 1998, (Ankara), 445 – 466.
- Müller – Karpe 2002 A. Müller – Karpe, “Kuşaklı – Sarissa: A Hittite Town in the “Upper Land”, K. A. Yener – H. A. Hoffner (eds.), Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans Gustav Güterbock, (Indiana), Eisenbrauns, 145 – 155.
- Müller – Karpe 2013 A. Müller – Karpe, “Kuşaklı – Šarišša”, M. Doğan Alparslan – M. Alparslan (eds.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları, 220 – 227.
- Naumann 1975 R. Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, B. Madra (çev.), (Ankara) TTK Yayınları.
- Neve 1969 P. Neve, “Der grobe Tempel und Die Magazine”, K. Bittel – R. Naumann – T. Beran – R. Hacmann – G. Kurth (eds.), Boğazköy IV Funde aus den Grabungen 1967 – 1968, (Berlin), Verlag Gebr. Mann, 9 – 20.
- Neve 1996 P. Neve, “Hitit Krallığı’nın Başkenti Hattuş’ta Konut”, HABİTAT II, (İstanbul), Tarih Vakfı Yayınları, 99 – 115.

- Oral 2021 E. Oral, "Hititlerde Dinsel Törenler, Bayramlar ve Festivaller", *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* 7/39, 635 – 644.
- Özdemir 2017 M. Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Journal of History and Future* 3/3, 248 – 265.
- Özgüç 1978 T. Özgüç, *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, (Ankara), TTK Yayınları.
- Özgüç 1982 T. Özgüç, *Maşat Höyük II Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, (Ankara), TTK Yayınları.
- Özgüç 1986 T. Özgüç, *Kültepe – Kaniş II Eski Yakınoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, (Ankara), TTK Yayınları.
- Özkan 2011 K. Özkan, *Atatürk ve Hititler*, (İstanbul), Maya Tandır Yayınları.
- Reyhan 1998 E. Reyhan, "Hititlerde Toprak Tahsisi", S. Alp – A. Süel (eds.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 16 – 22 Eylül 1996, (Çorum), 481 – 489.
- Reyhan 2009a E. Reyhan, "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım", *Akademik Bakış* 21/4, 157 – 174.
- Reyhan 2009b E. Reyhan, "Anadolu'da Hitit Dönemi'ne Ait İki Meclis: Panku ve Tuliya", *Arkeoloji ve Sanat* 130, 1 – 20.
- Reyhan 2016 E. Reyhan, "Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 11/16, 89 – 114.
- Reyhan – Cengiz 2020 E. Reyhan – T. Cengiz, "Hitit Toplumunda Aile ve Çocuk" *Arkeoloji ve Sanat* 166, 98 – 120.
- Savaş 1997 S. Ö. Savaş, "Birkaç Hitit Kentinin Lokasyonu Hakkında", *Archivum Anatolicum* 3/1, 269 – 289.
- Savaş 2006 S. Ö. Savaş, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da (İ. Ö. 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı*, (Ankara) TTK Yayınları.
- Schachner 2009 A. Schachner, "Die Ausgrabungen in Boğazköy – Hattuşa 2008", *AA* 2009/1, 21 – 72.
- Schachner 2010 A. Schachner, "Boğazköy – Hattuşa 2009 Yılı Çalışmaları", *32. KST* 4, 24 – 28 Mayıs 2010, (İstanbul), 212 – 232.

- Schachner 2019 A. Schachner, Hattuša Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde, I. R. Işıklıkaya (çev.), (İstanbul), Homer Kitabevi.
- Schachner 2021 A. Schachner, "Die Die Ausgrabungen in Boğazköy – Hattuša 2020", AA 2021/1, 1 – 95.
- Schachner 2022 A. Schachner, "Hattuša, Hitit İmparatorluğu'nun Başkenti", M. Doğan Alparslan – M. Alparslan (eds.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları, 104 – 128.
- Schirmer 1982 W. Schirmer, Hitit Mimarlığı, B. Madra (çev.), (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt 1929 E. F. Schmidt, The Alishar Höyük Seasons of 1928 and 1929 Part I, (Chicago), The University of Chicago Press.
- Seçer Fidan 2015 S. Seçer Fidan, "Hitit Sosyal Sınıfları İçinde Hür İnsanlar ve Köleler", A. Baysal (ed.), İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon, (İstanbul), Ege Yayınları, 223 – 234.
- Seeher 2006 J. Seeher, Hattuša Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün, S. Güpüpoğlu (çev.), (İstanbul), Ege Yayınları.
- Seeher 2007 J. Seeher, Hattuša Kerpiç Suru Bir Rekonstrüksiyon Çalışması, I. R. Işıklıkaya (çev.), (İstanbul), Ege Yayınları.
- Seeher 2022 J. Seeher, "Hitit Mimarlığı", M. Doğan Alparslan – M. Alparslan (eds.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları, 129 – 148.
- Sevin 2003 V. Sevin, Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, (İstanbul), İletişim Yayınları.
- Sevinç 2008 F. Sevinç, "Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Sosyal ve Ekonomik Sistem", SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi 17, 11 – 32.
- Sevinç Erbaşı 2019 F. Sevinç Erbaşı, "Hititlerde Ekonomik Bir Birim Olarak "Ev", A. Süel (ed.), IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 2/2, 08 – 14 Eylül 2014, (Çorum), 869 – 886.
- Singer 1991 I. Singer, "A Concise History of Amurru Appendix III", Amurru Akkadian: A Linguistic Study 2, 135 – 195.
- Sipahi 2013 T. Sipahi, "Boyalı Höyük ve Çevresi", M. Doğan Alparslan – M. Alparslan (eds.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları, 252 – 263.
- Sipahi 2015 T. Sipahi, "Anadolu'da Gıda Kültürünün 3500 Yıllık Geçmişi", Gıda Mühendisliği Dergisi 41, 35 – 47.

- Süel 1985 A. Süel, Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni, (Ankara), AÜ Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Süel 1990 A. Süel, “Hitit Kadınının Hukuki Durumu”, Uluslararası I Hititoloji Kongresi Bildirileri, 19 – 21 Temmuz 1990, (Çorum), 239 – 251.
- Taş 2008 İ. Taş, “Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”, HİTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/1, 73 – 90.
- Tekin 2015 H. Tekin, Eski Anadolu Madenciliği Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağına Kadar, (Ankara), Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tetik 2016 Z. A. Tetik, “Yasemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesindeki Teknik Çalışmalar: Nakil Yöntemleri, Nakil Güzergâhları ve Luwi Dönemi Basalt Eserlerin Dağılımı Hakkında Öneriler”, TÜBA Arkeoloji Dergisi 19, 159 – 169.
- Texier 2002 C. Texier, Küçük Asya: Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi, A. Suat (çev.), (Ankara), Enformasyon ve Dökümanasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Tufanoğlu 2017 H. E. Tufanoğlu, Antikçağ’da Batı Anadolu’da Deniz Ticareti ve Limanlar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (İstanbul).
- Tuğaç 2021 Ç. Tuğaç, “Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Anadolu’daki Yerleşimler ve Konut Tipolojileri Üzerine Bir Değerlendirme”, Mimarlık ve Yaşam Dergisi 6/1, 223 – 248.
- Tuncer 2022 H. Tuncer, “Hitit Metinlerinde ^{LU}APIN.LÁ Üzerine Bir Değerlendirme”, Archivum Anatolicum 16/1, 225 – 247.
- Turgut 2013 H. M. Turgut, Hitit Konutları, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Edirne).
- Uyanık 2015 H. Uyanık, “Hitit Kent Yaşamında Zanaatkârların Ekonomik ve Sosyal Rollerini”, Belgü Dergisi 2, 109 – 122.
- Ünal 2002 A. Ünal, Hitit Devrinde Anadolu I, (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal 2003 A. Ünal, Hitit Devrinde Anadolu II, (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Ünal 2005 A. Ünal, Hitit Devrinde Anadolu III, (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal 2007 A. Ünal, Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaş Topumlarda Mutfak Kültürü, (İstanbul), Homer Kitabevi.
- Ünal 2016 A. Ünal, Hititçe – Türkçe Türkçe – Hititçe Büyük Sözlük, (Ankara), Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünsal 2013 V. Ünsal, Eski Anadolu'da Teorik Devlet Düzeni [Hitit ve Urartu], (Ankara), Berikan Yayınevi.
- Van Den Hout 2022 T. Van Den Hout, "Hitit Krallığı ve İmparatorluğun Kısa Tarihi", M. Doğan Alparslan – M. Alparslan (eds.), Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, (İstanbul), Yapı Kredi Yayınları, 11 – 30.
- Vigo 2019 M. Vigo, "Staple and Wealth Finance and Administration of the Hittite Economy", M. Hutter – S. Hutter – Braunsar (Hrsg.), Economy of Religions in Anatolia: From the Early Second to the Middle of the First Millenium BCE, Proceedings of an International Conference in Bonn, 23 – 25 May 2018, (Münster), 141 – 152.
- Von Schuler 1967 E. Von Schuler, Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof und Staatsbeamte, (Osnabrück), Biblio Verlag.
- Vural 2020 A. Vural, Alacahöyük Hitit İmparatorluk Dönemi Yerleşim Modeli ve Mimarisi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Kütahya).
- Yamada 1995 M. Yamada, "The Hittite Social Concept for 'Free' in the Light of the Emer Texts", AoF 22/2, 297 – 316.
- Yıldırım – Sipahi 2002 T. Yıldırım – T. Sipahi, "2001 Yılı Yörüklü/Hüseyinde Tepesi Kazısı", 27 – 31 Mayıs 2002, (Ankara), 259 – 266.
- Yiğit 2002a T. Yiğit, "Hitit Çivi Yazılı Metinlerde Dericiler", AÜ Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi 42, 211 – 219.
- Yiğit 2002b T. Yiğit, "Hitit Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar", Tarih İncelemeleri Dergisi 17/2, 79 – 84.

LEVHALAR LİSTESİ

Harita 1: Hitit Dönemi Anadolu'su. (Turgut 2013: Harita 5).

Harita 2: Çalışmada Yer Verilen Hitit Merkezlerinin Konumu. (Turgut 2013: Harita 3).

Harita 3: Bazı Hitit Kentlerinin Birbirine Olan Uzaklığı. (Atila 2018: Harita 4).

Harita 4: Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutların Yer Aldığı Bazı Kentlerin Haritada Görünümü. (Sevin 2003: 136).

Çizim 1: Çatalhöyük VIA Yerleşim Planı. (Aydın 2000: Şekil 2.2a).

Çizim 2: Anadolu Yerleşim Planının Görüldüğü Bazı Yerleşim Planları. (Fidan 2013: Levha 1: 1-2-3).

Çizim 3: Troia'dan Megaron Formlu Konut Planları. (Naumann 1975: Resim 454).

Çizim 4: Alacahöyük (Tbk V) İlk Tunç Çağı Konut Planları. (Aydın 2000: Şekil 4.7).

Çizim 5: Kültepe'de 4. Mahallede Yer Alan "Şupi-aşhu" Konutunun Planda Görünümü. (Özgüç 1986: Plan 4).

Çizim 6: "Şupi-aşhu" Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Özgüç 1986: Levha 16/a).

Çizim 7: Boğazköy Aşağı Şehir'de Yer Alan Karum Mahallesi ve Tüccar Konutlarının Planda Görünümü. (Seeher 2022: Figür 6).

Çizim 8: Aşağı Şehir'de Yer Alan Tüccar Konutlarının Genel Planı. (Macqueen 2001: Resim 54).

Çizim 9: Aşağı Şehir'de Yer Alan Tüccar Konutlarının Bulunduğu Bir Mahalle ve Buluntuların Planda Görünümü. (Schachner 2019: Resim 19).

Çizim 10: Boğazköy (Hattuša) Kent Planı. (Mielke 2011: Figür 1).

Çizim 11: Boğazköy Aşağı Şehir'de Yer Alan Tapınak I ve Kuzeybatısında Yer Alan Konutların Genel Planı. (Schachner 2019: Resim 85).

Çizim 12: Tapınak I'in Kuzeybatısında Yer Alan Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutların Planda Görünümü. (Schachner 2019: Resim 85).

Çizim 13: Aşağı Şehir'de Yer Alan "Konut 2" Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Schachner 2019: Resim 117).

Çizim 14: Aşağı Şehir'de Yer Alan "Konut 4" Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Schachner 2019: Resim 85).

Çizim 15: Alacahöyük Kent Planı. (Mielke 2011: Figür 2).

- Çizim 16:** Alacahöyük Kent Planında Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutların Görünümü. (Mielke 2011: Figür 2).
- Çizim 17:** Alacahöyük “e” Yapısı Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Koşay – Akok 1966: Levha 87).
- Çizim 18:** Alacahöyük “a” Yapısı Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Koşay – Akok 1966: Levha 87).
- Çizim 19:** Alacahöyük En Büyük Konut Yapısı Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Mielke 2011: Figür 2).
- Çizim 20:** Maşat Höyük Kent Planı ve Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konutların Planda Görünümü. (Atıla 2018: Plan 7).
- Çizim 21:** Maşat Höyük Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konut Yapısı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Özgüç 1982: Plan 11).
- Çizim 22:** Alishar Kent Planında Konutların Görünümü. (Schmidt 1929: Figür 21).
- Çizim 23:** Alishar Doğu Yamaçta Yer Alan Konut Planları. (Schmidt 1929: Figür 94).
- Çizim 24:** Alishar B Yapısı Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Schmidt 1929: Figür 94).
- Çizim 25:** Hüseyinde’de Yer Alan Konutların Planları. (Yıldırım-Sipahi 2002: Çizim 2).
- Çizim 26:** Hüseyinde III Numaralı Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Yıldırım-Sipahi 2002: Çizim 2).
- Çizim 27:** Hüseyinde IV Numaralı Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Yıldırım-Sipahi 2002: Çizim 2).
- Çizim 28:** Boyalı Höyük Yerel Yönetici Konutunun (?) Planda Görünümü. (Sipahi 2013: Figür 6).
- Çizim 29:** Tapınak I’in Kuzeybatısında Yer Alan Koridorlu Konutların Planda Görünümü. (Schachner 2019: Resim 85).
- Çizim 30:** Aşağı Şehir’de Yer Alan “Konut 1” Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Schachner 2019: Resim 117).
- Çizim 31:** Aşağı Şehir’de Yer Alan “Konut 1” ve “Konut 7” Konutlarının Plan Üzerinde Yakından Görünümü. (Seeher 2022: Figür 6).
- Çizim 32:** Aşağı Şehir’de Yer Alan “Konut 7” Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Schachner 2019: Resim 117).

- Çizim 33:** Aşağı Şehir’de Yer Alan “Konut 22” Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Turgut 2013: Çizim 40).
- Çizim 34:** Aşağı Şehir’de Yer Alan “Konut 9” Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Turgut 2013: Çizim 40).
- Çizim 35:** Alacahöyük Kent Planında Koridorlu Konutların Görünümü. (Mielke 2011: Figür 2).
- Çizim 36:** Alacahöyük “f” Yapısı Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Mielke 2011: Figür 2).
- Çizim 37:** Kuşaklı Kent Planı. (Mielke 2011: Figür 3).
- Çizim 38:** Kuşaklı Batı Yamaç Planında “Haus 2” Konutunun Görünümü. (Turgut 2013: Plan 14).
- Çizim 39:** Batı Yamaç Planında “Konut 2” Konutunun Planı. (Turgut 2013: Plan 14).
- Çizim 40:** “GAL ^{LU}MEŞEDİ” Konutunun Plandaki Konumu. (Schachner 2019: Resim 33).
- Çizim 41:** “GAL ^{LU}MEŞEDİ” Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Schachner 2010: Resim 2).
- Çizim 42:** Kuşaklı’da Yer Alan “A Binası” Planda Görünümü. (Mielke 2011: Figür 3).
- Çizim 43:** Kuşaklı’da Yer Alan “A Binası” Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Mielke 2011: Figür 3).
- Çizim 44:** Boğazköy Yukarı Şehir’de Yer Alan Tapınak Mahallesi. (Schachner 2009: Abb. 2).
- Çizim 45:** Yukarı Şehir Tapınak Mahaltesinde Yer Alan Tapınak ve Konutların Planları. (Dürr 2014: Abb. 126).
- Çizim 46:** Tapınak Mahaltesinde Ortaya Çıkarılan Çömlekçi Atölyelerinin Planda Görünümü. (Schachner 2022: Figür 19).
- Çizim 47:** Tapınak Mahaltesinde Yer Alan “Konut 2” Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Dürr 2014: Abb. 126).
- Çizim 48:** Tapınak Mahaltesinde Yer Alan “Konut 21” Konut Planı. Çizim: B. H. Uğurlu/ Yazar. (Dürr 2014: Abb. 126).
- Resim 1:** Dünya’nın Bilinen İlk Ticari Ambargo Antlaşması, Šaušgamuva Antlaşması. <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hitit-devletinde-ticaret> (12.03.2022).

Resim 2: Hitit Dönemi'nde Ticarete Kullanılan Bir Ağırlık.

<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hitit-devletinde-ticaret> (12.03.2022).

Resim 3: Çayönü Yuvarlak Planlı Yapı Örneği. (Sevin 2003: 44).

Resim 4: Çayönü Dikdörtgen Planlı Geniş Odalı Yapı Örneği. (Tuğaç 2021: Şekil 1).

Resim 5: Demircihöyük'te Yer Alan Konutların 3B Görünümü. (Sevin 2003: 101).

Resim 6: Alacahöyük İlk Tunç Çağı Konutları 3B Görünümü.

Resim 7: Kültepe'de 4. Mahallede Yer Alan "Şupi-aşhu" Konutunun Girişi. (Özgüç 1986: Levha 28/2).

Resim 8: Kültepe'de 4. Mahallede Yer Alan "Şupi-aşhu" Konutu 3B Görünümü.

Resim 9: "Şupi-aşhu" Konutu 3 Numaralı Fırın Odasının Görünümü. (Özgüç 1986: Levha 30/1).

Resim 10: "Şupi-aşhu" Konutu 5 Numaralı Merkezi Mekânın (Avlunun) Görünümü. (Özgüç 1986: Levha: 32/1).

Resim 11: Aşağı Şehir'de Yer Alan Tüccar Konutlarında Ortaya Çıkarılan Çivi Yazılı Tablet Örnekleri. (Schachner Resim 21/c-d).

Resim 12: Boğazköy'deki Taş Ocağı. (Naumann 1975: Resim 18 – 19).

Resim 13: Boğazköy Sarıkale'den Günümüze Kadar Korunmuş Kerpiç Duvar Kalıntısı. (Seeher 2007: Resim 19/a).

Resim 14: Boğazköy Poternli Sur'un Arkasındaki Tahıl Silosundan Kerpiç Örneği. (Seeher 2007: Resim 19/c).

Resim 15: Bitik Vazosu Kutsal Evlilik Sahnesi.

<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hititlerde-kadin> (14.04.2022).

Resim 16: Boğazköy Oda 17 ve 18'i Birbirine Bağlayan Kapı Döşesindeki Zıvana Delikleri. (Seeher 2006: Resim 16).

Resim 17: Boğazköy Büyükkale D Yapısı Kuzey Yüzü Kırık Taş Duvar Örneği. (Naumann 1975: Resim 45).

Resim 18: Alacahöyük Mabet Yapısı Düzgün Yontma Taş Duvar Örneği. (Vural 2020: Resim 7).

Resim 19: Boğazköy Büyükkale Kule X-XI Arasındaki Duvar Bedeni Kesme Taş Duvar Örneği. (Naumann 1975: Resim 54).

Resim 20: Alacahöyük Mabet Avlu Kapısı Mil Yatağı. (Koşay – Akok 1966: Levha 82).

- Resim 21:** Boğazköy Tapınak I Kuzeydoğu Magazinleri Monolit Eşik Taşları. (Darga 1985: Levha 13/b).
- Resim 22:** Boğazköy Tapınak I'deki Oda I Pencere Yapısı. (Naumann 1975: Resim 221).
- Resim 23:** Alacahöyük'teki Küçük Yapı Tipleri Rekonstrüksiyonu Düz Dam Örneği. (Koşay – Akok 1966: Levha 87).
- Resim 24:** Alishar'dan Ocak Örneği. (Turgut 2013: Resim 28).
- Resim 25:** Aşağı Şehir'de Yer Alan “Konut 2” Konutu 3B Görünümü.
- Resim 26:** Aşağı Şehir'de Yer Alan “Konut 4” Konutu 3B Görünümü.
- Resim 27:** Alacahöyük “e” Yapısı 3B Görünümü.
- Resim 28:** Alacahöyük “a” Yapısı 3B Görünümü.
- Resim 29:** Alacahöyük En Büyük Konut Yapısı 3B Görünümü.
- Resim 30:** Maşat Höyük Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konut Yapısı 3B Görünümü.
- Resim 31:** Maşat Höyük Merkezi Mekânlı (Avlulu) Konut Yapısı Duvar Kalınlığı. (Özgüç 1982: Levha 28/1).
- Resim 32:** Alishar “B” Binası 3B Görünümü.
- Resim 33:** Hüseyindede “III” Numaralı Konut 3B Görünümü.
- Resim 34:** Hüseyindede “IV” Numaralı Konut 3B Görünümü.
- Resim 35:** Çalışmada Yer Verilen Boğazköy Aşağı Şehir'deki Konutların Havadan Görünümü. (Schachner 2021: Abb. 67).
- Resim 36:** Aşağı Şehir'de Yer Alan “Konut 1” Konutu 3B Görünümü.
- Resim 37:** Aşağı Şehir'de Yer Alan “Konut 7” Konutu 3B Görünümü.
- Resim 38:** Aşağı Şehir'de Yer Alan “Konut 22” Konutu 3B Görünümü.
- Resim 39:** Aşağı Şehir'de Yer Alan “Konut 9” Konutu 3B Görünümü.
- Resim 40:** Alacahöyük “f” Yapısı 3B Görünümü.
- Resim 41:** Alacahöyük “f” Yapısı İki Katlı Olduğunu Gösteren Rekonstrüksiyon. (Koşay – Akok 1966: Levha 87).
- Resim 42:** Kuşaklı Batı Yamaç Planında “Konut 2” Konutunun 3B Görünümü.
- Resim 43:** Boğazköy Orta Plato'da Ortaya Çıkarılan “GAL^{LU}MEŞEDİ” Konutunun Görünümü. (Schachner 2009: Abb. 13).
- Resim 44:** MEŞEDİ komutanına yazılmış mektup. (Schachner 2010: Resim 3).
- Resim 45:** “GAL^{LU}MEŞEDİ” Konutunun 3B Görünümü.

Resim 46: “GAL^{LU}MEŞEDİ” Konutunda Fırın ve Kiler Odalarının Görünümü. (Schachner Abb. 13).

Resim 47: Kuşaklı’da Yer Alan “A Binası” 3B Görünümü.

Resim 48: Boğazköy Yukarı Şehir’de Yer Alan Tapınak Mahallesi’nin Havadan Görünümü. (Dürr 2014: Abb. 80/a).

Resim 49: Yukarı Şehir’de Yer Alan Tapınak Mahallesi’nin Rekonstrüksiyonu. (Dürr 2014: Taf. 37/a).

Resim 50: Yukarı Şehir’de Yer Alan Tapınak Mahallesi’ndeki Tapınaklar ve Konutların Görünümü. (Atıla 2018: Çizim 11).

Resim 51: Alacahöyük’te Ortaya Çıkarılan Banyo Teknesi (Yükseklik: 76 cm, genişlik: 73,5 cm). (Macqueen 1996: Abb. 59).

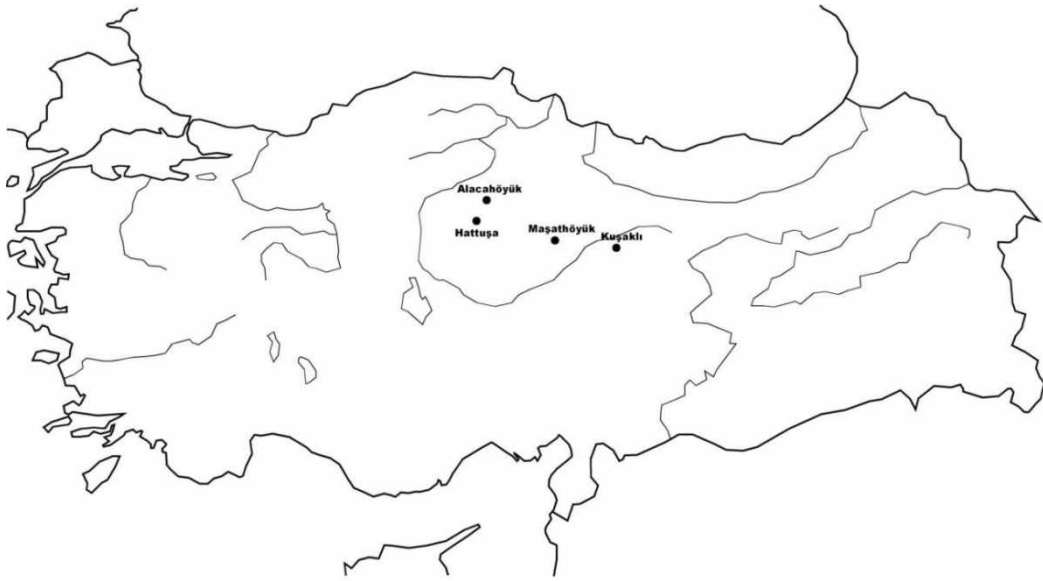
Tablo 1: Hitit Kralları Listesi.

Tablo 2: Hititlerde Hiyerarşik Sıralama.

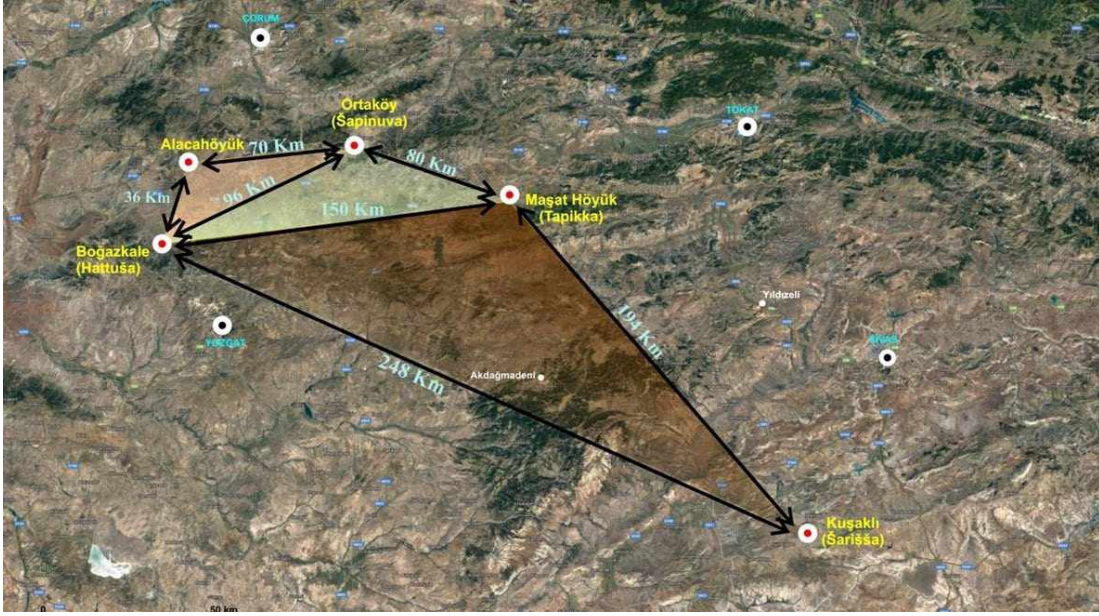
LEVHALAR

Harita 1

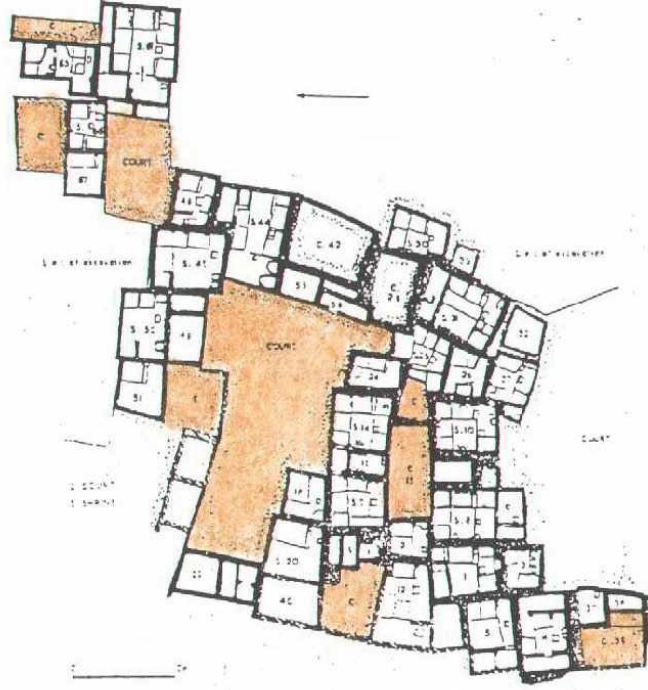
Harita 2

Harita 3

Harita 4

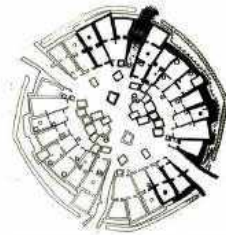

Çizim 1

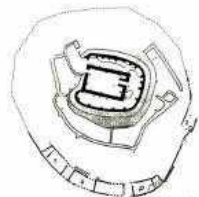
İTÇ'ye Geçiş ve İTÇ I Dönemi

1- Külliöbe

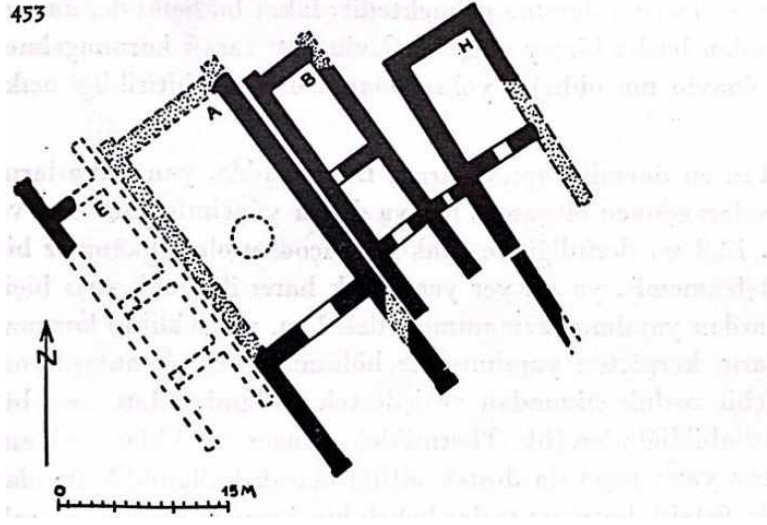

2- Demircihöyük (İTÇ I ve İTÇ II)

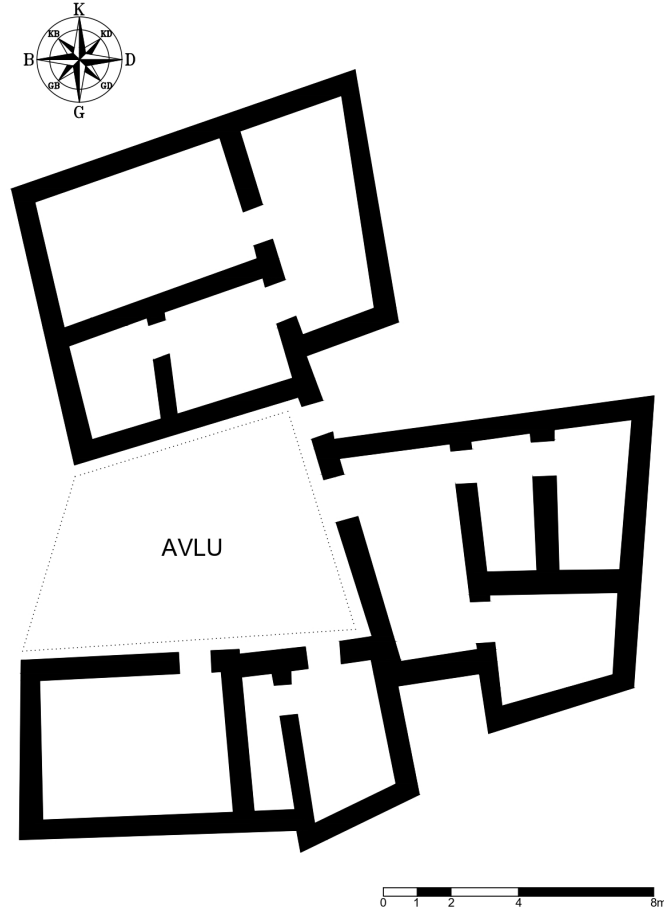

3- Karataş-Semayük

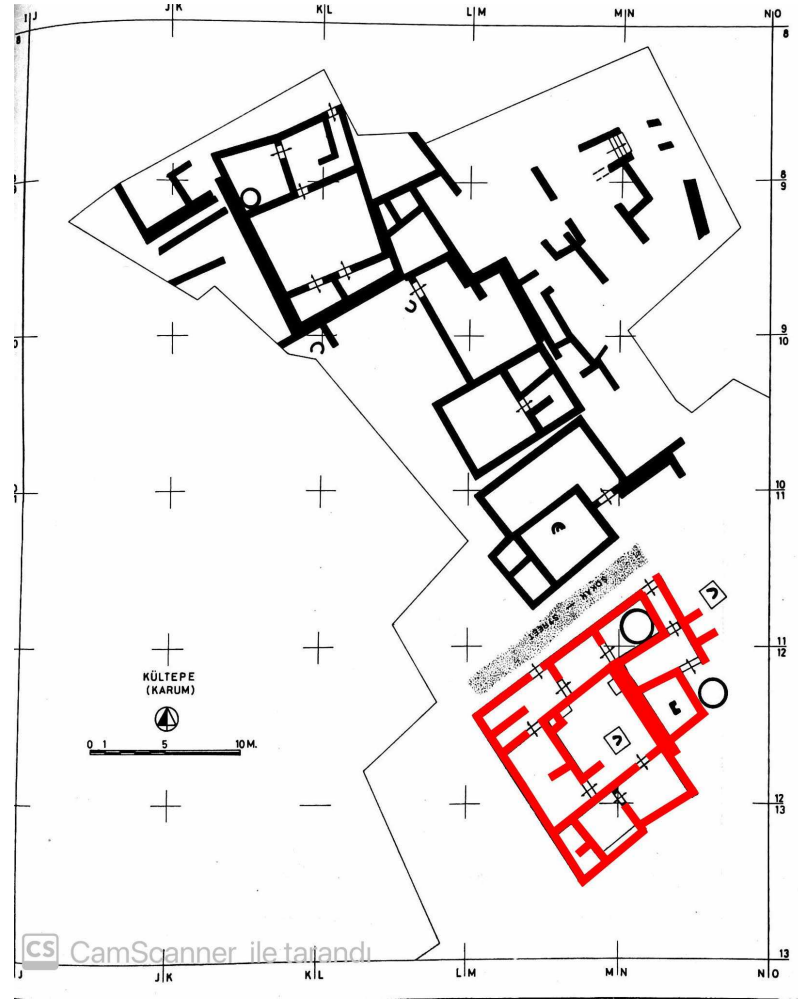
Çizim 2

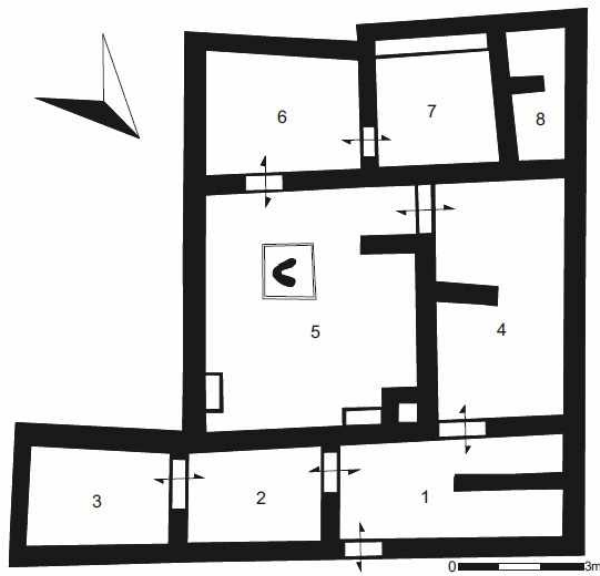
Çizim 3

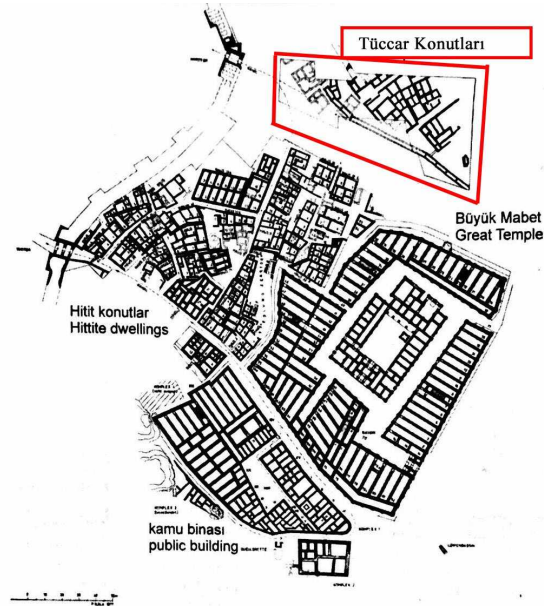
Çizim 4

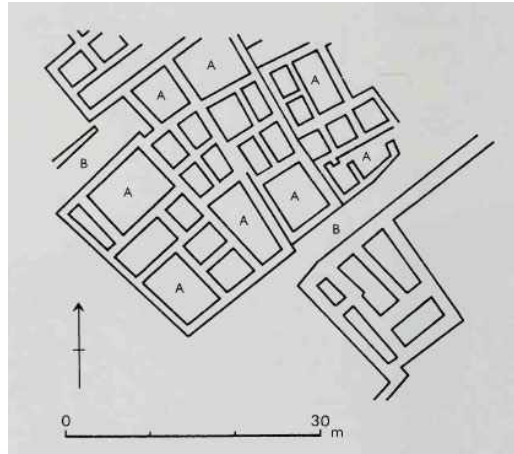
Çizim 5

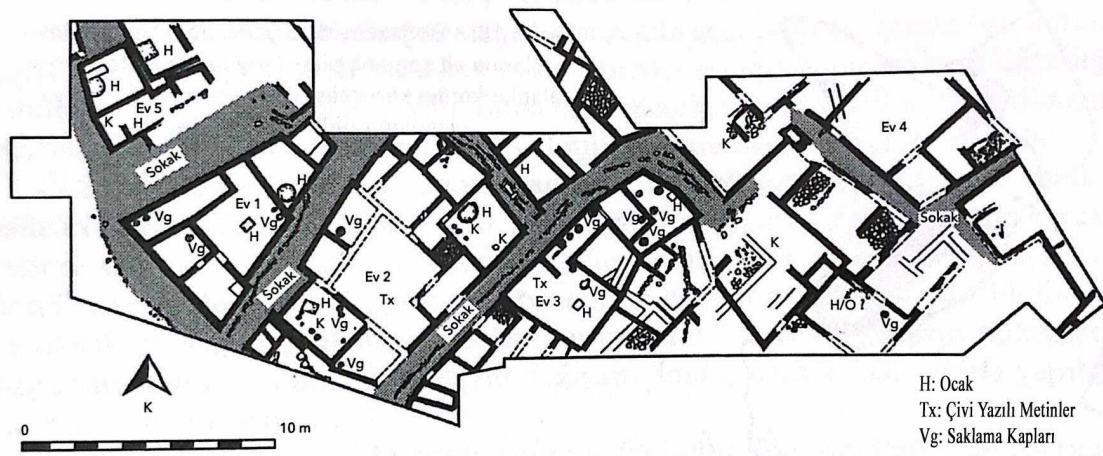
Çizim 6

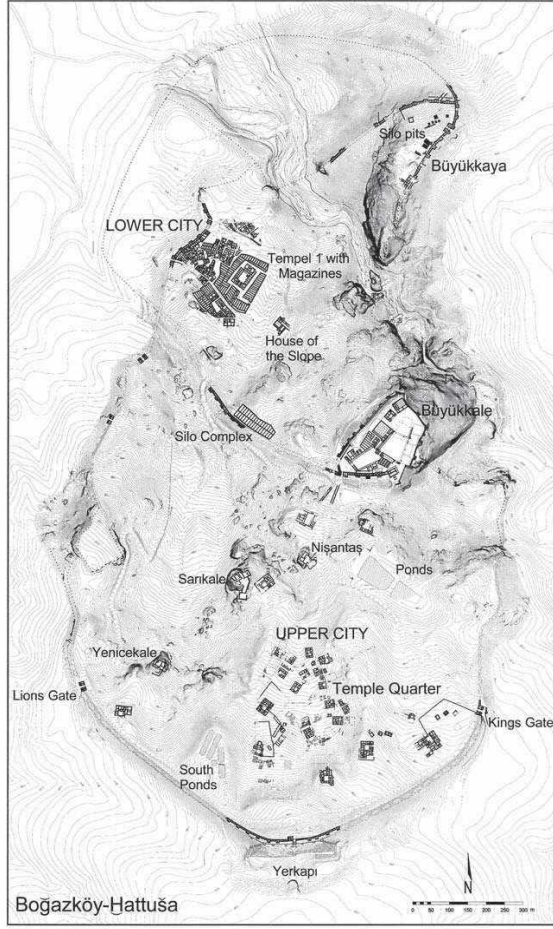
Çizim 7

Çizim 8

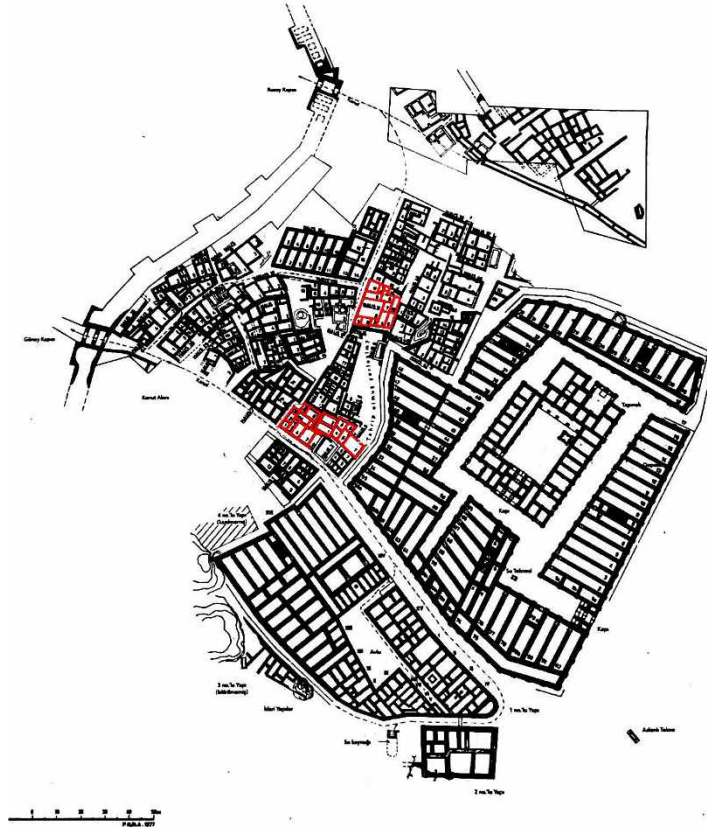
Çizim 9

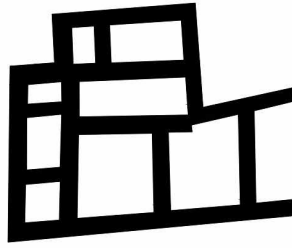
Çizim 10

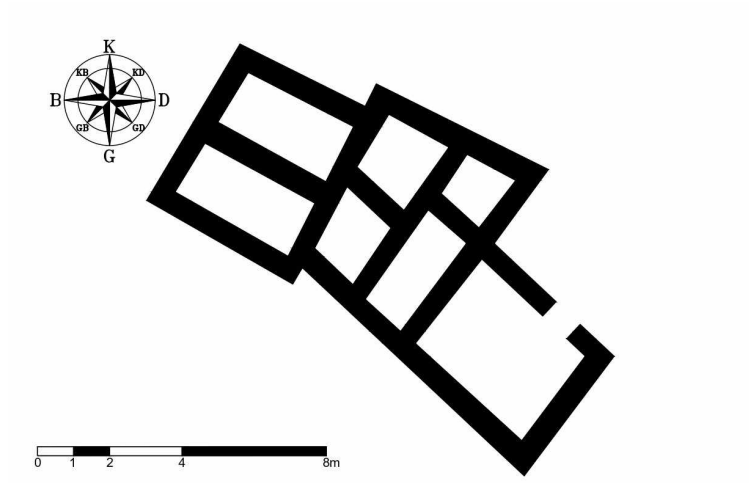
Çizim 11

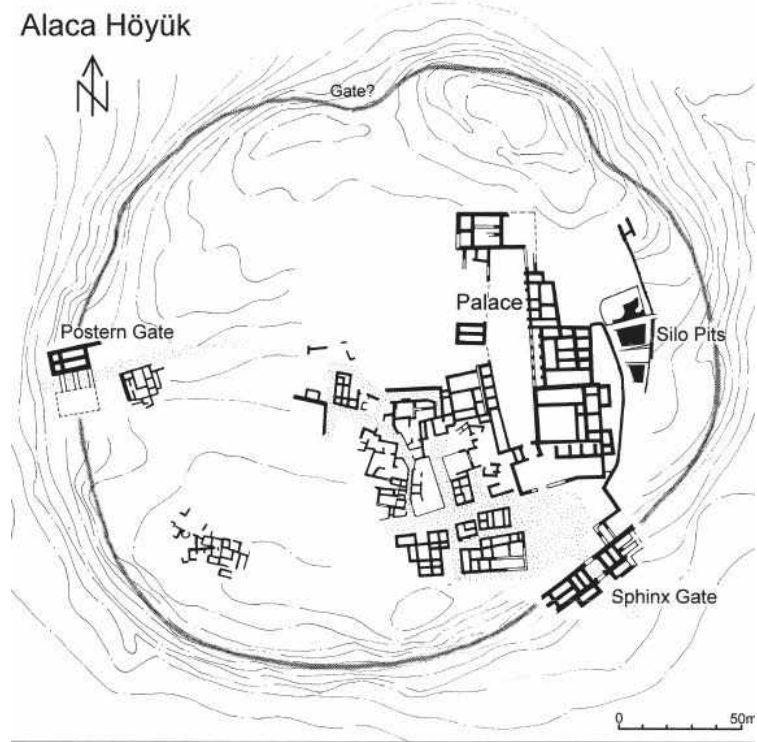
Çizim 12

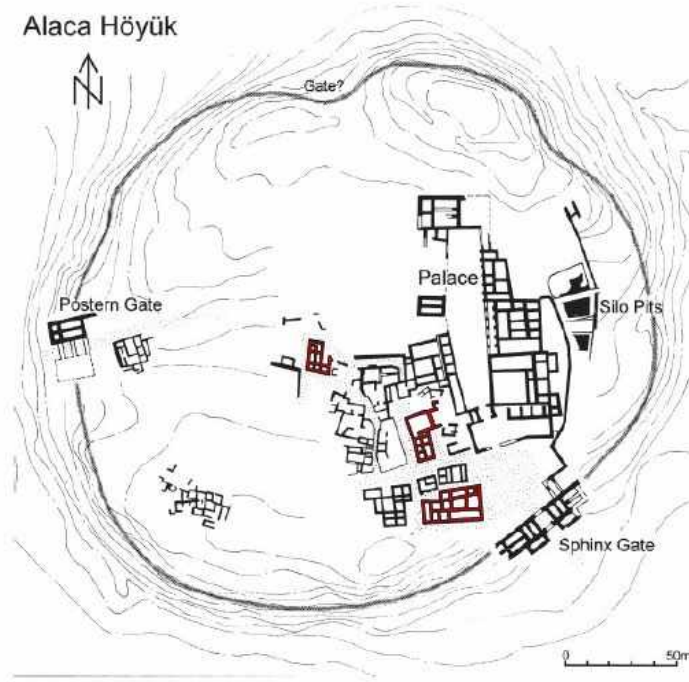
Çizim 13

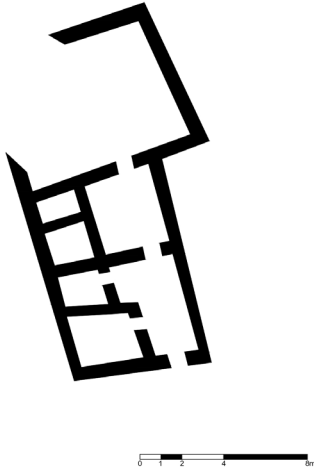
Çizim 14

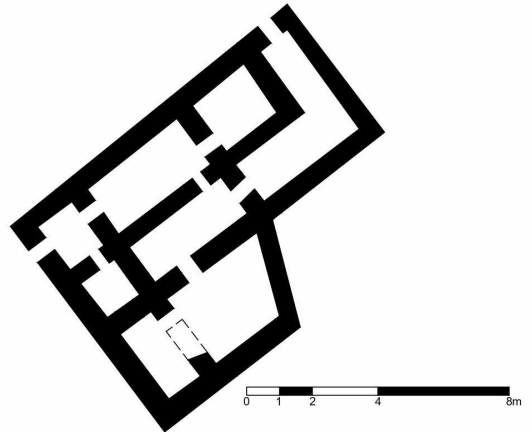
Çizim 15

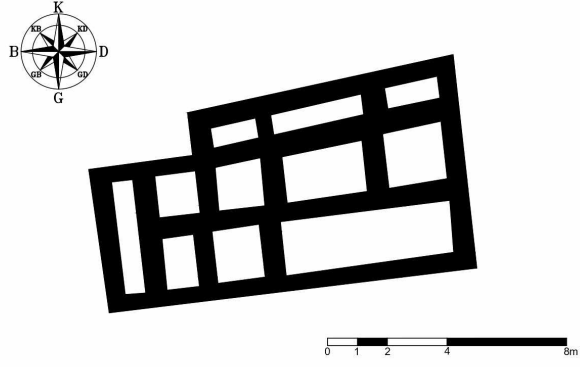
Çizim 16

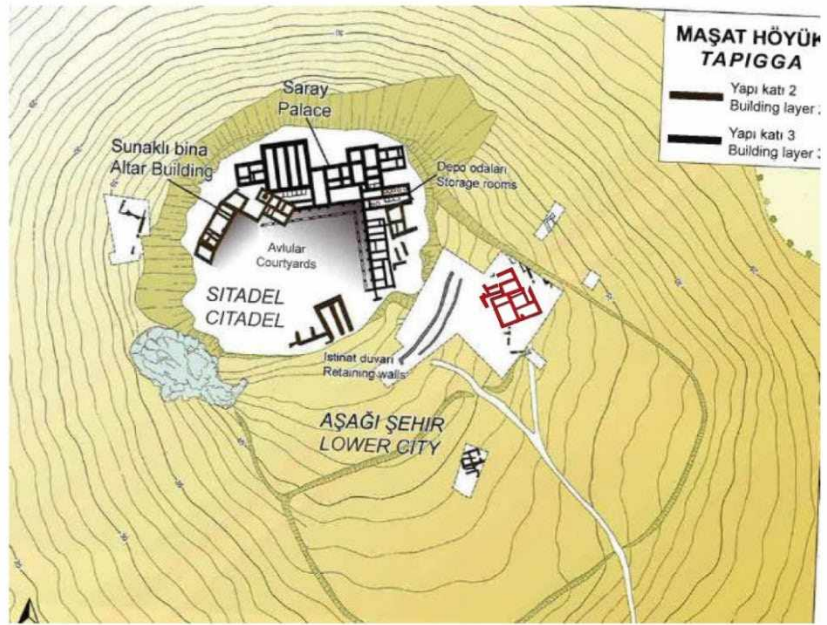
Çizim 17

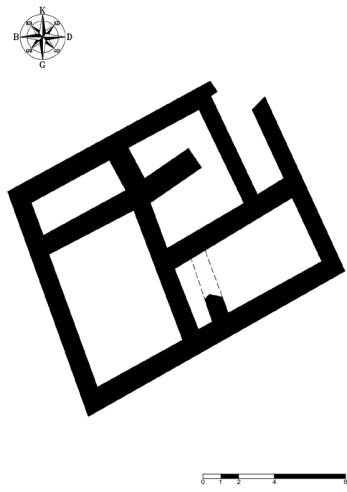
Çizim 18

Çizim 19

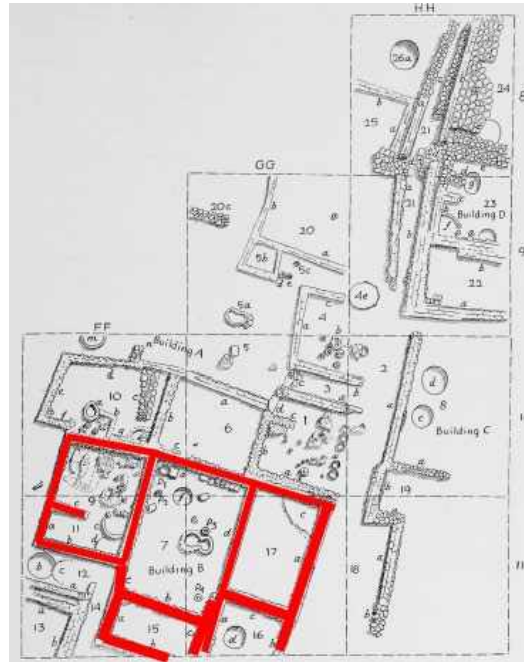
Çizim 20

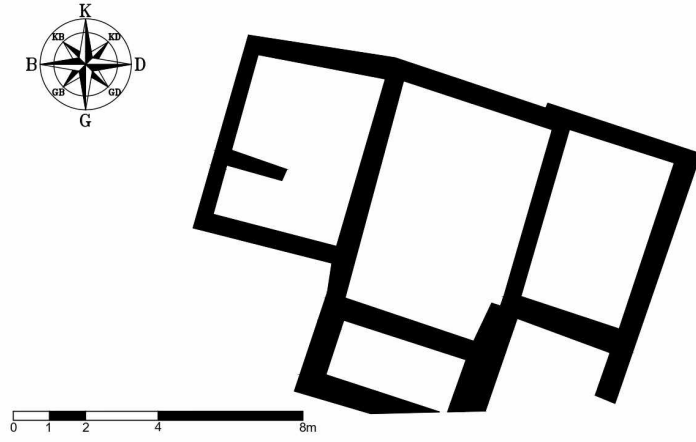
Çizim 21

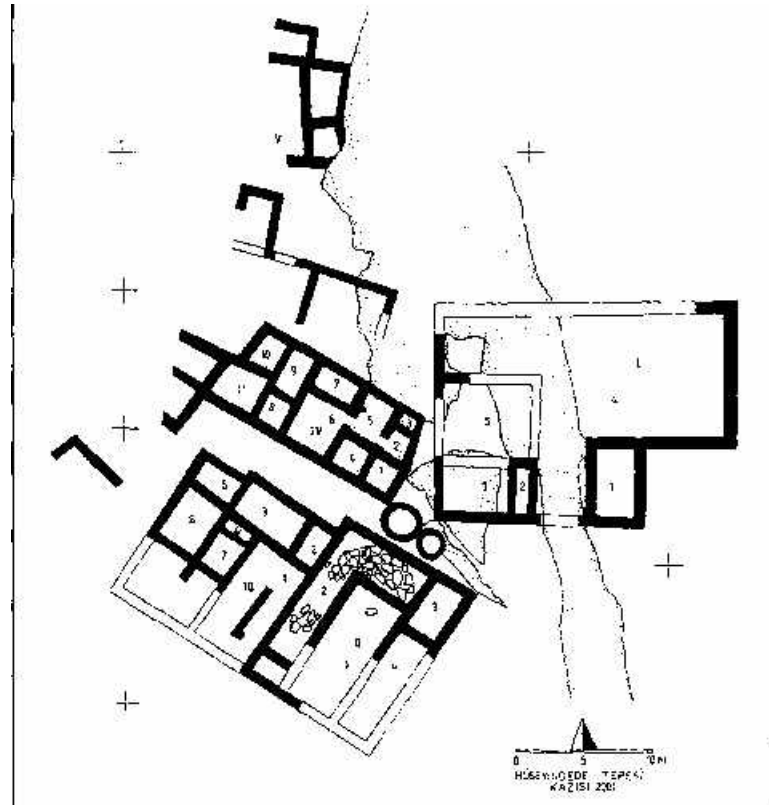
Çizim 22

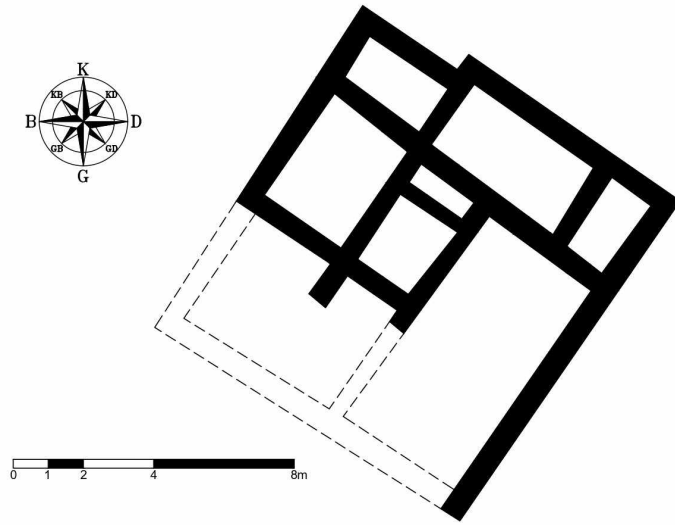
Çizim 23

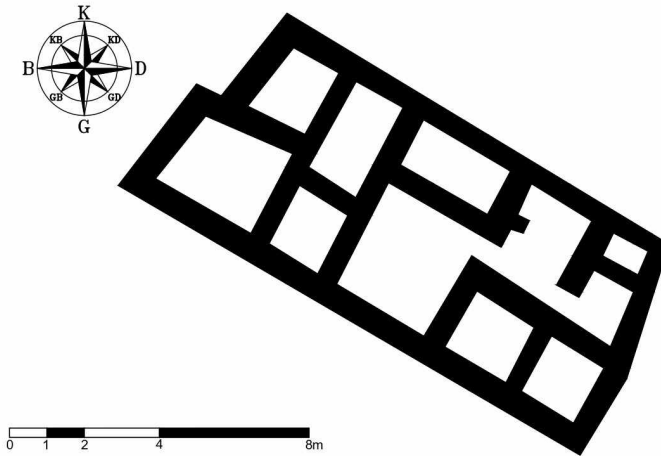
Çizim 24

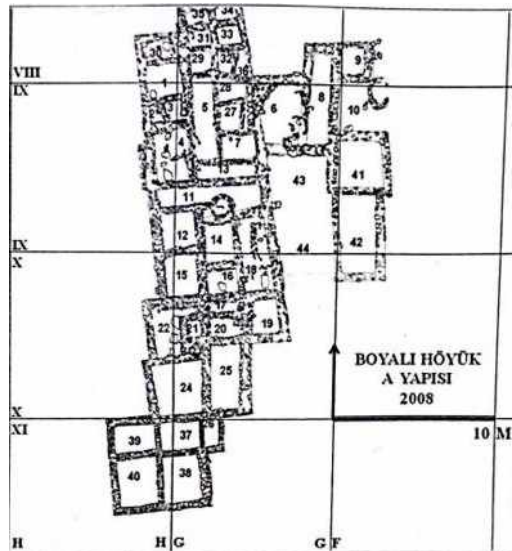
Çizim 25

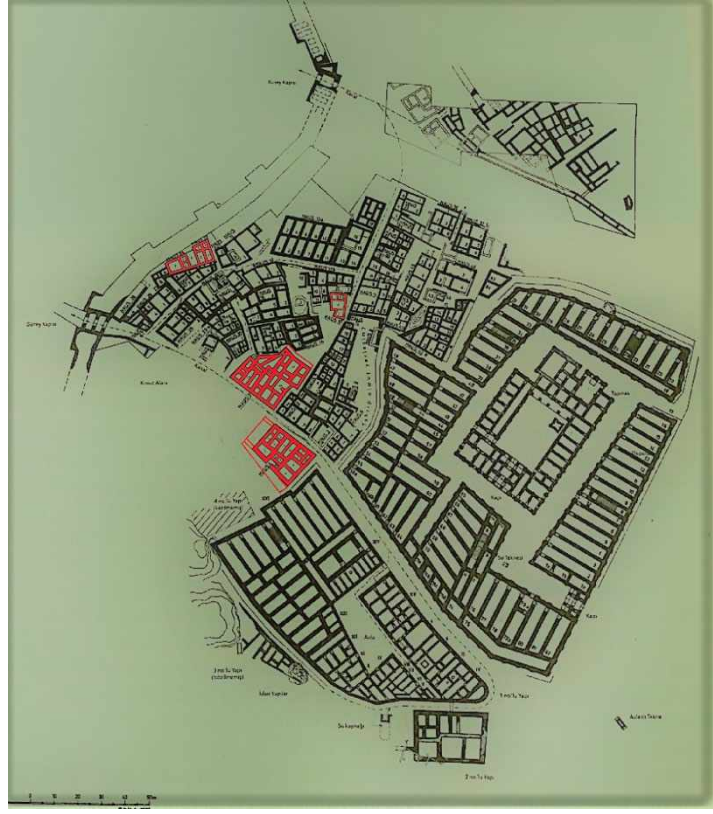
Çizim 26

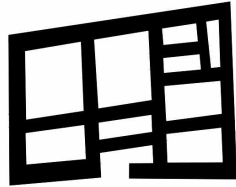
Çizim 27

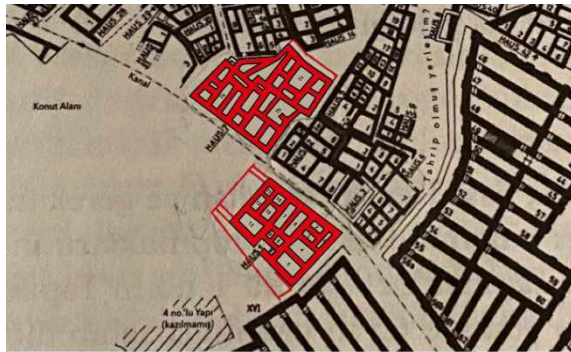
Çizim 28

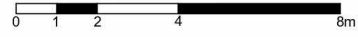
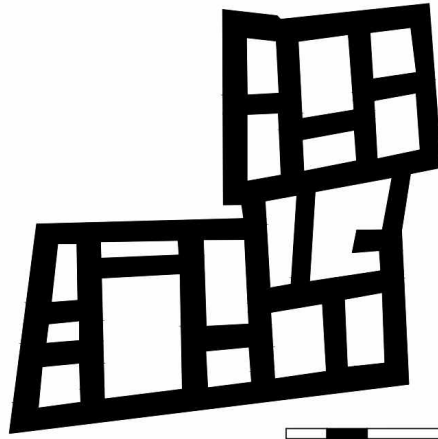
Çizim 29

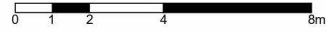
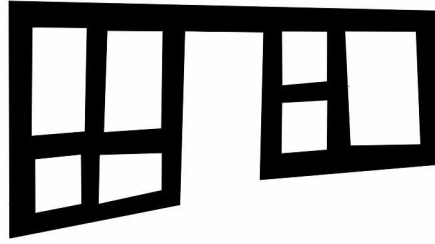
Çizim 30

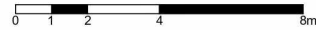
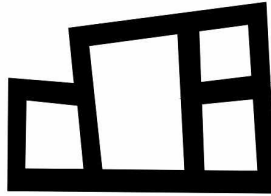
Çizim 31

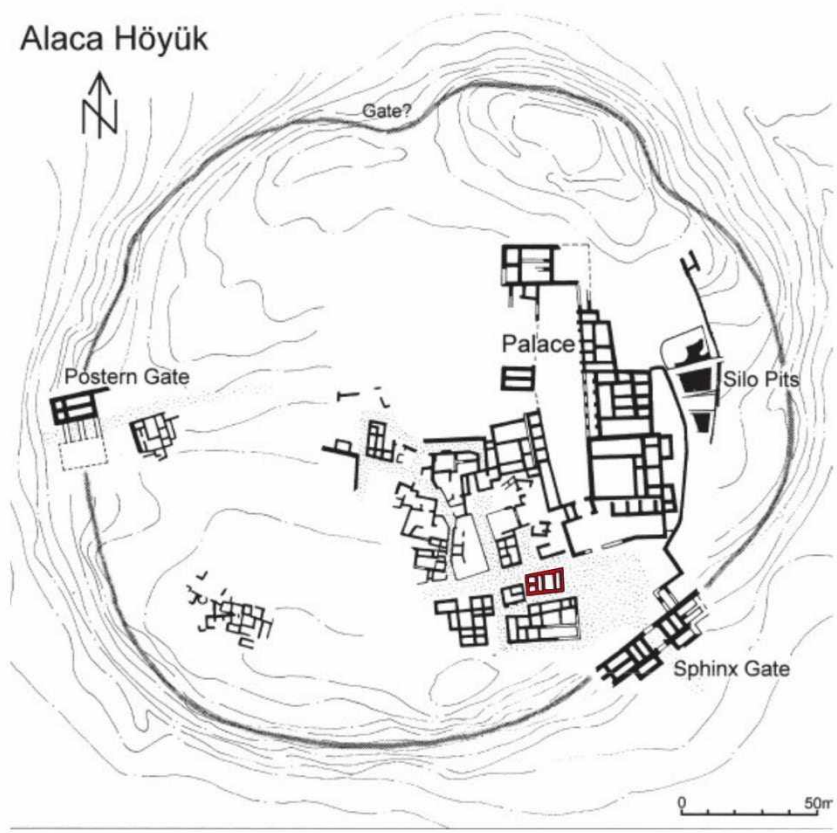
Çizim 32

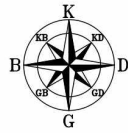
Çizim 33

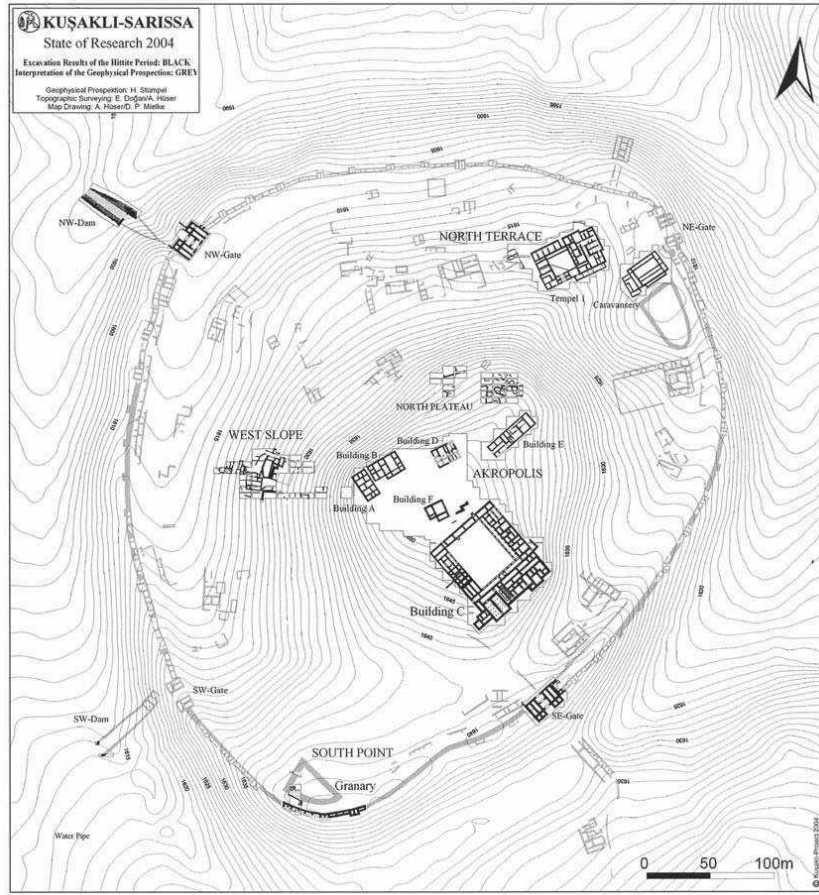
Çizim 34

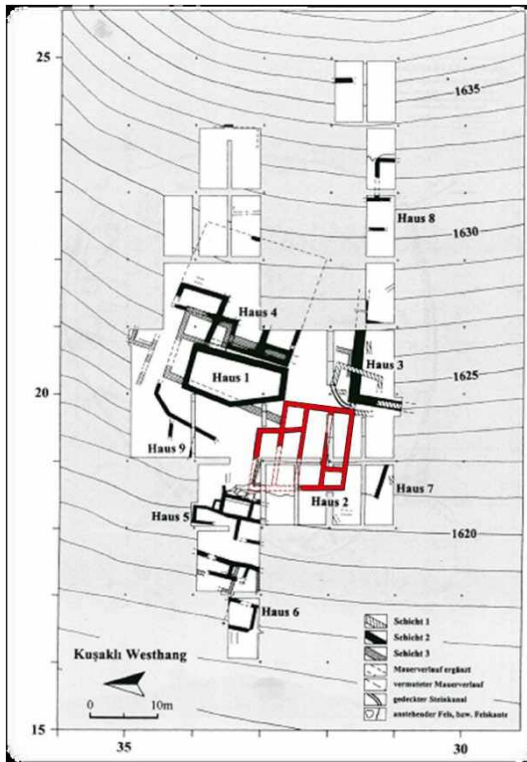
Çizim 35

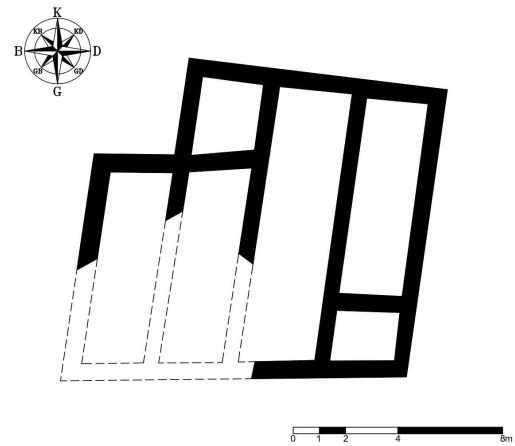
Çizim 36

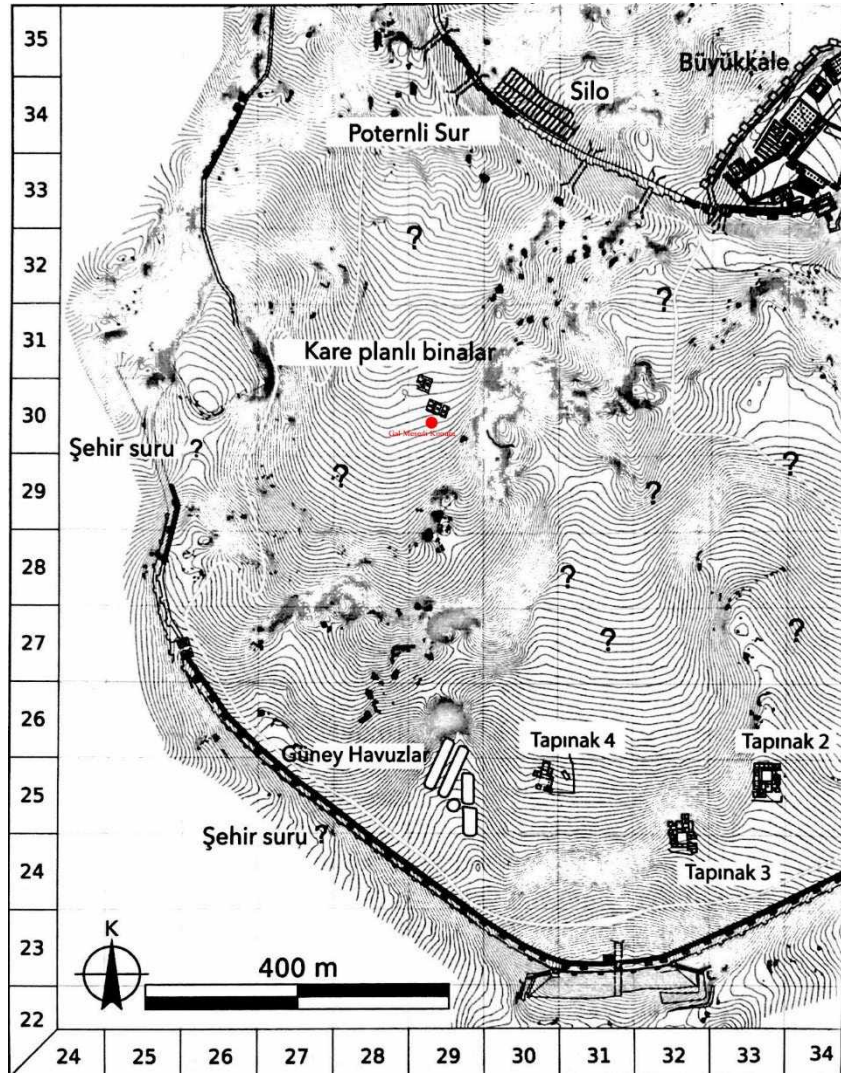
Çizim 37

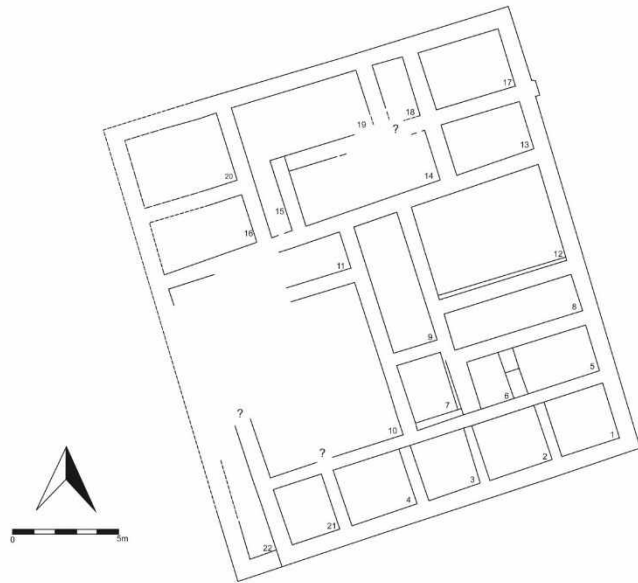
Çizim 38

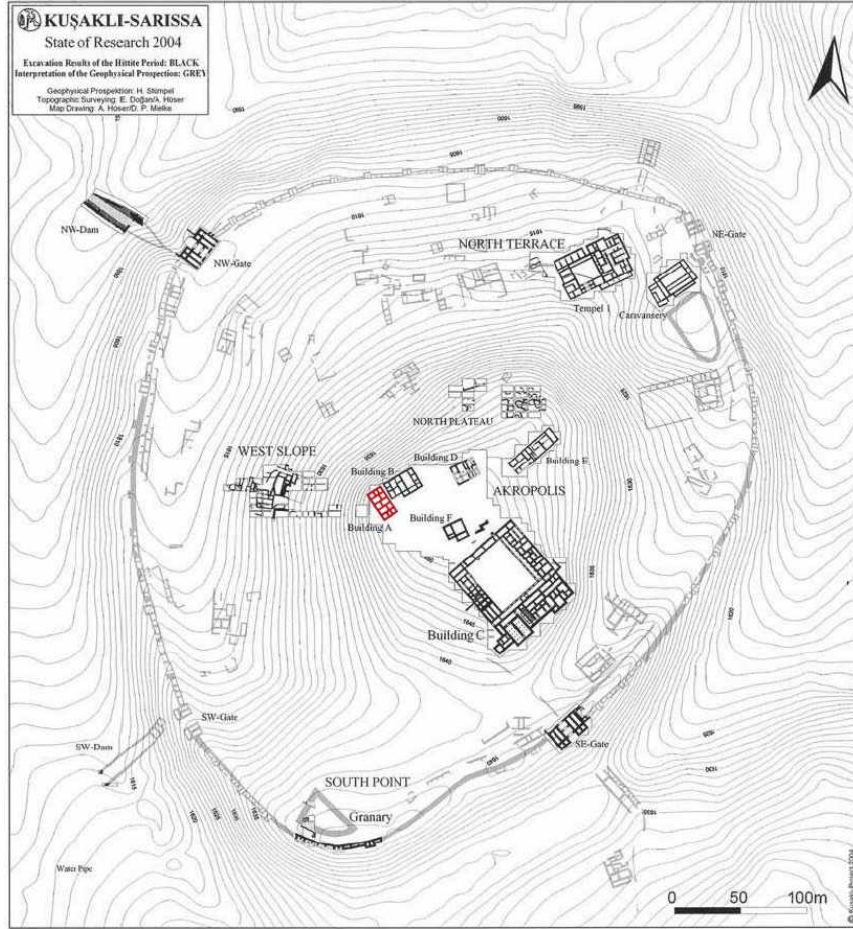
Çizim 39

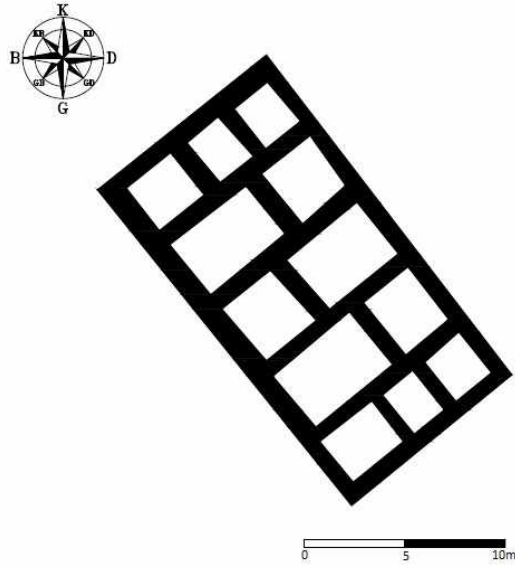
Çizim 40

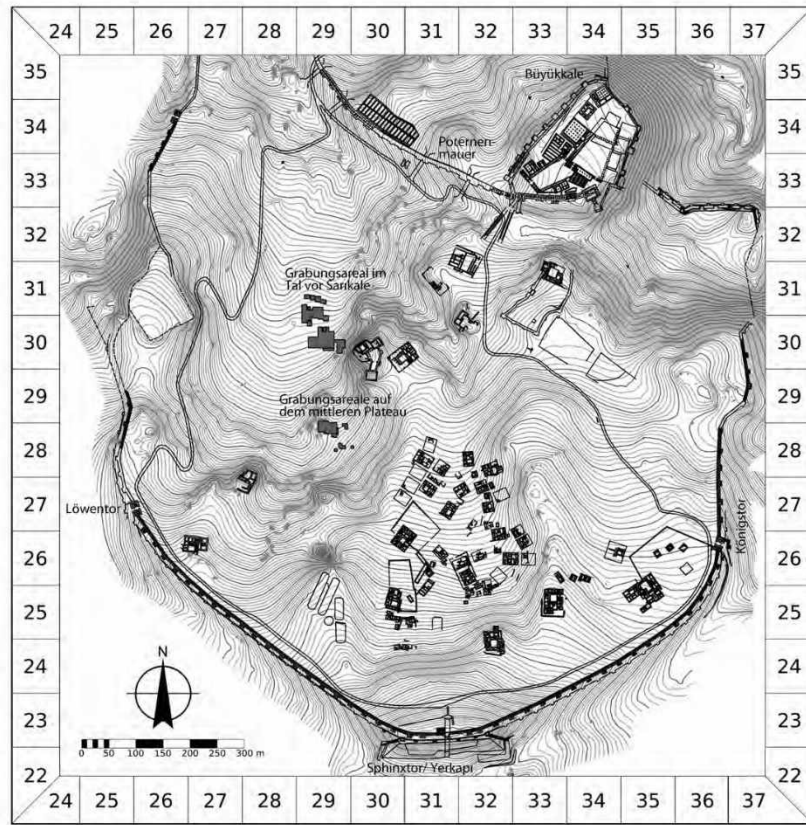
Çizim 41

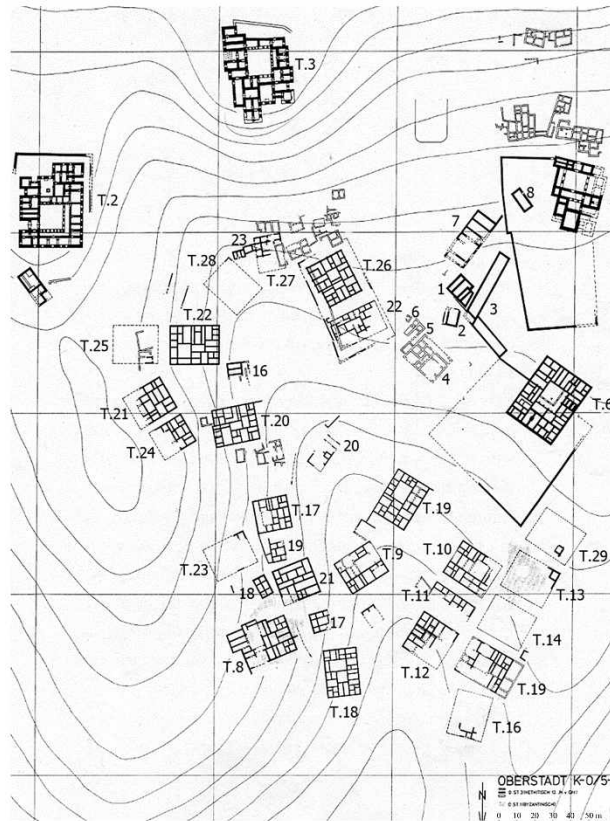
Çizim 42

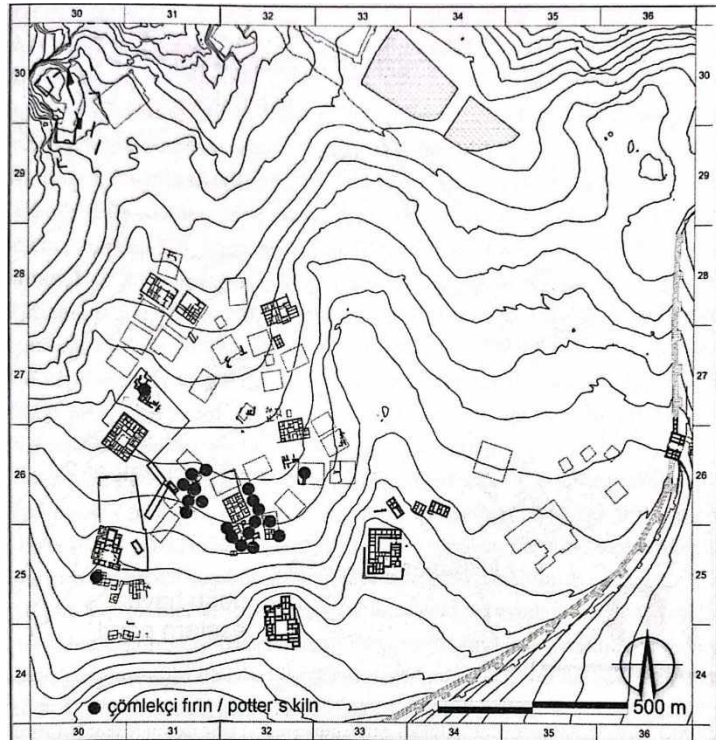
Çizim 43

Çizim 44

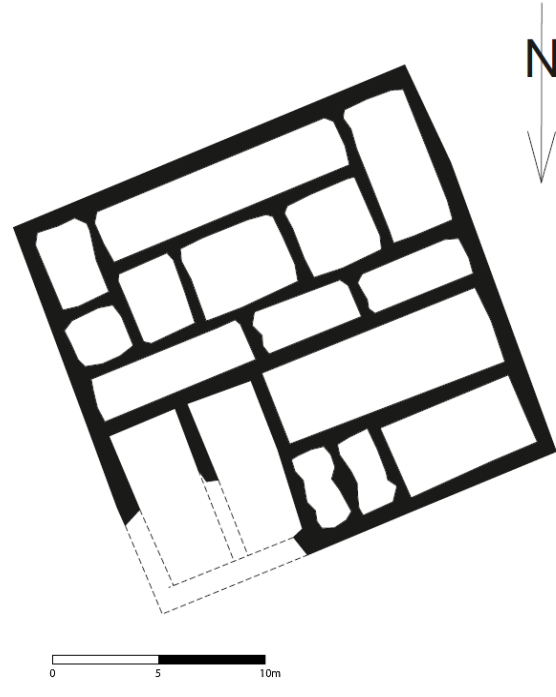
Çizim 45

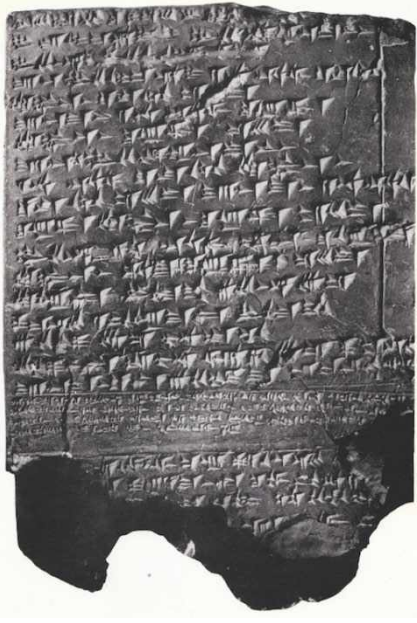
Çizim 46

Çizim 47

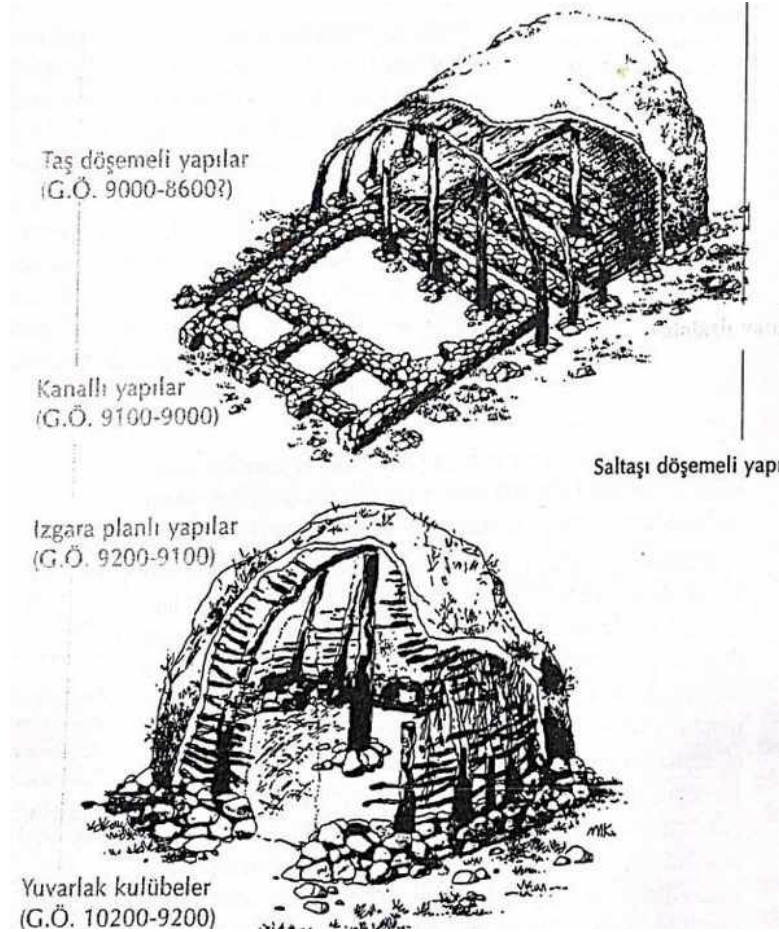
Çizim 48

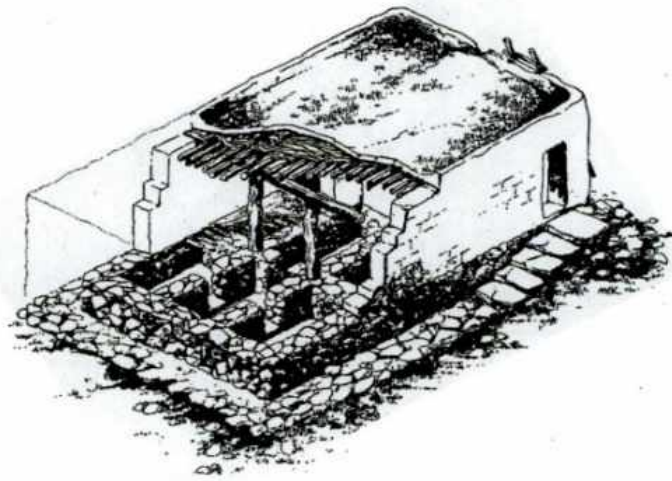
Resim 1

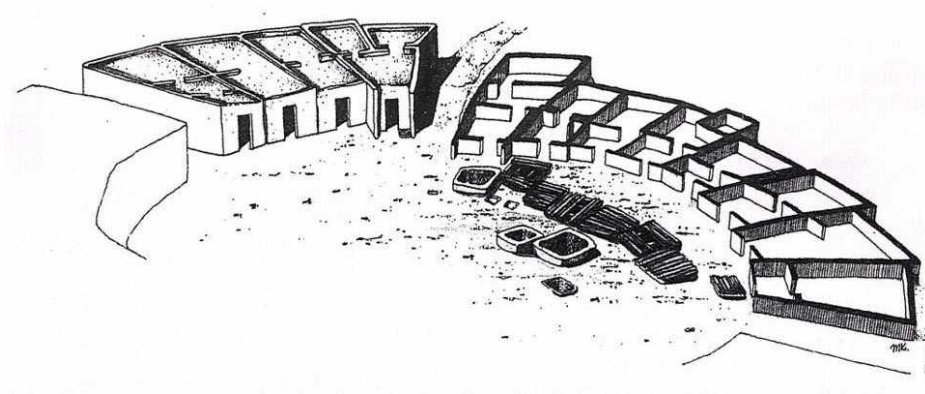
Resim 2

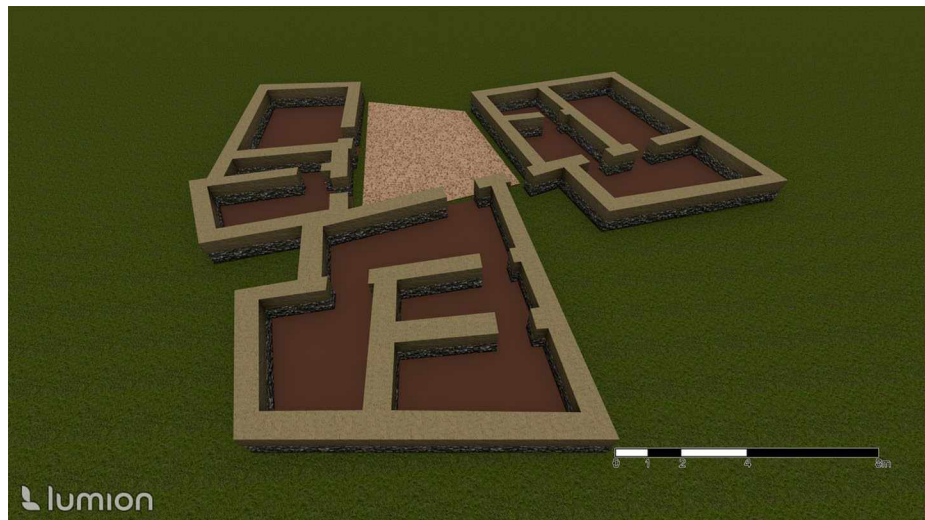
Resim 3

Resim 4

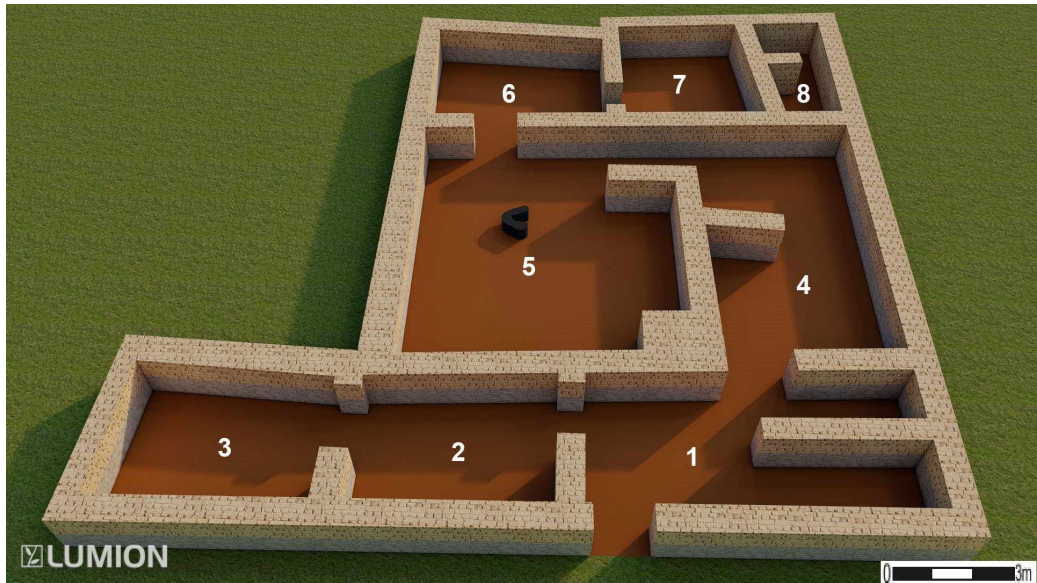
Resim 5

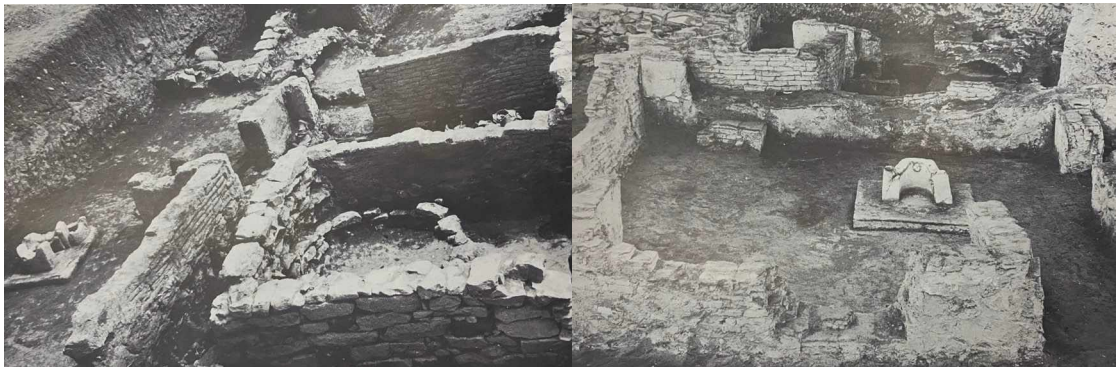
Resim 6

Resim 7

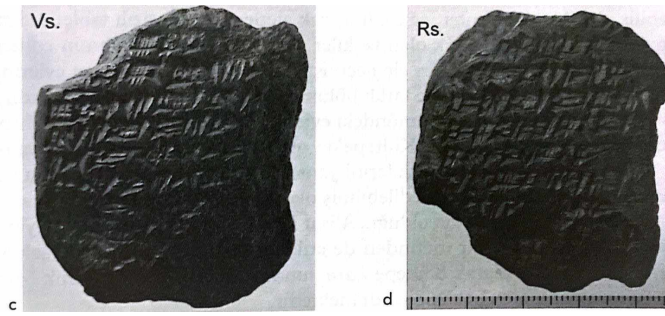

Resim 8

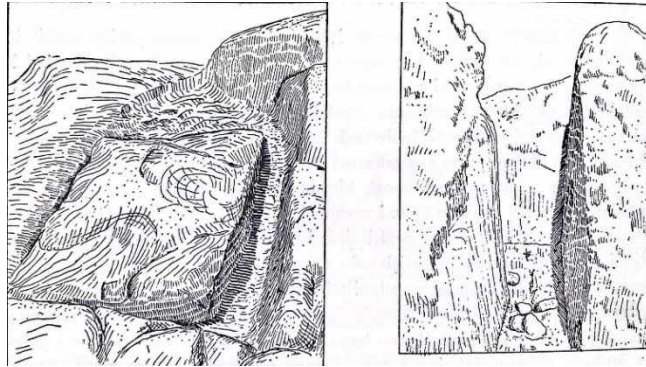

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

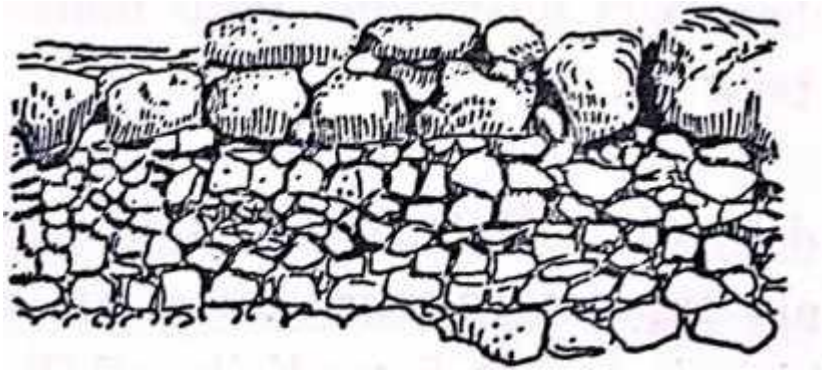
Resim 14

Resim 15

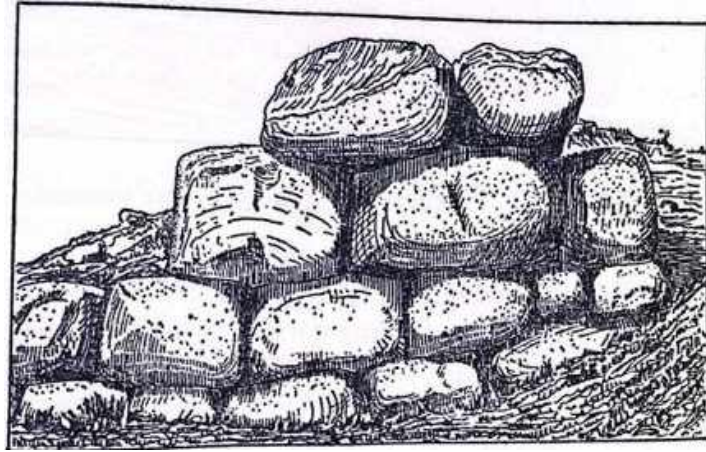
Resim 16

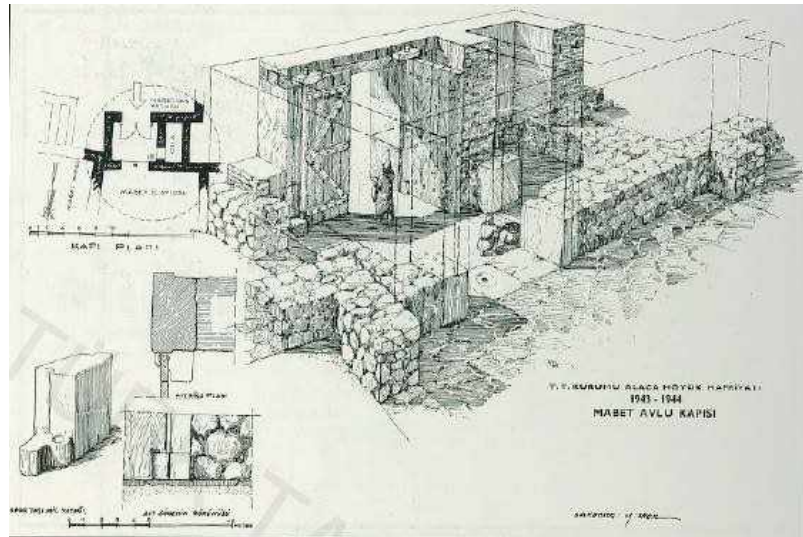
Resim 17

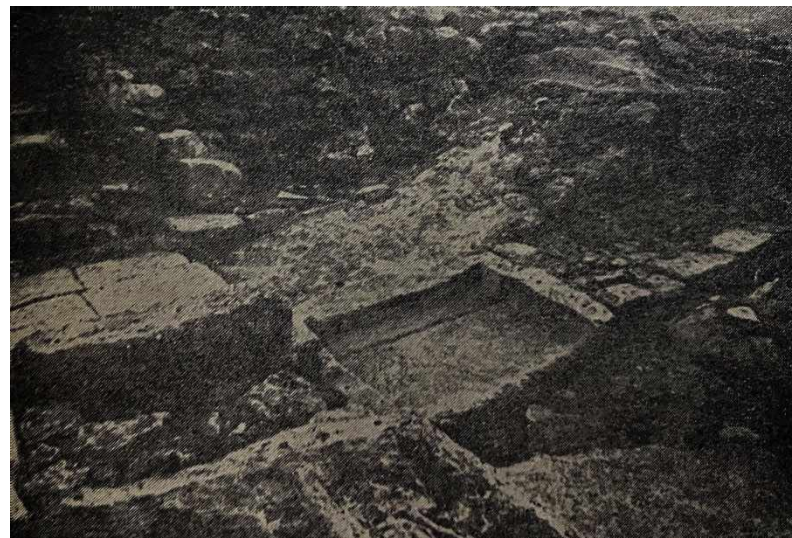
Resim 18

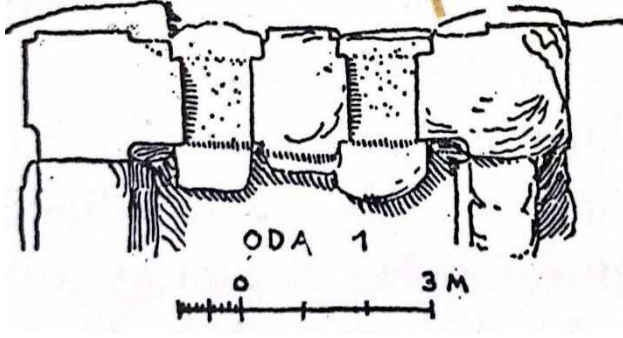
Resim 19

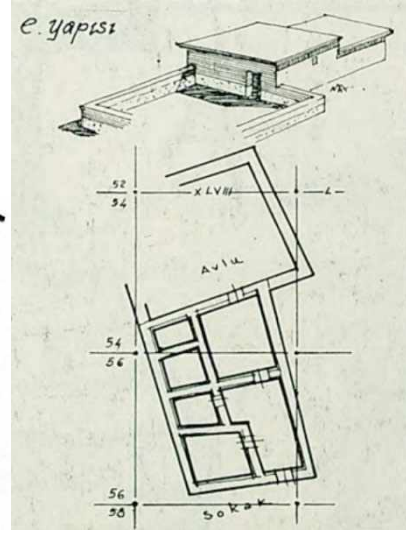
Resim 20

Resim 21

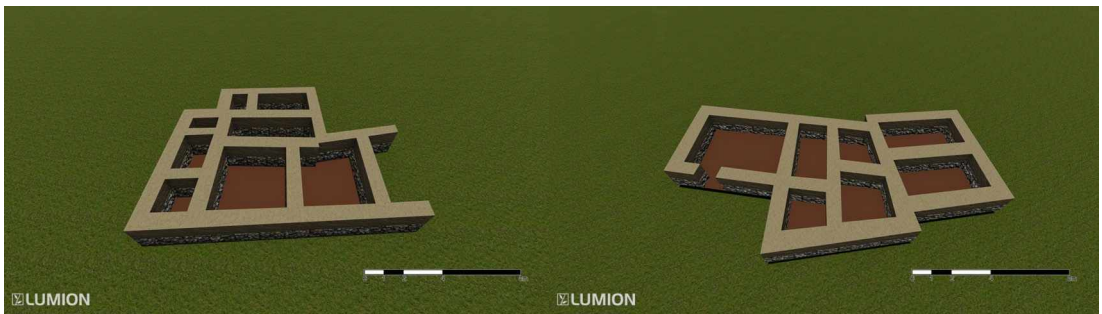
Resim 22

Resim 23

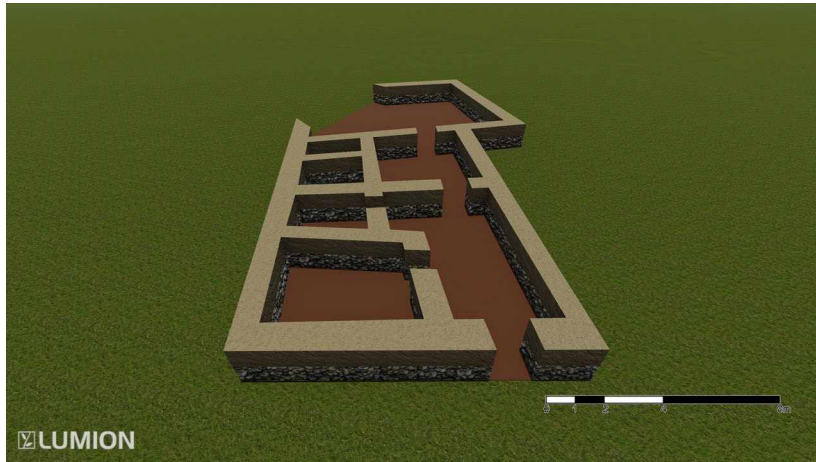

Resim 24

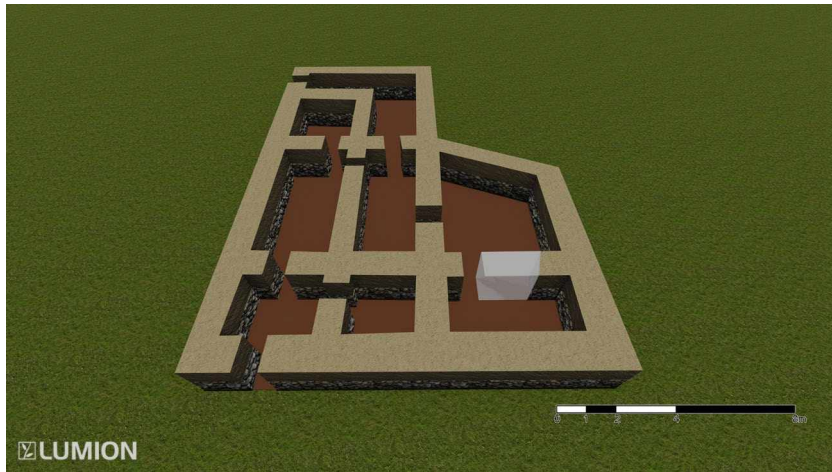

Resim 25

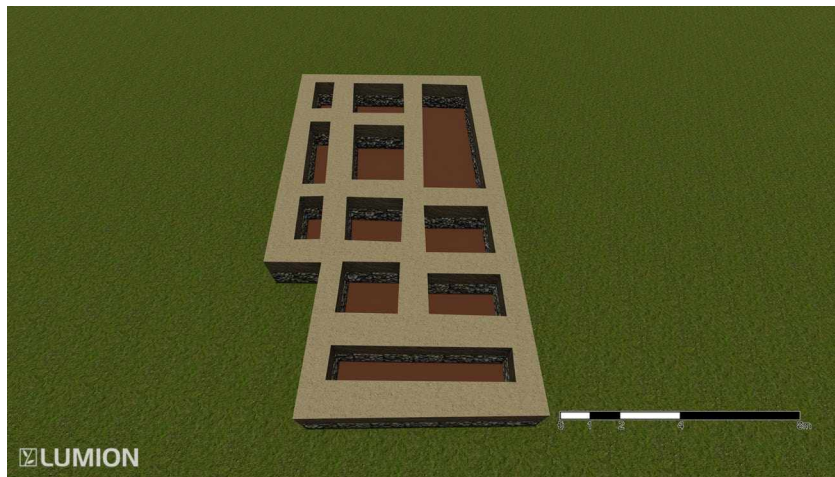
Resim 26

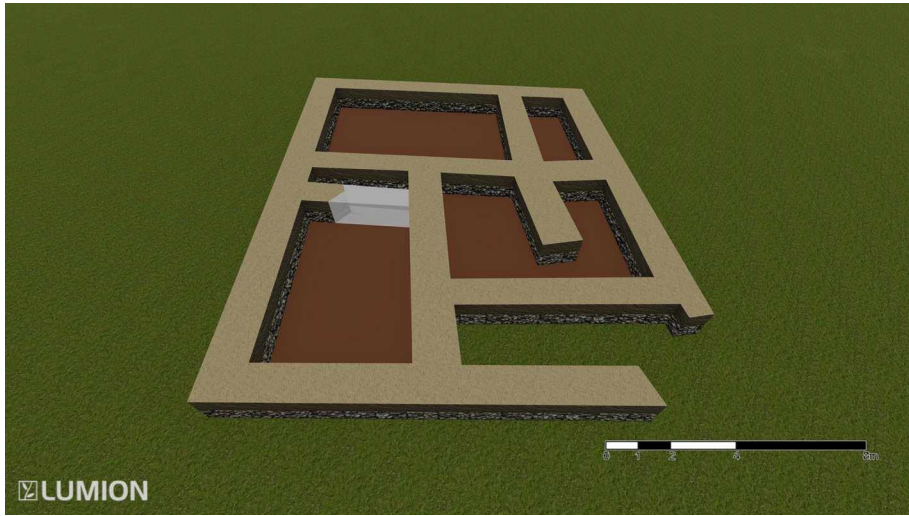
Resim 27

Resim 28

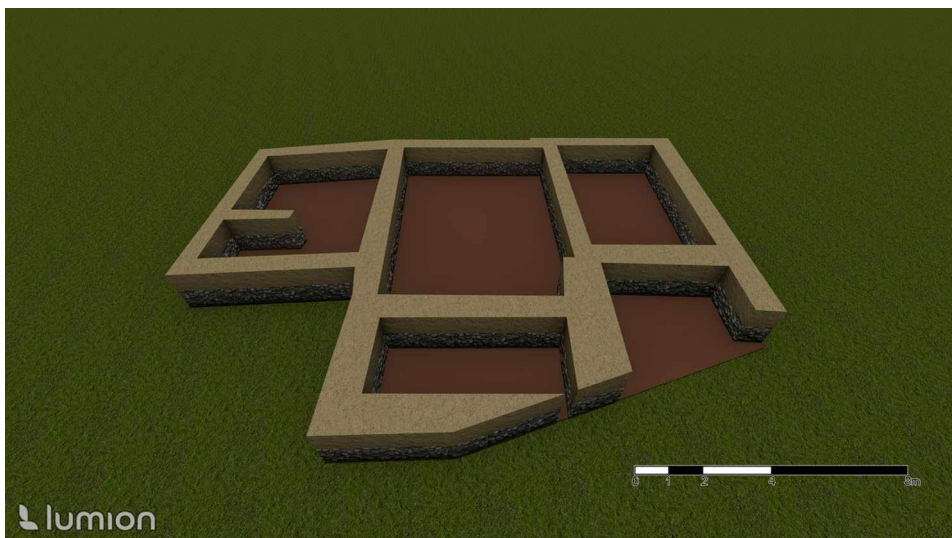
Resim 29

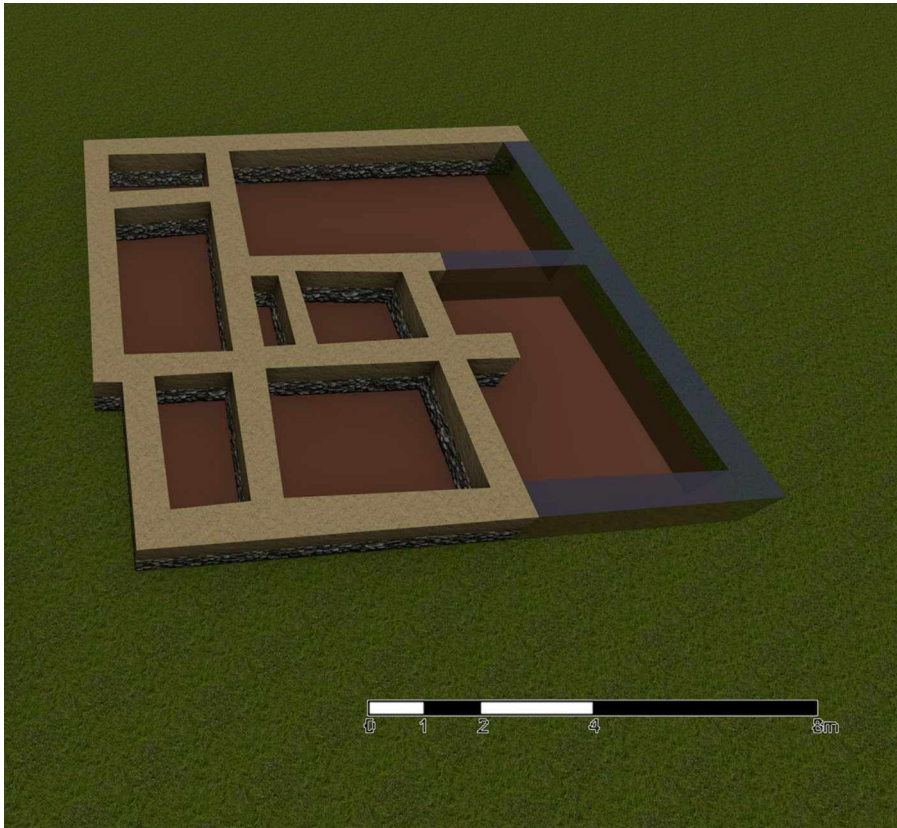
Resim 30

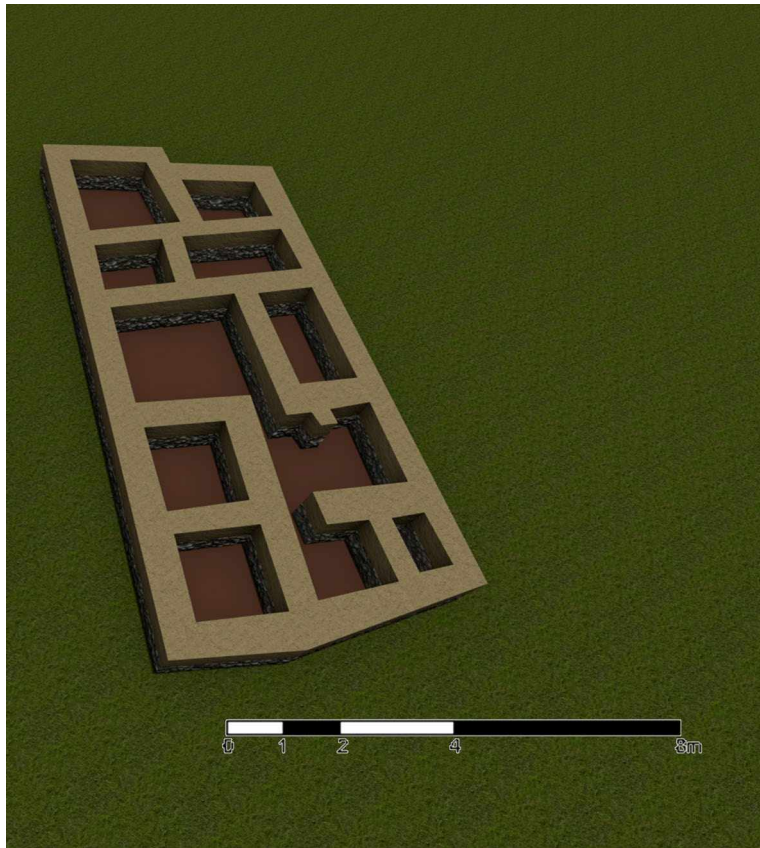
Resim 31

Resim 32

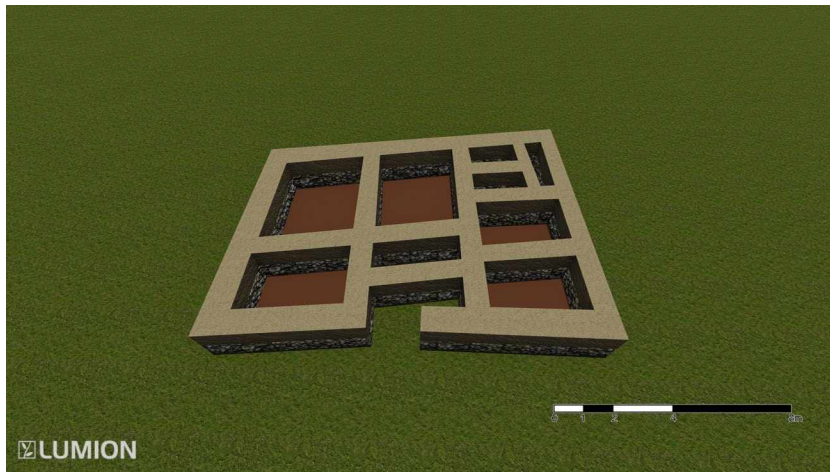
Resim 33

Resim 34

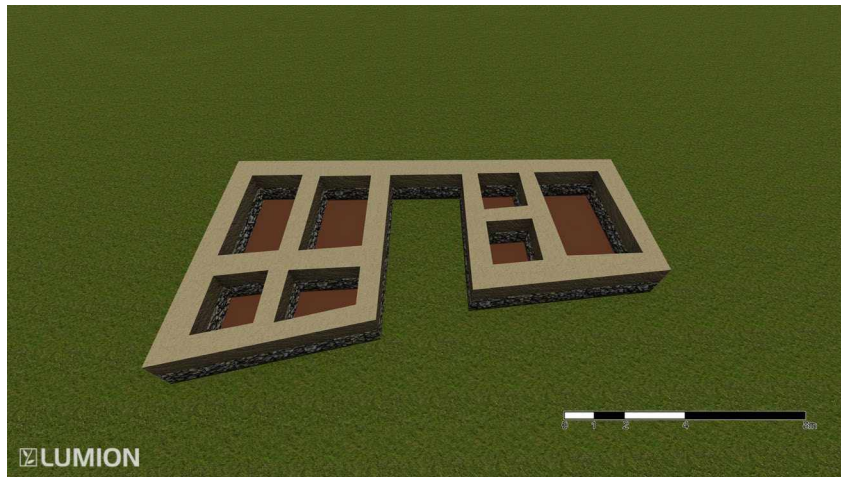
Resim 35

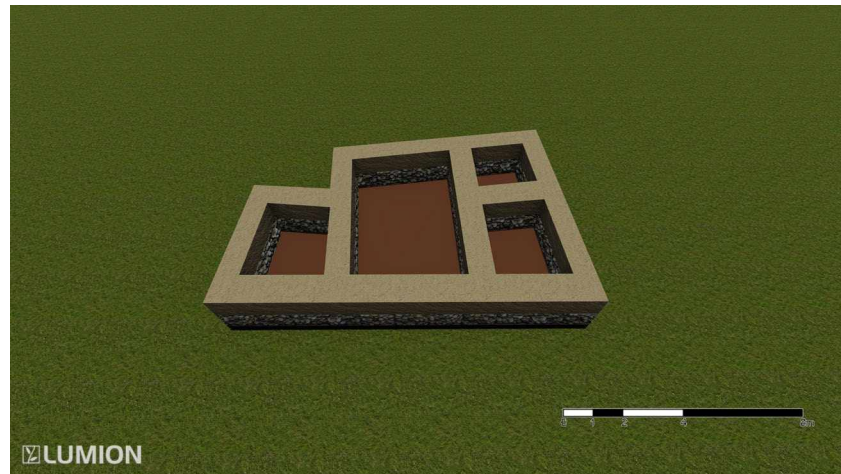
Resim 36

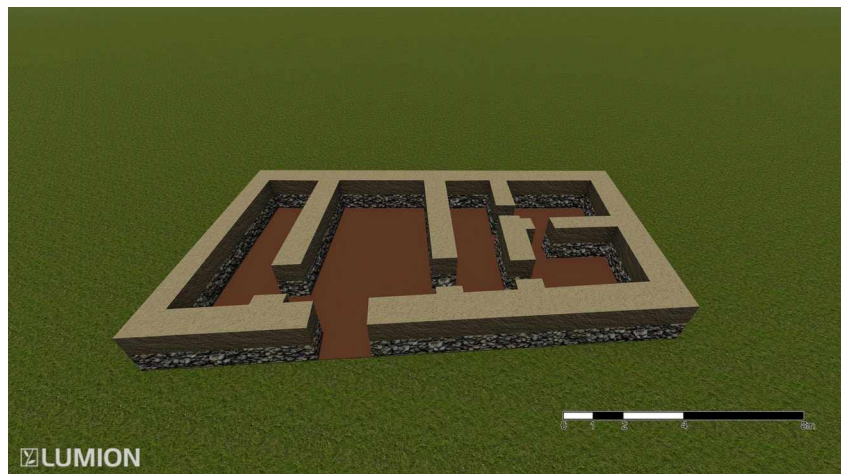
Resim 37

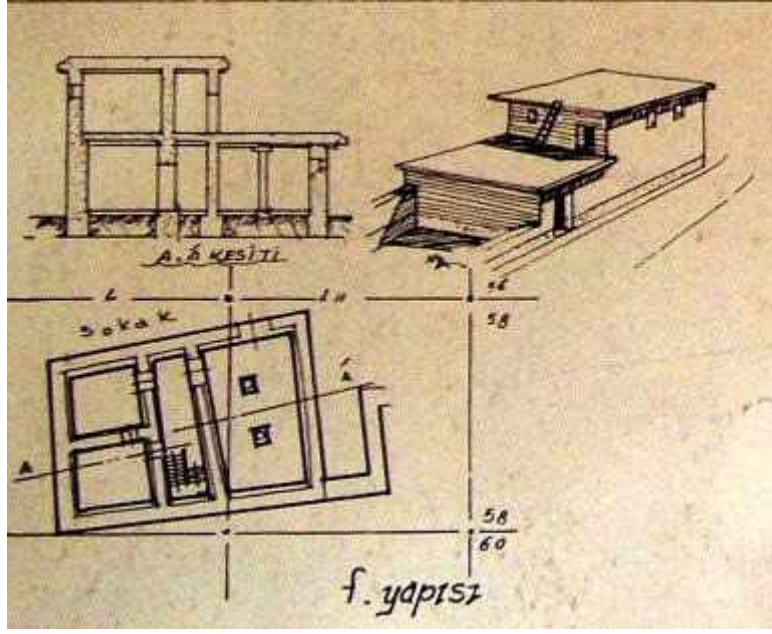
Resim 38

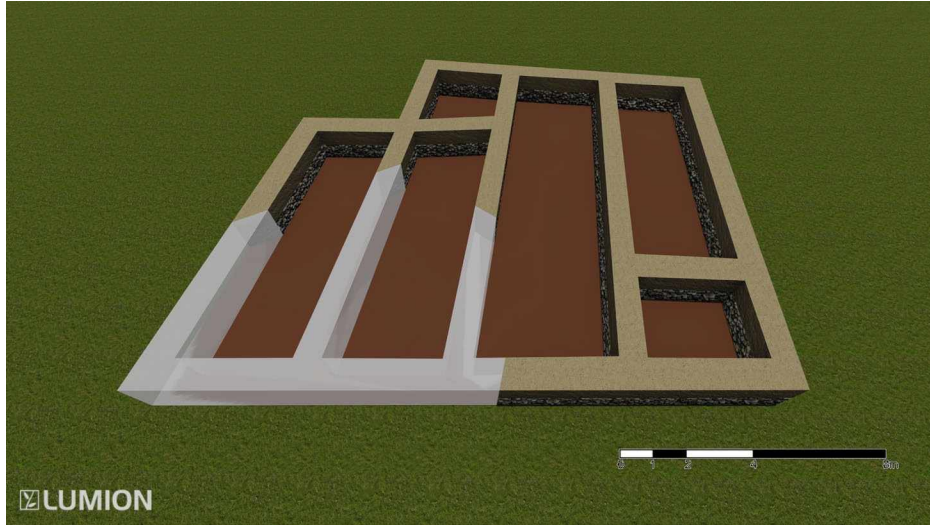
Resim 39

Resim 40

Resim 41

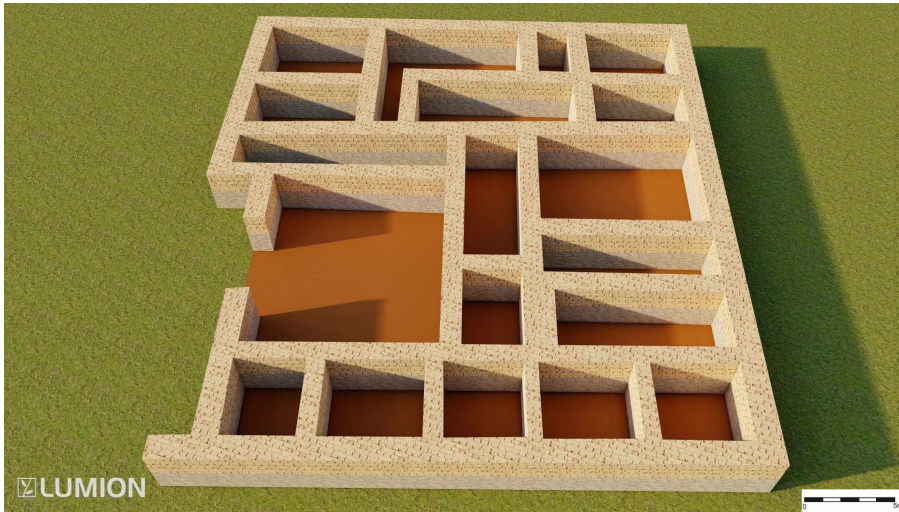
Resim 42

Resim 43

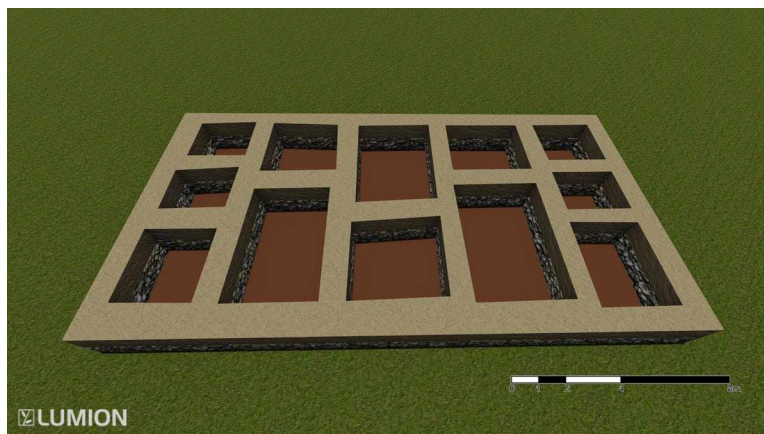
Resim 44

Resim 45

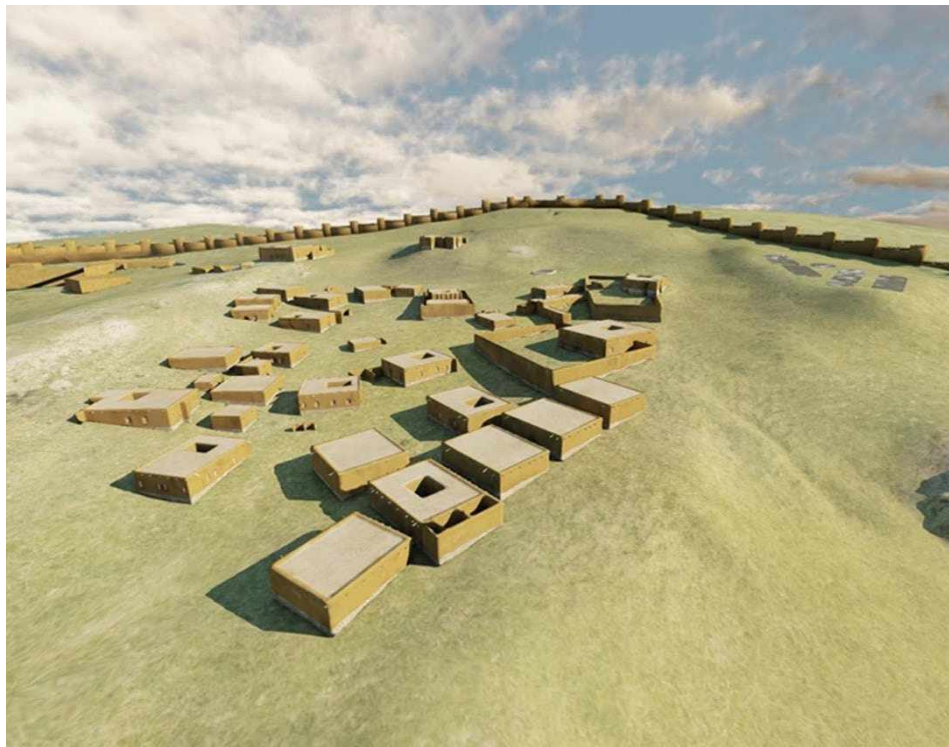
Resim 46

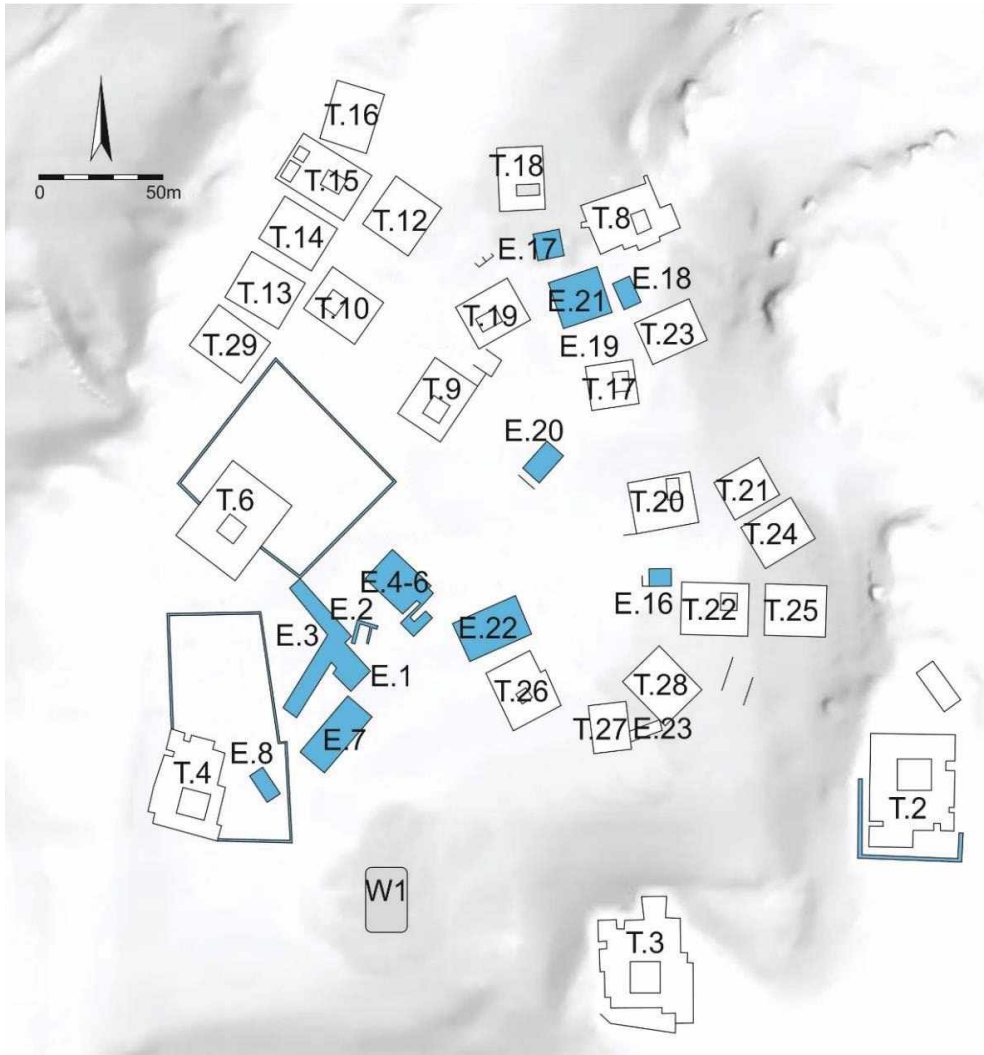
Resim 47

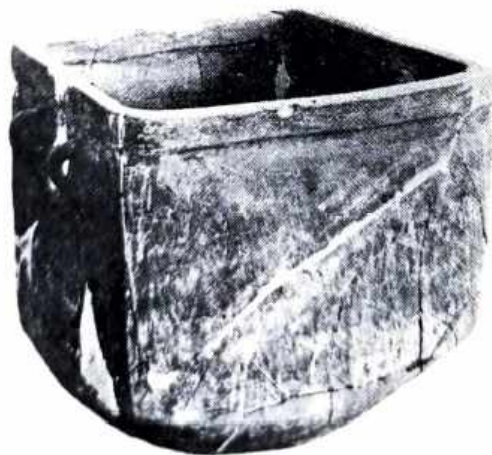
Resim 48

Resim 49

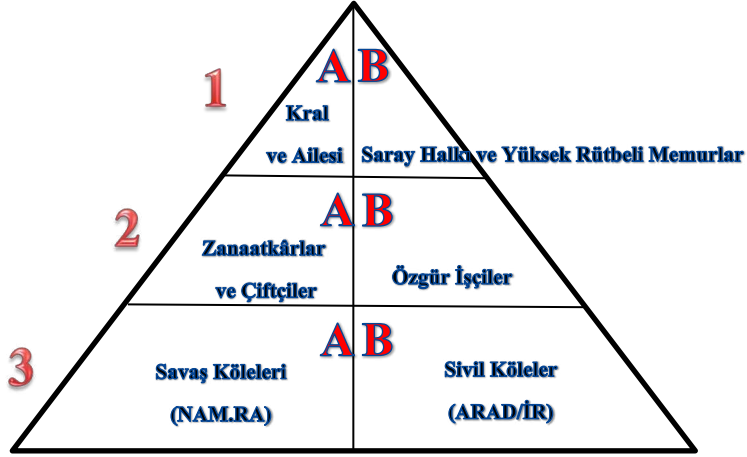
Resim 50

Resim 51

	Hitit Kral Listesi	Yaklaşık Hüküm Yılları (MÖ)
Eski Krallık Dönemi	Labarna	? – 1650
	I. Hattuşili	1650 – 1620
	I. Murşili	1620 – 1595
	I. Hantili	1595 - ?
	I. Zidanta	
	Ammuna	
	I. Huzziya	? – 1500
	Telipinu	1500 – 1475
Orta Krallık Dönemi	Tahurwaili ?	1475 - ?
	Alluwamna	
	II. Hantili	
	II. Zidanta	? – 1450
	II. Huzziya	1450 – ?
	I. Muwattalli	
	I. Tuthaliya	1420 – ?
	I. Arnuwanda	
	II. Hattuşili ?	
	II. Tuthaliya	
	III. Tuthaliya (?) (Genç)	
İmparatorluk Dönemi	I. Šuppiluliuma	1350 – 1320
	II. Arnuwanda	1320 – 1318
	II. Murşili	1318 – 1290
	II. Muwattalli	1290 – 1273
	III. Murşili (Urhi – Teşup)	1273 – 1267
	III. Hattuşili	1267 – 1240
	IV. Tuthaliya	1240 – 1220
	Kurunt(iy)a?	
	III. Arnuwanda	1210 – ?
	III. Šuppiluliuma	? – 1200

Tablo 1

Tablo 2